

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Том XXVIII

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

У збірнику наукових праць Національного університету «Одеська юридична академія» опубліковано статті провідних учених НУ ОЮА, докторів та кандидатів наук, а також відомих правників з інших вузів України.

Збірник статей розрахований на фахівців, що працюють у сфері юриспруденції, студентів-юристів, а також юристів-практиків, які цікавляться тенденціями розвитку правового життя сучасного суспільства.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 18.05.2021 р. (протокол № 7).**

Редакційна колегія:

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, д-р юрид. наук, проф. (*головний редактор*);

М. Р. Аракелян, д-р юрид. наук;

Л. І. Аркуша, д-р юрид. наук, проф.;

В. В. Дудченко, д-р юрид. наук;

Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф.;

В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф.;

Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф.;

Є. О. Харитонов, д-р юрид. наук, проф.;

О. І. Харитонova, д-р юрид. наук, проф.;

Lauri Mälksoo, PhD (Естонія);

Emre Sencer, PhD (США).

Сайт видання: www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

УДК 340.12:342.726-055.2 (474,5)
DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i0.690>

Н. В. Аніщук

ГЕНДЕРНО-ПРАВОВІ РЕФОРМИ В ЛИТОВСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Актуальність вибраної теми полягає у тому, що Литовська Республіка приділяє особливу увагу вирішенню гендерних проблем. Ця країна стала однією із перших у Європі щодо надання виборчого права жінкам [9]. У 2018 р. Литовська Республіка святкувала сторіччя з нагоди надання жінкам виборчого права. За цей період часу жінки зрівнялися у правах із чоловіками та досягли певних успіхів у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Останнім часом фемінізація охопила литовське суспільство. Навіть Президентом у Литві було обрано жінку. У травні 2009 р. тоді ще єврокомісар Даля Грибаускайте отримала перемогу на президентських виборах республіки, набравши один із максимальних показників у Литві – 69,05%. Потім була переобрана на другий термін після травневих виборів 2014 р., перемігши у другому турі [12]. Даля Грибаускайте вказала на те, що Литва буде лідером у питаннях гендерної рівності [11].

Дійсно, гендерно-правові реформи, що проведені цією країною на шляху забезпечення рівноправ'я жінок і чоловіків, мають позитивне значення. Хоча в цій країні все ще існують гендерні проблеми, між тим, країна докладає багато зусиль щодо їх вирішення. Дійсно, у Литві розроблені спеціальні законодавчі механізми, що захищають права жінок. Вони впливають на зміну старих і створення нових законів, що регулюють гендерні питання. В Литві існує спеціальна установа з гендерних питань – Служба контролера рівних можливостей. У парламенті працює жіноча група. Відкрито чотири центри із вивчення гендерних проблем. У суспільстві ведеться конструктивний діалог із цих питань [7]. У травні 2019 р. Литву вперше було обрано до Групи ООН із гендерних питань і розширення прав і можливостей жінок на період із 2020 по 2022 роки [1]. Все це яскраво вказує на позитивні зміни щодо гендерних питань у правовому житті Литовської Республіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, дає підстави стверджувати, що вибрана тема у комплексній її постановці недостатньо досліджена у сучасній вітчизняній юридичній науці. Віддаючи належне дослідникам із гендерної проблематики, таким ученим, як Ю.Ю. Боброва, О.Р. Дашковська, Л.І. Кормич, Л.В. Леонтьєва, Т.М. Мельник, Н.М. Оніщенко,

О.О. Уварова та інші, все ж таки слід зробити нагалос на недостатньому висвітленні у вітчизняній науці гендерного права питання щодо гендерно-правових реформ Литовської Республіки, позитивний досвід якої, без сумніву, заслуговує на увагу з метою його урахування та застосування під час удосконалення гендерної політики України.

Метою статті є комплексний та системний аналіз гендерно-правових реформ Литовської Республіки.

Для реалізації цієї мети поставлено такі завдання:

- дослідити конституційне закріплення принципу гендерної рівності у Конституції Литовської Республіки;

- висвітлити становлення та розвиток спеціального закону про рівні можливості у Литовській Республіці;

- проаналізувати діяльність установ Литовської Республіки, що забезпечують рівні можливості;

- розглянути правові реформи, пов'язані із внесенням змін до Литовського законодавства у сфері гендеру;

- надати висновки й окреслити перспективи подальших досліджень.

Литовська Республіка на конституційному рівні закріпила принцип гендерної рівності. Ст. 29 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. проголошує про те, що перед законом, судом та іншими державними інститутами або посадовими особами всі особи рівні. Не допускається обмежень прав людини і надання їй привілеїв залежно від статі, раси, національності, мови, походження, віросповідання, переконань або поглядів [6, с. 336]. Поряд із цим окремо зазначається про гендерну рівність у шлюбі. Так, відповідно до п. 5 ст. 38 вищезгаданого Основного Закону проголошується про те, що права подружжя в сім'ї рівні [6, с. 337]. До того ж Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. приділяє увагу проблемі прав жінок у контексті питання щодо охорони материнства. Так, відповідно до п. 2 ст. 39 цього документу зазначається про те, що для працюючих матерів законом передбачається оплачувана допологова та післяпологова відпустка, сприятливі умови праці та інші пільги [6, с. 338].

Позитивним стало прийняття Закону Литовської Республіки Про рівні можливості 1998 р. Історія розроблення та прийняття цього закону сягає у початок 90-х рр. XX ст. Ще в 1992 р. на конференціях і семінарах, що проводилися у Литві, стали відкрито обговорюватися питання про необхідність прийняття такого закону. Тоді вперше ознайомилися із законами про рівні права, які на той час діяли вже майже десятиріччя у Північних країнах. Однак деякий час намагання переконати чиновників у необхідності такого закону були марними. Вони переконували, що у Литві рівні права і можливості статей гарантують інші закони. У 1994–1996 р. розроблялися різні проекти можливого закону, проте більшість з них піддалися критиці не тільки кваліфікованими юристами, але й самими жіночими організаціями [8, с. 114].

Реальна можливість прийняття Закону про рівні права та можливості жінок і чоловіків з'явилася після парламентських виборів 1996 р., коли сформувалася група жінок-парламентарів. Тим більше що прийняття Закону про рівні права та можливості жінок і чоловіків і заснування інституту

Омбудсмена рівних прав та можливостей згадувалося у передвиборчих програмах політичних партій, що балотувалися до Сейму.

17 червня 1997 р. було створено групу із розроблення проекту Закону про рівні права та можливості жінок і чоловіків, що докорінно змінила та розширила попередні законопроекти. Було також наведено поправки щодо уточнення інших законів, що забезпечували дію Закону про рівні права та можливості жінок і чоловіків.

Таким чином, Сейм Литовської Республіки з урахуванням рекомендацій ООН та Європейського Союзу із питання рівних можливостей статей 1 грудня 1998 р. прийняв Закон Литовської Республіки про рівні можливості [4, с. 153]. У цьому Законі визначено такі поняття:

1) Рівні можливості жінок і чоловіків — це реалізація закріплених у міжнародних документах із прав людини і громадянина і в законах Литовської Республіки прав людини. Таке визначення відповідає статтям 1, 2 та 7 Загальної декларації прав людини, а також статтям 1, 13 і 14 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини. Їх положення проголошують, що кожна людина має можливість користуватися всіма правами і свободами, незалежно від статі, а всі особи мають право на рівний захист від дискримінації. Тут можна відзначити і Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, що підписано у 1998 р., до якої було включено право на однакові можливості й однакове становище під час працевлаштування та вибору професії.

2. Порушення рівних прав і можливостей (дискримінація) — це пасивна чи активна поведінка, що виявляється в обмеженні прав або наданні особі привілеїв за статевою приналежністю. У визначення дискримінації також входять приниження, що розширює регламентоване Конституцією поняття дискримінації. Важливо, що під час визначення цього поняття конкретно встановлюється, коли відповідні дії не вважаються порушенням прав жінок і чоловіків. Ці виключення пов'язані з різними фізіологічними особливостями жінок і чоловіків. Наприклад, спеціальна охорона жінок у період вагітності, пологів і годування дитини; тільки на чоловіків поширюється військова повинність (що, безперечно, не означає, що жінки не можуть стати воїнами-добровольцями). Під час найму на роботу певні види роботи можуть виконуватися особами тільки конкретної статі.

3. Сексуальне домагання — це образлива поведінка сексуального характеру, що виражається словесно або фізичними діями щодо особи, з якою пов'язані відносини трудової, службової чи іншої залежності. Це визначення дає змогу відрізнити сексуальні домагання від злочинних дій, що зазначені у Кодексі про адміністративні правопорушення і в Кримінальному кодексі [8, с. 116—117].

Закон про рівні можливості конкретно встановлює, які дії порушують рівні можливості статей, тобто конкретизує можливі форми дискримінації, а також визначає відповідні адміністративні покарання. Роботодавцю заборонено:

1) За однакову роботу створювати особі будь-якої статі менш (більш) сприятливі умови працевлаштування або оплати праці. Це один із моментів, що складно контролюються, оскільки реально роботодавець може

досить легко приховати таку дискримінацію різними засобами. Наприклад, роботодавець може по-різному назвати посади з приблизно однаковими функціями. Це наочно видно із статистичних даних, які свідчать, що жінки, що виконують таку ж саму роботу, як і чоловіки, отримують у середньому 75% зарплати останніх. Схожі проблеми виникають під час контролю прийому людей на роботу. Тут нерідко порушується закріплена в ст. 8 цього Закону заборона на вимогу від осіб, що шукають роботу, інформації про їх особисте життя і сімейний стан: перебуває ця людина у шлюбі або розлучена, скільки має дітей. На погляд експертів Ради Європи, це було б порушенням права приватності [8, с. 117]. Роботодавець згідно із вимогами підпункту 1 ст. 5 згаданого Закону зобов'язаний під час прийому на роботу дотримуватися однакових критеріїв відбору, за винятком випадків, коли цю роботу може виконувати особа лише певної статі. Окрім того, кожний працівник незалежно від його статевої приналежності має отримувати однакову зарплату за однакову роботу (ст. 5, підпункт 4).

2) Організовувати роботу, створюючи при цьому працівнику будь-якої статі гірші (кращі) умови роботи. Ця заборона зобов'язує роботодавця створювати чоловікам та жінкам однакові умови праці, можливості підвищення кваліфікації, а також надавати однакові пільги. Окрім того, він зобов'язаний застосовувати однакові критерії оцінки якості їхньої праці (атестації).

3) Призначати працівнику дисциплінарне покарання, змінювати умови праці, переходити на іншу роботу або переривати трудовий договір. Ці порушення ще ширше регламентують закони про працю.

4) Переслідувати працівника, що подав скаргу на дискримінацію. У такому разі роботодавець зобов'язаний вжити всіх заходів, щоби працівник, який подав скаргу, не зазнав переслідувань. Іншими словами, працівник має мати гарантію, що у разі наявності факту дискримінації за статевою належністю він може без перешкод звернутися до установ, які зможуть надати йому правову допомогу і захистити його порушені права [8, с. 118].

Заклади освіти і науки зобов'язані надавати жінкам і чоловікам однакові умови:

1) під час допуску вступу до вищих навчальних закладів, а також до курсів підвищення кваліфікації. Навчальні заклади не мають права встановлювати квоти такого характеру для тих, хто вступає до університетів та шкіл;

2) під час призначення стипендій і наданні кредитів на навчання;

3) під час підбору програм навчання. Згідно з підпунктом 2 ст. 7 Закону встановлення різних можливостей під час вибору предметів, що викладаються, — це порушення прав і можливостей жінок і чоловіків;

4) під час оцінювання знань. На жаль, тут застосування Закону про рівні можливості ускладнене, оскільки складно об'єктивно встановити справедливості оцінки. У такому разі, очевидно, буде достатнім вимагати встановлення конкретної процедури розгляду, процедури, за допомогою якої можна було б об'єктивно оцінити саму оцінку знань [8, с. 118].

Окрім того, заклади освіти і науки за своєю компетенцією зобов'язані забезпечити, щоб у навчальних програмах і підручниках не містилася про-

паганда дискримінації за статевою ознакою. Тобто вимагається, щоби рівність статей знайшла своє віддзеркалення у текстах підручників, а також у текстах питань і відповідей на іспитах. У Законі також встановлюються і певні вимоги щодо змісту опублікованих оголошень про прийняття на роботу або навчання. Оголошення вважається дискримінаційним, якщо у ньому зазначено вимоги, що надають першість одній із статей, знову ж таки за виключенням тих випадків, коли робота може бути виконана представником лише певної статі. Це положення закону ще більше посилює постанову Комісії державної мови від 10 листопада 1997 р, де зазначається, що посади мають бути загально написані у чоловічому роді. Безумовно, вимоги цього стандарту не поширюються на такі посади, які неможливо виразити, окрім як у жіночому роді. Проте це зовсім не означає, що таку роботу не можуть виконувати представники іншої статі [8, с. 118].

Закон про рівні можливості передбачає, що органи державної влади за своєю компетенцією зобов'язані:

1) Забезпечити, щоб в усіх правових актах, що розробляються та приймаються, були закріплені рівні права жінок і чоловіків. Контролер з рівних можливостей під час надання висновку про запровадження будь-якого закону має право подавати в установи державної влади і управління Литовської Республіки пропозиції щодо удосконалення правових актів, а також за пріоритетами політики реалізації рівних прав.

2) Розробляти і запроваджувати програми, які дозволять змінити у суспільстві погляди про переваги однієї статі над іншою.

3) У встановленому законом порядку підтримувати програми громадських організацій, громадських установ асоціацій та благодійних фондів, які допомагають реалізувати рівні можливості жінок і чоловіків [8, с. 119–120].

Для забезпечення вищезгаданого Закону Сейм Литовської Республіки 20 квітня 1999 р. своєю постановою призначив Контролера рівних можливостей. 25 травня 1999 р. Сейм Литовської Республіки заснував Службу контролера рівних можливостей. Ця служба є самостійним державним інститутом, що підзвітна Сейму. Її діяльність засновується на принципі демократизму, законності, неупередженості і справедливості. Служба контролера рівних можливостей статей стежить за реалізацією закріпленої в Конституції Литовської Республіки рівності прав і можливостей чоловіків і жінок, за виконанням Закону про рівні можливості.

Контролер рівних можливостей та працівники його служби розглядають скарги щодо дискримінації та сексуальних домагань; за своєю ініціативою проводять розслідування порушення рівності прав, що мають місце у пресі та інших засобах інформації, інших джерелах. Відповідно до своїх повноважень вони направляють свої пропозиції органам державної влади й управління Литовської Республіки щодо удосконалення правових актів, а також пріоритетів рівності прав жінок і чоловіків; контролюють, щоб у засобах масової інформації не з'явилися оголошення дискримінаційного характеру. Згідно зі своєю компетенцією вони розглядають справи про порушення адміністративного права і призначають адміністративні покарання [8, с. 115].

Контролер і працівники служби рівних можливостей контролюють, як запроваджують Закон про рівні можливості органи державної влади і управління, установи сфери освіти і науки, а також роботодавці. З цією метою може бути затребувана уся інформація, документи і матеріали, що необхідні для здійснення функцій контролера з рівних можливостей. Окрім того, вони можуть на правах спостерігачів бути присутніми під час іспитів та конкурсів із прийняття на роботу, а також під час прийому чи іспитів в установах освіти, наукових інститутах і вищих навчальних закладах. У разі порушень зібраний матеріал та наявну інформацію працівники служби мають право передавати для подальшого розслідування або прийняття рішення до інших компетентних організацій [8, с. 116].

Керуючись принципами законності, неупередженості і справедливості, служба контролера рівних можливостей розглядає скарги на дискримінацію та сексуальні домагання. До контролера має право звернутися будь-яка юридична і фізична особа, яка вважає, що до неї було застосовано згадані дискримінаційні дії або вона стала жертвою сексуального домагання. Закон досить детально зазначає порядок подання скарги, строки її розгляду та процес розслідування.

На жаль, досить багато проблем виникає під час розгляду скарг про сексуальні домагання. Насамперед випадки домагання дуже складно довести, оскільки скарги найчастіше ґрунтуються на словах жертви. Без речових доказів або показань свідків вони не можуть трактуватися як достатні підвалини для покарання людини, що домагається. І взагалі закон не визначає, що саме конкретно може вважатися достатніми доказами для встановлення факту дискримінації або сексуального домагання.

Контролер має досить велику силу у сфері прийняття рішень, насамперед тому, що має право розглядати адміністративні справи і призначати адміністративні покарання, розміри яких досягають 400 літів (1 американський долар дорівнює 4 літам). Примітно, що цього не можуть робити омбудсмени багатьох країн Західної Європи. Крім того, контролеру надано право звертатися до відповідної особи чи установи з пропозицією припинити дії, що порушують рівність статей, або скасувати пов'язаний із цим акт. Це означає, що рішення контролера є обов'язковими для всіх установ і осіб незалежно від їх соціального статусу, посад, які вони займають, або компетенції [8, с. 120–121].

Закон Про рівні можливості не звужує сфери розслідування скарг так, щоб до неї не потрапила діяльність Президента, членів Сейму, Прем'єр-міністра, інших державних контролерів (у Литві шість державних контролерів), а також колегіальних органів влади й управління. Під час встановлення ознак злочину контролер може прийняти рішення про передачу матеріалу про розслідування у слідчі органи [8, с. 121].

Для забезпечення гендерної рівності було внесено зміни до литовського законодавства. Так, на початку XXI ст. з'явилася нова редакція Закону Литовської Республіки "Про рівні можливості" від 18 листопада 2003 р. та в подальшому вносилися зміни і доповнення до нього [5].

Подальші позитивні зміни пов'язані із внесенням у 2013–2014 роках поправок до Кримінального кодексу та Кримінально-процесуального кодексу, метою яких було сприяти більш ефективному розслідуванню і пока-

ранню за сексуальне насилля над дітьми та насилля щодо жінок, а також наданню негайної допомоги жертвам таких злочинів [10].

У межах Національної програми забезпечення жінок рівними правами прийнято антидискримінаційні заходи у сферах працевлаштування, освіти і науки, політики, охорони здоров'я. Ведеться робота щодо викорінення торгівлі жінками і насилля над ними [7].

Слід об'єктивно зазначити про те, що проблеми у сфері гендеру все ще існують у Литовській Республіці. У середньому жінки досі заробляють менше чоловіків — розрив в оплаті праці у 2019 році досяг 12,4% [2]. Проте влада цієї країни спрямовує зусилля на те, щоб оплата праці литовських жінок наблизилася до оплати праці чоловіків. Рівень безробіття серед жінок знижується. Жінки приймають все більш активну участь в управлінні малим і середнім бізнесом [7].

Таким чином, правовий досвід Литовської Республіки у сфері гендерної рівності може бути використано Україною під час удосконалення її гендерного законодавства та забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Перспективи подальших досліджень пов'язані, зокрема, із вивченням правового досвіду Служби контролера рівних можливостей у Литві, досвід якої заслуговує на увагу, оскільки ця служба докладає багато зусиль щодо вирішення гендерного питання.

Література

1. Богданов Андрей. Литва стала лидером в Балтии по числу женщин среди членом правительства / [Електронний ресурс] / Андрей Богданов. — Режим доступу: <https://lt.sputniknews.ru/society/20200308/11546803/Litva-stala-liderom>.
2. В Литве рассказали, почему женщины зарабатывают меньше / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://lt.sputniknews.ru/society/20201003/13230719/V-Litve-rasskazali-pochemu-zhenshiny-zarabatyvayut-menshe.html>.
3. Главное — половой признак. Как в Литве процветает гендерное неравенство / [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://baltnews.lt/mir_novosti_/20191231/1019673408/Glavnoe-polovoy-priznak-Kak-v-Litve-protsvetaet-gendernoe-neravenstvo.html.
4. Закон Литовської Республіки про рівні можливості від 1 грудня 1998 року // Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. — К.: Логос, 2004. — С. 153–159.
5. Закон Литовской Республики от 18 ноября 2003 года / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD>.
6. Конституция Литовской Республики от 25 октября 1992 года // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 2 / Под общей редакцией Л. А. Окунькова. — М.: Изд-во НОРМА, 2001. — С. 332–362.
7. Литва борется за гендерное равенство на законодательном уровне / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://news.un.org/ru/story/2005/03/1066541>.
8. Мяшкаускас А. Устой политики равных возможностей в Законе о равных возможностях женщин и мужчин / А. Мяшкаускас // Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Україна, Київ, 20–21 листопада 2000 р. — К., 2001. — С. 113–122.
9. По инициативе Президента в июне в Вильнюсе соберутся женщины — мировые лидеры / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.lrp.lt/ru/press-centr/soobschenija-dlja-pressy/po-iniciative-prezidenta-v-ijune-v-vilnjuse-soberutsja-zenshiny-mirovyje-lidery/29587>.
10. Права женщин в Литве в докладе Комитета по ликвидации дискриминации в отношении женщин ООН / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://ru.efhr.eu/2014/08/18/prava-zhenshhin-v-litve-v-doklade-komiteta>.
11. Президент: Литва будет лидером в вопросах гендерного равенства / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.lrp.lt/ru/press-centr/novosti/prezident-litva-budet-liderom-v-voprosach-gendernogo-ravenstva/7746>.
12. Слабый пол жесткой руке не помеха. Три женщины, перевернувшие лодку балтийского единства / [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.google.com.ua/amp/s/baltnews.ee.

А н о т а ц і я

Аніщук Н. В. Гендерно-правові реформи в Литовській Республіці. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню гендерно-правових реформ у Литовській Республіці, які розглядаються у контексті питань щодо гендерної рівності та гендерної дискримінації. Литва за рівнем гендерного розвитку входить до тих європейських країн, що активно діють у напрямках забезпечення рівноправ'я статей у всіх сферах суспільства. Аналізується гендерно-правовий досвід цієї країни у політичній, соціально-економічній та інших сферах життя литовського суспільства.

Литовська Республіка на конституційному рівні закріпила принцип гендерної рівності. У Литві розроблені спеціальні законодавчі механізми, що захищають права жінок. Вони впливають на зміну старих і створення нових законів, що регулюють гендерні питання. В Литві створена спеціальна установа з гендерних питань – Служба контролера рівних можливостей. У парламенті працює жіноча група. Відкриті центри із вивчення гендерних проблем. У суспільстві ведеться конструктивний діалог із цих питань. Все це вказує на позитивні зміни щодо гендерних питань у правовому житті Литовської Республіки.

Основну увагу приділено аналізу Закону Литовської Республіки Про рівні можливості. Висвітлено питання щодо розроблення та прийняття цього Закону, розкрито основні його положення. Зазначається, що для забезпечення вищезгаданого Закону Сейм Литовської Республіки заснував Службу контролера рівних можливостей. Ця служба є самостійним державним інститутом, що підзвітна Сейму. Її діяльність засновується на принципі демократизму, законності, неупередженості і справедливості. Служба контролера рівних можливостей стежить за реалізацією закріпленої в Конституції Литовської Республіки рівності прав і можливостей чоловіків і жінок, за виконанням Закону про рівні можливості.

Для забезпечення гендерної рівності було внесено зміни до литовського законодавства. Були скасовані положення, що сприяють дискримінації жінок. У рамках Національної програми забезпечення жінок рівними правами прийнято антидискримінаційні заходи у сферах працевлаштування, освіти і науки, політики, охорони здоров'я. Ведеться робота щодо викоринення торгівлі жінками і насилля над ними.

У висновку акцентується увага на тому, що гендерно-правовий досвід Литовської Республіки може бути використано Україною під час удосконалення її гендерного законодавства та забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків у усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: Литовська Республіка, гендерно-правові реформи, гендерне законодавство, права жінок, гендерна рівність, гендерна дискримінація, рівні можливості.

S u m m a r y

Anischuk N. V. Gender-legal reforms in the Republic of Lithuania. – Article.

The article is devoted to the study of gender-legal reforms in the Republic of Lithuania, which are considered in the context of issues of gender equality and gender discrimination. In terms of gender development, Lithuania is one of those European countries that are actively working towards ensuring gender equality in all spheres of society. The gender-legal experience of this country in the political, socio-economic and other spheres of the life of the Lithuanian society is analyzed.

The Republic of Lithuania has enshrined the principle of gender equality at the constitutional level. Lithuania has developed special legislative mechanisms that protect the rights of women. They influence the change of old and the creation of new laws relating gender issues. A special institution for gender issues has been established in Lithuania – the Equal Opportunities Controllor Service. There is a women's group in parliament. Centers for the study of gender issues have been opened. The society is conducting a constructive dialogue on these issues. All this points to positive changes regarding gender issues in the legal life of the Republic of Lithuania.

The main attention is paid to the analysis of the Act of the Republic of Lithuania on Equal Opportunities. The issue of the development and adoption of this act was considered, its main provisions were disclosed. It is indicated that in order to ensure the abovementioned act, the Seimas of the Republic of Lithuania established the Office of the Equal Opportunities Ombudsperson. This office is an independent state institution, which is accountable to the Seimas. Its activities are based on the principles of democracy, legality,

impartiality and justice. The Office of the Equal Opportunities Ombudsperson monitors the implementation of the equality of rights and opportunities for men and women, enshrined in the Constitution of the Republic of Lithuania, and the implementation of Act on Equal Opportunities.

To ensure gender equality, changes have been made to Lithuanian legislation. Provisions that discriminate against women were removed. Within the framework of the National program for providing women with equal rights, anti-discrimination measures have been taken in the areas of employment, education and science, politics and health protection. Work is underway to eradicate trafficking in women and violence against them.

The conclusions focus on the fact that the gender-legal experience of the Republic of Lithuania can be used by Ukraine in improving its gender legislation and ensuring equal opportunities for women and men in all spheres of society.

Key words: Republic of Lithuania, gender-legal reform, gender legislation, women's rights, gender equality, gender discrimination, equal opportunities.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.691>*А. П. Бегма, О. С. Ховпун*

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ В ІТ-СФЕРІ

У сучасному світі подібно до лавини зростає процес цифротизації, комп'ютерні технології проникли практично в усі сфери людської діяльності — економічну, соціальну, управлінську, культурну та інші, що суттєво впливає на життя соціуму і на видозміну злочинної діяльності загалом. Поряд із виникненням нових видів злочинів у сфері інформаційних технологій (далі — ІТ) практично будь-які злочини, такі як привласнення, крадіжки, шахрайства, злочини у банківській сфері, комп'ютерне шпигунство; комп'ютерні диверсії (у тому числі руйнування операційних систем, створення та використання комп'ютерних вірусів); комп'ютерний тероризм; крадіжку комп'ютерних послуг (зокрема, обчислювальних ресурсів); махінації та маніпулювання системою обробки даних, а також крадіжка фінансових засобів і підробка документів; порушення приватної або державної таємниці; протиправне копіювання програмних продуктів, яке порушує авторське та інші права, тощо [1, с. 59, 60], вчиняються нині за допомогою комп'ютерних засобів та інформаційних систем. Розвиток цифрових технологій постійно породжує нові види злочинів і способи їх вчинення і приховування. У зв'язку з масовим поширенням засобів мобільної комунікації виникли нові види злочинів, такі як створення і поширення шкідливих програм (додатків) для мобільних телефонів, використання мобільних засобів зв'язку для вчинення шахрайства, вимагання, підпалів, вибухів, терористичних актів тощо.

У контексті порушеної проблематики важливо відзначити, що розвиток інформаційних технологій призвів не тільки до появи злочинів нових видів, а й до різкого збільшення наукових досліджень відповідної тематики. Поступово стало зрозуміло, що практично всі вони мають міждисциплінарний характер і використовують досягнення багатьох наук. Темі розслідування та протидії злочинів в ІТ-сфері присвячено низку наукових праць, ці питання були розглянуті у роботах таких науковців: Н.М. Ахтирської, О.А. Баранова, П.Д. Біленчука, Т.В. Варфоломеевої, В.Д. Гавловського, В.О. Голубева, В.А. Губанова, Р.А. Калюжного, М.І. Камлика, Б.В. Романюка, М.В. Салтєвського, В.М. Смаглюк, О.П. Снігерьова, Є.Ф. Тищенко, В.С. Цимбалюка, О.М. Юрченка та ін. Незважаючи на наявність окремих досліджень із проблем розслідування злочинів в ІТ-сфері, багато питань залишаються невирішеними.

У сучасних умовах практично всі види злочинів можуть бути вчинені за допомогою персонального комп'ютера, за винятком деяких протиправних дій проти життя і здоров'я громадян [2]. Під час вчинення злочинів в ІТ-сфері нерідко здійснюються прямі атаки на комп'ютери або інші пристрої з метою виведення їх із ладу. Іноді атаковані комп'ютери використовуються для поширення шкідливих програм, незаконної інформації, різного роду зображень (наприклад, дитячої порнографії) та інших матеріалів.

В останні роки великого поширення набули такі види злочинів в ІТ-сфері, як: корисливі кіберзлочини (в тому числі фішинг, кібервимагання, фінансове шахрайство тощо), викрадення персональних даних, кібершпionаж, кібербулінг, порушення авторських прав та інші. Розглядаючи їх, потрібно враховувати, що у сучасних умовах до легального економічного обігу активно залучаються нетрадиційні види майна (у тому числі інтернет-сайти, електронні гроші, технології мобільного зв'язку, інтернет-майно тощо) [3]. Оскільки такі види майна мають здатність приносити високі доходи, на них відповідним чином реагує кримінальне середовище. У результаті з'являються все нові види злочинних посягань, які передбачають використання сучасних інформаційних технологій на умовах раптовості й анонімності [4, с. 15]. Практично всі названі протиправні діяння значно небезпечніші від інших злочинів, скоєних поза кіберпростором, оскільки мають здатність завдавати шкоди всім охоронюваним законом інтересам. Їх діапазон варіюється від приватних немайнових інтересів окремих громадян до інтересів безпеки держави.

Із настанням нової цифрової ери інформаційні технології перетворилися на невід'ємну частину життя суспільства, охопивши практично всі її сфери. Для того щоб об'єктивно оцінити їх безсумнівну користь, потрібно чітко уявляти масштаби шкоди, якої вони здатні заподіяти людству.

Неухильне зростання їх числа і стрімке поширення нових інформаційних технологій не дають можливості повно, об'єктивно, вчасно осмислювати кримінальні нововведення в кіберпросторі та пов'язані з ними ризики. Це не тільки нові віруси, уразливості й закладки, а й реальна загроза несанкціонованого доступу, відсутність приватності, витік персональних даних користувачів мережі, тотальний контроль національного ринку іноземними виробниками тощо. Оцінюючи реальні та потенційні ризики, потрібно розуміти, що всі сучасні девайси — інтернет-сервіси, теле- і радіопристрої, транспорт, зв'язок, промислові комплекси — міцно пов'язані з інтернетом і оновлюються ззовні. Це означає, що і управляються вони таким же шляхом.

Спостерігається стійкий причинно-наслідковий зв'язок між кількісною різноманітністю сучасних інформаційних технологій та якісними змінами у структурі злочинності. Масштабне поширення і досить швидкий розвиток технологій такого роду формує практично безмежні можливості для підготовки, вчинення і приховування злочинів абсолютно новими способами і засобами. Не меншою мірою вони дозволяють розробляти і вдосконалювати методичні основи виявлення, розкриття і розслідування злочинів в ІТ-сфері, скоєних за допомогою різноманітних комп'ютерних та мережових технологій. Однак із різних причин це відбувається дуже повільно. Значно

швидше прийшло усвідомлення того, що злочинність все більше і більше йде до цифрової сфери. Відповідно, правоохоронним органам держави необхідні нові наукові методи боротьби з нею в кіберпросторі та своєчасного запобігання очікуваних її проявів. Саме це завдання зараз гостро стоїть перед криміналістикою як самостійною галуззю наукового знання.

Слід зазначити, що зараз технології такого роду займають в економіці країни особливе місце, а їх ефективне функціонування є одним із найважливіших факторів, які сприяють вирішенню ключових завдань державної політики. У нашій країні вони є найбільш залежними від використання імпортного програмного забезпечення (до 90% операційних систем і систем управління базами даних). З урахуванням цього факту технологічна незалежність України у сфері інформаційних технологій проголошена основою не тільки інформаційної безпеки, але і безпеки держави загалом, у тому числі від злочинних посягань [5, с. 65].

Крім іншого, інформаційні технології повинні відігравати важливу роль у забезпеченні подальшого поступального розвитку вітчизняної криміналістики. Зараз стало очевидно, що в ній назріла низка питань, які очікують комплексного вирішення. Зокрема, необхідно якомога швидше реалізувати заходи, спрямовані на розроблення та впровадження нових способів виявлення, розкриття і розслідування злочинів, скоєних в ІТ-сфері.

Поширення комп'ютерних вірусів, шахрайства з платіжними картами, розкрадання грошових коштів із банківських рахунків і різного роду комп'ютерної інформації, порушення правил експлуатації автоматизованих електронних систем — ось далеко не повний перелік злочинів, що вчиняються за допомогою інформаційних технологій. Це явище у наукових публікаціях прийнято називати по-різному: кіберзлочинністю, комп'ютерними злочинами, злочинами у сфері комп'ютерних технологій, злочинами в ІТ-сфері, злочинами у сфері комп'ютерної інформації тощо. У юридичній літературі, виданій за останнє десятиліття, найбільш часто зустрічаються три терміни: «кіберзлочини», «комп'ютерні злочини», «злочини в ІТ-сфері». Їх можна вважати рівнозначними, оскільки вони використовуються для позначення групи одних і тих самих суспільно-небезпечних діянь. У криміналістичному аспекті кіберзлочини (або злочини в ІТ-сфері) — це суспільно небезпечні діяння, для підготовки, вчинення, приховування, а відповідно, виявлення, розкриття і розслідування яких застосовуються різного роду комп'ютерні технології і (або) використовується інформаційно-телекомунікаційна мережа Інтернет.

Існуюча система протидії злочинним посяганням, вчиненим з використанням сучасних інформаційних технологій, поки помітно відстає у своєму розвитку. Такі складнощі зумовлені специфікою вчинення злочинів в ІТ-сфері, яка, на наш погляд, полягає у такому: у доступності (тобто поширеності і відносній дешевизні) комп'ютерної техніки для найширших верств населення; у дуже великій та фактично транскордонній географії скоєння злочинів; у однозначній досяжності об'єкта злочинного посягання (тобто фактична відстань до нього не має ніякого значення); у комфортності умов, що є супутніми підготовці і скоєнню злочинів (тобто їх підготовка

і скоєння реально можуть здійснюватися практично з будь-якого персонального комп'ютера, що має вихід до Всесвітньої павутини).

В Україні, на жаль, відсутня офіційна державна статистика, яка б містила відомості про кіберзлочини, що негативно позначається на запобіжних заходах, які здебільшого мають фрагментарний характер, зумовлюючи складнощі у протидії та боротьбі з таким видом суспільно небезпечних діянь.

Причини таких дивних кількісних розбіжностей різні, але нам вони вбачаються у тому, що абсолютна більшість злочинів у сфері комп'ютерної інформації — латентні. Фахівці правильно стверджують, що до 90% кримінальних актів цього різновиду не знаходять відображення в офіційній кримінальній статистиці [6, с. 135]. Найбільш поширеною причиною такого стану справ, на нашу думку, є небажання практично всіх комерційних структур (у тому числі банків) оприлюднювати відомості про викрадення у них комп'ютерної інформації та грошових коштів шляхом віртуальних зломів систем їх захисту. Пояснення цьому просте — всі вони вважають за краще дорожити репутацією і боятися втратити клієнтів, а доведення фактів вчинення таких злочинів — досить складна і витратна справа.

Сам процес виявлення, розкриття і розслідування злочинів, скоєних із використанням сучасних інформаційних технологій, також має низку істотних особливостей. Помилки, допущені при цьому слідчими і дізнавачами, здебільшого є наслідком їх незадовільної професійної підготовки саме для цього сегменту криміналістичної діяльності. Однією з найбільш істотних причин низької якості досудового розслідування злочинів, скоєних в ІТ-сфері, у наукових публікаціях справедливо визнається відсутність якісних методичних розробок, у реалізації яких були би повною мірою задіяні сучасні інформаційні технології. За таких умов об'єктивні складнощі виявлення, фіксації та вилучення криміналістично-значущої інформації з метою її подальшого використання як доказів у кримінальній справі нерідко стають нездоланими. Більше того, тут як ніде висока ймовірність того, що ті докази, що все ж таки були виявлені, можуть бути ненавмисно змінені і навіть втрачені як у результаті допущених помилок під час їх фіксації або, наприклад, вилученні, так і в процесі їх дослідження. Підготовка у процесі досудового розслідування у кримінальній справі доказів такого роду для подальшого подання їх до суду вимагає не тільки обов'язкової наявності рунтової фахової підготовки, а й регулярного оновлення наявних знань у слідчих, дізнавачів, оперативних працівників і, зрозуміло, у фахівців і експертів тощо.

У науках кримінального права та кримінології спостерігається приблизно така ж картина. Висновок невтішний: відсутність системного та інституційного характеру в дослідницькій роботі на цьому напрямі відчутно ускладнює боротьбу зі злочинами в сфері ІТ, що насамперед пов'язано із постійним удосконаленням комп'ютерних та мережевих технологій. Сама ж інформація виступає об'єктом злочинної діяльності у цій сфері. Її розкрадання, зміна, неправомірне використання так чи інакше вносять дисонанс у функціонування економічних систем. Більш того, на відміну від організованої злочинності, корупції, багатьох проявів тероризму та

екстремізму діяльність кіберзлочинців не узгоджується з відомими і звичними в суспільстві моделями поведінки. По суті, це означає, що вона індивідуальна, ірраціональна, анонімна й інтернаціональна, а кожна людина у сучасному світі, від пересічного громадянина до великої компанії, банку і держави, ризикує у будь-який момент стати жертвою зловмисників у кіберпросторі, які постійно винаходять нові, складні та різноманітні схеми шахрайських операцій.

Що ж до характерних рис злочинів в ІТ-сфері, то у науковій літературі виділяють такі: 1) має міжнародний характер (виходить за рамки кордону однієї держави); 2) труднощі у визначенні «місцезнаходження злочину»; 3) слабкість зв'язку між ланками в системі доказів; 4) неможливість спостерігати і фіксувати докази візуально; 5) широке використання злочинцями засобів цифрованої інформації [7, с. 1–4].

Під криміналістичною методикою розкриття і розслідування злочинів в ІТ-сфері розуміється сукупність наукових положень і рекомендацій, розроблених на їхній основі, тобто науково обґрунтованих і апробованих на практиці порад щодо розкриття та розслідування цих злочинів [8, с. 65].

Серед особливостей методики розкриття і розслідування злочинів в ІТ-сфері науковці виокремлюють, зокрема, те, що:

- низка традиційних елементів окремих криміналістичних методик виявляються неінформативними чи малоінформативними стосовно категорії комп'ютерних злочинів і структури окремих її елементів; до їхнього числа можна віднести особливості використання допомоги громадськості у розкритті злочинів, особливості особистості потерпілого;

- особливу роль відіграє інформація про особливості використання спеціальних знань під час розкриття і розслідування злочинів, що розглядаються, про особливості безпосереднього предмета злочинного посягання і можливості захисту закритих інформаційних ресурсів криміналістичними методами, прийомами і засобами [9, с. 315].

При цьому виділяють такі елементи криміналістичної характеристики, як типові слідчі ситуації, спосіб вчинення злочину, типові матеріальні сліди злочину, характеристика особистості обвинуваченого й потерпілого, спосіб приховання злочину, обстановка злочину.

Узагальнюючи існуючі позиції, бачення щодо особливостей методики розкриття і розслідування кіберзлочинів, елементів їхньої криміналістичної характеристики, В.О. Голубев зазначає, що під криміналістичною характеристикою незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж слід розуміти систему узагальнених даних про типові сліди, способи здійснення і механізми злочину, особистість злочинця та інші істотні риси, властивості та особливості злочину й обставин, які йому сприяють, що допомагає оптимізації розслідування і практичному застосуванню засобів, прийомів і методів криміналістики в розкритті та розслідуванні цього злочину. Її становлять такі основні дані про: способи здійснення злочину і механізм протиправного діяння; способи приховання незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), системи і комп'ютерні мережі; знаряддя (засоби) вчинення протиправного діяння; обставини і

місце вчинення злочину; сліди злочину; предмет злочинного посягання; осіб, які вчинили незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж тощо [9, с. 69].

На думку О.М. Миколенко, саме тому, незважаючи на де-юре, відсутність законодавчої вимоги про обов'язкове призначення експертизи в цих провадженнях, де-факто без призначення і проведення експертизи не можна говорити про ефективне розслідування таких справ [6, с. 155–157].

Що ж стосується проведення окремих слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, то тут також існує певна специфіка. Оскільки зазначені дії пов'язані з використанням певних технічних засобів, то слідчі та оперативні працівники повинні володіти навичками роботи з комп'ютерною технікою, знати та розуміти механізм вчинення злочину в ІТ-сфері, а це означає необхідність здійснення комплексної підготовки фахівців відповідного рівня.

Висновки. Таким чином, більшість змін, що виникли із причини розвитку інформаційних технологій, принесли користь суспільству насамперед у медицині, інженерії, управлінні ресурсами (у тому числі фінансовими). Однак вони ж і визначили появу нових можливостей для заповідання шкоди інтересам суспільства і держави, оскільки з появою технологічних новацій виникли нові види злочинів, що ґрунтуються на них, такі, наприклад, як злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, шахрайство та підробка, що пов'язані з використанням комп'ютерів, злочини, пов'язані з розміщенням у мережах протиправної інформації, злочини щодо авторських і суміжних прав, вимагання за допомогою мережі інтернет, кібертероризм та багато інших. Головною особливістю, що визначає те чи інше протиправне діяння як злочини в ІТ-сфері, на нашу думку, найправильніше вважати його вчинення за допомогою комп'ютерних і мережевих технологій.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок про багатоаспектність проблеми розслідування злочинів в ІТ-сфері, широкі можливості для їхнього дослідження та розроблення напрямів їхнього вирішення.

Боротьба зі злочинами в ІТ-сфері є проблемою міжнародного масштабу, оскільки заходи щодо запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів, скоєних з використанням сучасних інформаційних технологій, не можуть бути результативними лише на національному рівні в силу транснаціонального та транскордонного характеру самої мережі інтернет. Більш того, не припиняється збільшення чисельності її користувачів, що закономірно породжує їх залежність від інформаційного співтовариства і вразливість від різного роду кіберпосягань.

Література

1. Ботвінкін О.В. Проблеми забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері // Юридичний журнал. 2007. № 2. С. 59–60.
2. Гавловський В.Д. Аналіз стану кіберзлочинності в Україні // Інформація і право. 2019. № 1(28). С. 108–117.
3. Карчевский Н.В. «Киберпреступление» или преступление в сфере использования информационных технологий? // Кібербезпека в Україні:

правові та організаційні питання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 жовтня 2016 р.). Одеса : ОДУВС, 2016. С. 10–14.

4. Болгов В. Організаційно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій : наук.-практ. посіб. / В.М. Болгов, Н.М. Гадіон, О.З. Гладун та ін. К. : Національна академія прокуратури України, 2015. 202 с.

5. Ткачук Т.Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право (081 – Право). ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2019. С. 65.

6. Миколенко О.М. Деякі особливості розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку // Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 жовтня 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. 233 с.

7. Голубев В. Комп'ютерна злочинність // Юридичний вісник України. 2012. № 6(9). С. 1–4.

8. Голубев В.О. Розслідування комп'ютерних злочинів : монографія / В. О. Голубев. Запоріжжя : Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. 296 с.

9. Мухин Г.Н. Структура и содержание методики расследования преступлений, связанных с посягательством на информационные ресурсы // Управление защитой информации. 1999. Т. 3, № 3. С. 315.

10. Моїсеев О.М. Залучення спеціаліста до розслідування комп'ютерних злочинів // Правові основи захисту комп'ютерної інформації від протиправних посягань : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, м. Донецьк, 22 грудня 2000 р. Донецький інститут внутрішніх справ, 2001. С. 81–85.

А н о т а ц і я

Бегма А. П., Ховпун О. С. Розслідування злочинів в ІТ-сфері. – Стаття.

Комп'ютерні технології проникли у сфери людської діяльності – економічну, соціальну, управлінську, культурну та інші. Діяльність впливає на життя соціуму та на злочинну діяльність. До злочинів у сфері інформаційних технологій слід віднести: привласнення, крадіжку, шахрайство, комп'ютерне шпигунство, крадіжка комп'ютерних послуг, злочини у банківській сфері, підробку документів, маніпулювання системою обробкою даних, протиправне копіювання програмних продуктів.

Нова цифрова ера інформаційних технологій перетворила на невід'ємну частину життя суспільства, охопивши практично всі її сфери. Для того щоб об'єктивно оцінити їх безсумнівну користь, потрібно чітко уявляти масштаби шкоди, якої вони здатні заподіяти людству.

Розвиток цифрових технологій постійно породжує нові види злочинів і способи їх вчинення та приховування. Злочини в ІТ-сфері набули поширення, а їх зміст охоплює весь спектр суспільно-небезпечних діянь у сфері використання інформаційних технологій. Практично всі види злочинів можуть бути вчинені за допомогою персонального комп'ютера, за винятком деяких протиправних дій проти життя і здоров'я громадян.

Під час вчинення злочинів в ІТ-сфері здійснюються прямі атаки на комп'ютери або інші пристрої з метою виведення їх з ладу. Іноді атаковані комп'ютери використовуються для поширення шкідливих програм, незаконної інформації, зображень.

У сучасних умовах до легального економічного обігу активно залучаються нетрадиційні види майна (інтернет-сайти, електронні гроші, технології мобільного зв'язку, інтернет-майно). Види майна мають здатність приносити високі доходи, на них відповідним чином реагує кримінальне середовище.

Масштабне поширення формує безмежні можливості для підготовки, вчинення і приховування злочинів абсолютно новими способами і засобами. Вони дозволяють розробляти і вдосконалювати методичні основи виявлення, розкриття і розслідування злочинів в ІТ-сфері, скоєних за допомогою різноманітних комп'ютерних та мережевих технологій, але це відбувається повільно.

Особливості методики розкриття і розслідування злочинів полягає у використанні допомоги громадськості у розкритті злочинів, особливості особистості потерпілого; використанні спеціальних знань під час розкриття і розслідування злочинів.

Боротьба зі злочинами в ІТ-сфері є проблемою міжнародного масштабу, заходи щодо запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів, скоєних з використанням сучасних інформаційних технологій, не можуть бути результативними через масштабність мережі Інтернет. Збільшення чисельності користувачів не припиняється, що породжує залежність від інформаційного співтовариства і вразливість від посягань.

Ключові слова: комп'ютерні злочини, кіберзлочинність, кіберзлочинність, криміналістична характеристика неповнолітніх.

S u m m a r y

Begma A. P., Khovpun O. S. Crime investigation into the IT sphere. – Article.

Computer technology has penetrated into the spheres of human activity – economic, social, managerial, cultural and others. Activities affect the life of society and criminal activity. Crimes in the field of information technology include: embezzlement, theft, fraud, computer espionage, theft of computer services, crimes in the banking sector, forgery of documents, manipulation of the data processing system, illegal copying of software products.

The new digital age of information technology has become an integral part of society, covering almost all areas. In order to objectively assess their undoubted benefits, it is necessary to have a clear idea of the extent of the damage they can cause to humanity.

The development of digital technologies is constantly generating new types of crimes and ways to commit and conceal them. Crimes in the IT sphere have become widespread, and their content covers the full range of socially dangerous acts in the use of information technology. Virtually all types of crimes can be committed with the help of a personal computer, with the exception of some illegal actions against the life and health of citizens.

When IT crimes are committed, direct attacks are carried out on computers or other devices in order to disable them. Sometimes attacked computers are used to spread malware, illegal information, images.

In modern conditions, non-traditional types of property (Internet sites, electronic money, mobile communication technologies, Internet property) are actively involved in legal economic circulation. Types of property have the ability to generate high incomes, and the criminal environment responds accordingly.

Large-scale spread creates endless opportunities for the preparation, commission and concealment of crimes in completely new ways and means. They allow the development and improvement of methodological frameworks for the detection, detection and investigation of crimes in the field of IT, committed using a variety of computer and network technologies, but this is slow.

Features of the methodology of detection and investigation of crimes is the use of public assistance in the detection of crimes, the personality of the victim; use of special knowledge in the detection and investigation of crimes.

The fight against IT crimes is an international problem, and measures to prevent, detect, detect and investigate crimes committed with the use of modern information technology cannot be effective due to the scale of the Internet. The increase in the number of users does not stop, which creates dependence on the information community and vulnerability to encroachments.

Key words: computer crimes, cybercrime, cybercrime, juvenile forensic characteristics.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.692>*Т. І. Білоус-Осінь*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ ЯК УПОВНОВАЖЕНИЙ СУБ'ЄКТ У СФЕРІ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність дослідження. Станом на тепер національна модель адміністративно-правового регулювання суспільних відносин перебуває на етапі реформування відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів. Безперечно, вказане торкнулось і суспільних відносин, які пов'язані зі здійсненням наукової діяльності. Нормативно оновлені стандарти в галузі науки, з одного боку, та впровадження людиноцентристського підходу як основоположної ідеї функціонування органів державної влади – з іншого, зумовили потребу переосмислення та визначення правового статусу Міністерства освіти та науки України як уповноваженого суб'єкта у сфері наукової діяльності. Проблематика правового статусу уповноважених суб'єктів, яких віднесено до центральних органів виконавчої влади, зумовлена змістом їх функціонального призначення в конкретній сфері суспільних відносин (у цьому дослідженні йдеться про відносини, які пов'язані зі здійсненням наукової діяльності). При цьому вона є надзвичайно актуальною, особливо з огляду на докорінні зміни, які відбуваються у всіх сферах суспільного життя.

Теоретичною основою дослідження є праці провідних учених, які досліджували правовий статус органів державної виконавчої влади та основні форми їх діяльності (державне управління, публічне адміністрування), а саме: В.Б. Авер'янова, Л.Р. Білої-Тіунової, В.М. Бевзенко, В.В. Галушка, П.В. Діхтієвського, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельника, В.С. Нерсисянца, О.Ф. Скакун, І.П. Яковлева та ін. Водночас значна кількість питань, пов'язаних з упорядкуванням суспільних відносин у сфері наукової діяльності та правовим статусом Міністерства освіти та науки України як уповноваженого суб'єкта у цій сфері, залишається невирішеною, що свідчить про актуальність вибраної теми дослідження.

Метою статті є дослідження правового статусу Міністерства освіти та науки України як уповноваженого суб'єкта у сфері наукової діяльності.

Виклад основного змісту. Вибір категорії, за допомогою якої може бути охарактеризована діяльність з упорядкування визначеної сфери суспільних відносин, залежить від сукупності об'єктивних факторів (наприклад, сфера наукового пізнання, мета та завдання дослідження,

нормативне визначення змістових ознак предмета та об'єкта дослідження) та суб'єктивних факторів (наприклад, рівень компетентності чи межі інтелектуальної творчої діяльності конкретного дослідника). При цьому результатом застосування усталеного юридичного категоріального апарату під час здійснення дослідження конкретного об'єкта є те, що його має бути охарактеризовано через загальноприйняті змістово-якісні характеристики. Не винятком є дослідження: 1) впорядкування суспільних відносин, які пов'язані з науковою діяльністю; 2) суб'єктів, які здійснюють упорядкування суспільних відносин, які пов'язані з науковою діяльністю; 3) правового статусу Міністерства освіти та науки України як уповноваженого суб'єкта у сфері наукової діяльності.

Щодо впорядкування суспільних відносин, які пов'язані з науковою діяльністю, доцільно зазначити таке. Станом натеper у теорії адміністративного права використання понять «державне управління» та «державне регулювання» втратило своє первісне призначення, їх замінено поняттям «публічне адміністрування» [1; 2; 3; 4]. Вказане обґрунтовується зміною концептуальних засад адміністративно-правового регулювання відповідно до міжнародних стандартів та принципів, що апробовані в більшості держав-членів ЄС.

З моменту підписання Угоди про асоціацію між Українською державою та ЄС політика України слідує європейському курсу [5], що визначає ідею людиноцентризму в праві як основу функціонування будь-якої правової держави. Відповідно, теорія адміністративного права зазнала кардинальних змін: 1) розширено предмет адміністративного права шляхом віднесення до нього діяльності із забезпечення прав і свобод людини, надання адміністративних послуг та притягнення до адміністративної відповідальності; 2) основоположними принципами адміністративного права визнано принцип верховенства права та належного врядування; 3) розширено систему джерел адміністративного права через віднесення до них: м'якого права, судових рішень та неформалізованих джерел; 4) змінено систему суб'єктів адміністративного права через її доповнення органами місцевого самоврядування та суб'єктами делегованих повноважень як суб'єктами, що здійснюють владний організуючий вплив на суспільні відносини за допомогою визначених форм та методів; 5) якісно трансформовано поняття «адміністративні правовідносини» через розширення їх якісно-змістових ознак; 6) доповнено та змінено підхід до виокремлення методів адміністративно-правового регулювання шляхом інтенсифікації використання диспозитивного методу, а також методів координації та реординації для врегулювання адміністративних правовідносин і т.д. Вказаний перелік є досить масштабним, але для цілей цього дослідження вагоме значення має трансформація поняття «державне управління» на поняття «публічне адміністрування», яку опосередковано всіма вищезазначеними змінами.

Питання щодо практичного втілення загальноприйнятого міжнародною спільнотою концепту адміністративного права загалом та здійсненням уповноваженими суб'єктами публічного адміністрування, а не державного управління чи регулювання в окремих сферах суспільних відносин зокрема є невирішеним. Це пояснюється тим, що ідеальна модель функціонуван-

ня публічної влади в Україні частково має прагматичний характер, який потрібно досягти в практичній площині.

Тому, вибираючи категорію для позначення зовнішнього відображення управлінського, організуючого та впорядковуючого впливу на суспільні відносини, які пов'язані зі сферою наукової діяльності, необхідним є встановлення ознак, які його характеризують.

Слід зазначити, що законодавцем використано термін «державне регулювання та управління» для позначення впорядкування суспільних відносин, які пов'язані з науковою діяльністю, в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [6]. Однак якщо припустити доцільність використання категорії «публічне адміністрування» для позначення впорядкування галузі науки, то зовнішнє відображення управлінського, організуючого та впорядковуючого впливу на суспільні відносини, які пов'язані зі сферою наукової діяльності, має відповідати насамперед таким ознакам:

1) відображати вплив держави в особі уповноважених органів на суспільні відносини у такий спосіб, який є ефективним насамперед для особи. Натомість сучасні реалії адміністративно-правового регулювання наукової діяльності в Україні неповною мірою спрямовано як на забезпечення інтелектуальної творчої діяльності, яку спрямовано на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, так і на створення належних умов праці для наукових працівників, науково-педагогічних працівників, аспірантів, ад'юнктів і докторантів, інших учених;

2) здійснюватися з метою служіння народів. При цьому адаптація наявної моделі наукової діяльності до стандартів ЄС, без урахування сформованих національних архетипів наукової діяльності, знецінює окремі наукові здобутки через їх розрив з реаліями українського державотворення;

3) здійснюватися суб'єктами публічної влади, до яких, окрім органів державної виконавчої влади, віднесено органи місцевого самоврядування, організації, яких наділено делегованими повноваженнями (інституційно-суб'єктний вимір). У цьому контексті слід звернути увагу на положення Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а саме виокремлення суб'єктів державного регулювання та управління у сфері наукової діяльності, до яких належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері наукової і науково-технічної діяльності, інші центральні органи виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності (Розділ IV). Тобто органи місцевого самоврядування наділено компетенцією у сфері наукової діяльності. Крім того, вагомим є те, що: наукові установи (включаючи приватні наукові установи) мають право здійснювати видавничу діяльність наукового, освітнього та просвітницького характеру, виступати в установленому порядку засновниками друкованих засобів масової інформації, наукових видавництв, наукових журналів та наукових видань, може розміщувати структурні підрозділи (лабораторії), що провадять наукову і науково-технічну діяльність, на базі цієї наукової

установи або такого навчального закладу з урахуванням освітніх програм та тематики наукових досліджень і т.п. (Ст. 7); фінансування наукової діяльності може здійснюватися і за рахунок коштів установ, організацій та підприємств, вітчизняних та іноземних замовників робіт, грантів, інших джерел, що не заборонено законом (Ст. 48) [6]. Таким чином, ідеться про делегування окремих повноважень держави у сфері державного регулювання та управління науковою діяльністю іншим суб'єктам;

4) метою є забезпечення публічного інтересу, гарантування загального блага громадянського суспільства, його стабільного розвитку, поєднаного із забезпеченням і підтриманням ефективних інститутів саморегулювання, що має прояв у: спрямуванні управлінської діяльності на задоволення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку шляхом взаємодії науки, бізнесу та влади; юридичному забезпеченні часткової автономії наукових установ, університетів, академій, інститутів, інших юридичних осіб незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи у сфері наукової діяльності.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що галузь науки впорядковано через діяльність, яка є дотичною до категорій «публічне адміністрування» (обґрунтовано через: а) інституційно-суб'єктний вимір; б) спрямування на забезпечення публічного інтересу); «державне управління та регулювання» (обґрунтовано через: а) відсутність належного забезпечення правового статусу суб'єктів наукової діяльності; б) наявність відриву впроваджених реформ у сфері науки від національних архетипів наукової діяльності).

У цьому дослідженні правовий статус Міністерства освіти та науки України як суб'єкта суспільних відносин, що виникають, змінюються та припиняються в галузі науки, буде розглянуто відповідно до його нормативної детермінації, яка полягає у віднесенні його до суб'єктів державного регулювання та управління науковою діяльністю (ст. 42 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [6]). Одночасно слід пам'ятати, що пріоритетним є врахування ідеї публічного адміністрування як прояву функціонування цього органу державної виконавчої влади.

Правовий статус Міністерства освіти та науки України є багатовимірною характеристикою становища, яке займає цей центральний орган державної виконавчої влади в організації впорядкування суспільних відносин та у системі органів державної влади загалом. Узагальнивши наукові висновки, що зроблено під час дослідження проблематики правового статусу органів державної влади [7, с. 98; 8, с. 189; 9, с. 23; 10, с. 95], можна виокремити такі якісно-змістові елементи його характеристики: правовий статус – це загальна та універсальна категорія, якій притаманна структурованість змісту через виділення конкретних елементів; правовий статус органів державної влади якісно відмінний від правового статусу фізичних осіб; до структурних елементів правового статусу органів державної влади належать: мета та завдання, принципи функціонування, компетенція (повноваження, предмет відання та функцій), внутрішньоорганізаційна будова, порядок формування та підпорядкування, порядок прийняття рішень.

Для досягнення мети цього дослідження звернено увагу на ті елементи правового статусу Міністерства освіти та науки України, які мають специфічний прояв у галузі науки, а не характеристики його загального

правового статусу. Відповідно, метою створення та функціонування цього центрального органу виконавчої влади в галузі науки є здійснення належного впорядкування суспільних відносин, які пов'язані з науковою діяльністю, що досягається шляхом виконання таких завдань, як: формування та реалізація державної політики у сфері наукової, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності у зазначених сферах, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів, що провадять діяльність, пов'язану з наданням послуг у сфері науки, незалежно від їх підпорядкування і форми власності [11].

Щодо компетенції як основного елементу правового статусу Міністерства освіти та науки України, що детермінований специфікою галузі науки, зазначимо таке: 1) це уповноважений суб'єкт, якого наділено галузевою компетенцією, тому що його наділено повноваженнями у визначених сферах суспільних відносин, зокрема у галузі науки; 2) його повноваження виражено через сукупність прав та обов'язків, які визначають міру можливої поведінки та встановлюють певні види такої поведінки в межах суспільних відносин, що пов'язані з упорядкуванням інтелектуальної творчої діяльності, яку спрямовано на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування; 3) межі його повноважень у галузі науки визначено на нормативному рівні як такі, що поширюються на всю територію Української держави; 4) компетенція вказаного суб'єкта в галузі науки зовнішньо може бути реалізована у правових та неправових формах.

Повноваження Міністерства освіти та науки України у сфері наукової діяльності доцільно класифікувати залежно від їх змісту [6; 11] таким чином:

- організаційно-розпорядчі (наприклад, забезпечення розвитку загальнодержавної системи науково-технічної інформації, здійснення на засадах, розроблених Національною радою України з питань розвитку науки і технологій, керівництва системою наукової і науково-технічної експертизи; здійснення керівництва системою державної атестації наукових установ);

- координаційні (наприклад, розробка засад наукового і науково-технічного розвитку України та подання відповідних пропозицій Кабінету Міністрів України та Президенту України, взаємодія з Національною радою України з питань розвитку науки і технологій, координація реалізації іншими центральними органами виконавчої влади, Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності, розробка спільно з Національною радою України з питань розвитку науки і технологій пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки);

- глобалізаційно-орієнтовані (наприклад, забезпечення інтеграції вітчизняної науки у світовий науковий простір та Європейський дослідницький простір зі збереженням і захистом національних пріоритетів, координація міжнародного науково-технічного співробітництва, розробка проєктів міждержавних програм для забезпечення виконання укладених міжнародних договорів у сфері наукової і науково-технічної діяльності);

– забезпечувальні (наприклад, формування тематики державного замовлення на найважливіші науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію, здійснення фінансової підтримки виконання державного замовлення на найважливіші науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію, здійснення фінансової підтримки наукової і науково-технічної діяльності закладів вищої освіти, що належать до сфери його управління);

– контрольно-наглядові (наприклад, затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України, затвердження та скасування рішення спеціалізованих учених рад про присудження наукового ступеня кандидата наук, доктора наук, розгляд питання про позбавлення наукового ступеня, оформлення та видача дипломів кандидата наук, доктора наук, визначення порядку та проведення державної акредитації фізичних і юридичних осіб на право проведення наукової та науково-технічної експертизи).

Загалом, правовий статус Міністерства освіти та науки України у сфері наукової діяльності в розрізі віднесення останнього до суб'єктів публічної адміністрації детерміновано й інструментами публічного адміністрування, що має право використовувати цей уповноважений суб'єкт у разі реалізації своїх повноважень, а саме: приймати нормативно-правові акти, приймати індивідуальні акти, укладати адміністративні договори та вчиняти інші дії, які не тягнуть за собою юридичних наслідків. Вагоме значення має й інституалізація як пріоритетна мета Міністерства освіти та науки України – служіння народів та забезпечення публічного інтересу. Станом натеper указана мета досягається через визнання пріоритетним у сфері регулювання наукової діяльності формування науки, що стимулює соціально-економічний розвиток держави [12]. За таких умов Директорату науки та інновацій, що є самостійним структурним підрозділом апарату Міністерства освіти і науки України, необхідно буде переформувати низку усталених принципів роботи, що є практичною основою для подальших досліджень вибраної проблематики.

Висновки. Таким чином, правовий статус Міністерства освіти та науки України як суб'єкта суспільних відносин, що виникають, змінюються та припиняються в галузі науки, розглянуто відповідно до його нормативної детермінації через його віднесення до суб'єктів державного регулювання та управління науковою діяльністю. Звернено увагу на ті елементи правового статусу Міністерства освіти та науки України, які мають специфічний прояв у галузі науки, а не характеристики його загального правового статусу.

Встановлено, що Міністерство освіти та науки України є уповноваженим суб'єктом, якого наділено галузевою компетенцією, що у сфері наукової діяльності реалізується в межах суспільних відносин, які пов'язані з упорядкуванням інтелектуальної творчої діяльності, яку спрямовано на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування. Повноваження Міністерства освіти та науки України у сфері наукової діяльності класифіковано залежно від їх змісту таким чином: організаційно-розпорядчі, координаційні, глобалізаційно-орієнтовані, забезпечувальні, контрольно-наглядові.

Література

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
3. Ківалов С.В. Адміністративне право : навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова, Т.І. Білоус-Осінь. Одеса : Фенікс, 2019. 136 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12119> (дата звернення: 20.05.2021).
4. Яковлев І.П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 224 с.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.05.2021).
6. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 20.05.2021).
7. Берлач. А.І. Теоретичні основи адміністративно-правового статусу Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 95–103.
8. Даниленко А.П. Поняття та структура адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 187–190.
9. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін. ; за ред. В.К. Колпакова. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
10. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
11. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2021).
12. Оперативний план Міністерства освіти і науки України на 2021 рік : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.01.2021 р. № 30. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/plan-roboti> (дата звернення: 20.05.2021).

Анотація

Білоус-Осінь Т. І. Міністерство освіти та науки України як уповноважений суб'єкт у сфері наукової діяльності. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню правового статусу Міністерства освіти та науки України як уповноваженого суб'єкта у сфері наукової діяльності. Встановлено, що галузь науки впорядковано через діяльність, яка є дотичною до категорій «публічне адміністрування» (обґрунтовано через: а) інституційно-суб'єктний вимір; б) спрямування на забезпечення публічного інтересу); «державне управління та регулювання» (обґрунтовано через: а) відсутність належного забезпечення правового статусу суб'єктів наукової діяльності; б) наявність відриву впроваджених реформ у сфері науки від національних архетипів наукової діяльності). Правовий статус Міністерства освіти та науки України як уповноваженого суб'єкта в галузі науки розглянуто відповідно до його нормативної детермінації як суб'єкта державного регулювання та управління науковою діяльністю.

Виокремлено якісно-змістові елементи, що визначають правовий статус органів державної виконавчої влади. Звернено увагу на те, що правовий статус Міністерства освіти та науки України є багатовимірною характеристикою становища, яке займає цей суб'єкт в організації впорядкування суспільних відносин та у системі органів державної влади загалом. Одночасно пріоритетним є врахування ідеї публічного адміністрування як прояву функціонування цього органу державної виконавчої влади.

Встановлено, що компетенція Міністерства освіти та науки України в частині її детермінації специфікою галузі науки характеризується такими положеннями: 1) визначає цього суб'єкта як такий, що наділений галузевою компетенцією; 2) його повноваження виражено через сукупність прав та обов'язків, які визначають міру можливої поведінки та встановлюють певні види такої поведінки в межах суспільних відносин, що пов'язані

з упорядкуванням інтелектуальної творчої діяльності, яку спрямовано на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування; 3) межі його повноважень у галузі науки визначено на нормативному рівні як такі, що поширюються на всю територію Української держави; 4) компетенція вказаного суб'єкта в галузі науки зовнішньо може бути реалізована у правових та неправових формах.

Ключові слова: Міністерство освіти та науки України, сфера науки, наукова діяльність, суб'єкт державного регулювання та управління, публічне адміністрування.

S u m m a r y

Bilous-Osin T. I. The Ministry of Education and Science of Ukraine as an authorized entity in the field of scientific activity. – Article.

The article deals with the study of the legal status of the Ministry of Education and Science of Ukraine as an authorized entity in the field of scientific activity. It is established that the branch of science is organized through activities with regard to the categories “public administration” (justified by: a) institutional-subjective dimension; b) focus on ensuring the public interest); “public administration and regulation” (justified by: a) the lack of proper legal status of scientific entities; b) the presence of the separation of the implemented reforms in the field of science from the national archetypes of scientific activity). The legal status of the Ministry of Education and Science of Ukraine as an authorized entity in the field of science, considered in accordance with its normative determination as a subject of state regulation and management of scientific activity.

Qualitative and substantive elements that determine the legal status of state executive bodies have been identified. Attention is paid to the fact that the legal status of the Ministry of Education and Science of Ukraine is a multidimensional characteristic of the position occupied by this entity in the organization of public relations and in the system of public authorities in general. At the same time, the priority is to take into account the idea of public administration as a manifestation of the functioning of this body of state executive power.

It is established that the competence of the Ministry of Education and Science of Ukraine in terms of its determination by the specifics of the field of science, is characterized by the following provisions: 1) defines this entity as endowed with sectoral competence; 2) his powers are expressed through a set of rights and responsibilities that determine the extent of possible behaviour and establish certain types of such behaviour within social relations with regard to the organization of intellectual creativity, which is aimed at obtaining new knowledge and (or) search ways of their application; 3) the limits of his powers in the field of science are defined at the regulatory level as those that apply to the entire territory of the Ukrainian state; 4) the competence of the specified subject in the field of science can be externally realized in legal and non-legal forms.

Key words: Ministry of Education and Science of Ukraine, sphere of science, scientific activity, subject of state regulation and management, public administration.

УДК 346.7:004

DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i0.693>*М. Д. Василенко, В. О. Рачук, В. М. Слатвінська*

ШКІДЛИВІ ПРОГРАМИ В КОНТЕКСТІ РОЗУМІННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ВІРУСОЛОГІЇ ТА ТЕХНІКО-ПРАВОВОЇ ЗМАГАЛЬНОСТІ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Безпека є відвертання зла.
Платон

Постановка проблеми. Шкідливі програми, і передусім комп'ютерні вірусні програми, становлять серйозну небезпеку для інформації в комп'ютерних системах. Слід відзначити, що коли йдеться про комп'ютерну вірусну програму, вірус часто розуміють таким чином: вірус є те, що заражає інший «організм», тобто іншу програму. При цьому заражений файл може бути вилікуваний. Заражаючи файли, перші віруси працювали саме так. Фактично комп'ютерний вірус становить комп'ютерну програму, яка має здатність до прихованого саморозмноження. Оскільки назва «комп'ютерний вірус» походить від однойменного терміну з біології за її здатність до саморозмноження, то загалом можна говорити про комп'ютерну вірусологію як науку про шкідливі програми. Одночасно зі створенням власних копій віруси можуть завдавати шкоди: знищувати, пошкоджувати, викрадати дані, знижувати або й зовсім унеможлиблювати подальшу працездатність операційної системи комп'ютера. Нині відомі десятки тисяч комп'ютерних вірусів, які поширюються через мережу Інтернет по всьому світі. Характерно, що в гуманітарному середовищі до комп'ютерних вірусів часто відносять інші види шкідливих програм. Однак для розуміння їхньої дії з позицій генези самих «шкідників», породжених шкідливими програмами, а також для успішної боротьби з ними слід таких «шкідників» розрізняти та класифікувати. Так, у роботі [1] наголошується, що шкідливе програмне забезпечення являє собою будь-яке програмне забезпечення, яке розроблене для того, щоби завдати шкоди комп'ютеру, серверу, клієнту або комп'ютерній мережі. Шкідливе програмне забезпечення завдає шкоди після того, як воно було певним чином внесено у комп'ютер. Воно може мати форму активного вмісту та іншого програмного забезпечення. У всякому разі воно має шкідливий намір, який діє проти інтересів користувача комп'ютера, проявляється через певний недолік, який зазвичай описується як помилка

програмного забезпечення [2]. Зазначимо, що в юридичній та міжгалузевій літературі робіт, присвячених комп'ютерним «шкідникам», небагато (див. [1, 5–11]). Водночас виникає питання про техніко-правову складову частину шкідливих програм і «шкідників», у тому числі і вірусів, а також про боротьбу з цими «негараздами» з урахуванням усіх можливостей і складників, як технічних, так і правових (законодавчих, кримінальних).

Метою статті є встановлення міждисциплінарних зв'язків для шкідливих програм, включаючи «шкідників» у системі комп'ютерної вірусології, виявлення техніко-правової змагальності між ними, засобами і галузями їх виявлення та боротьби.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи основні види шкідливого програмного забезпечення, можна говорити про їх розмаїття. Назва «шкідливі програми» співвідноситься з англomовним терміном "malware", утвореним від двох слів: "malicious" («зловмисний») і "software" («програмне забезпечення»). У побуті всі шкідливі програми часто називають комп'ютерними вірусами, хоча це термінологічно некоректно. До шкідливих програм відносять будь-яке програмне забезпечення, несанкціоновано проникливе в комп'ютерну техніку. Подібні додатки наносять прямий або непрямий збиток. Так, вони порушують роботу комп'ютера або викрадають особисті дані користувача. «Шкідники» завжди створюються для реалізації «благородної мети», а саме отримання вигоди від впровадження у комп'ютер жертви. Отже, залежно від механізму дії шкідливих програм їх поділяють на чотири класи: *комп'ютерні віруси, логічні бомби, хробаки, троянські коні*.

Найбільш відомими серед знаних «шкідників» є комп'ютерні віруси. Знання механізмів дії «шкідників», зокрема вірусів, дає змогу ефективно організувати протидію їм, звести до мінімуму вірогідність зараження і втрат від їх дії.

Фактично *комп'ютерні віруси* являють собою невеликі виконувані або такі, що так інтерпретуються, програми, які мають властивість поширення і самовідтворення в комп'ютерних системах. Віруси можуть виконувати зміну або знищення програмного забезпечення або даних, що зберігаються в комп'ютерних системах. У процесі поширення віруси можуть себе модифікувати. Усі комп'ютерні віруси класифікуються за такими ознаками: за місцем існування; за способом зараження; у міру небезпеки шкідницьких дій; за алгоритмом функціонування. Доречно зауважити, що за місцем існування комп'ютерні віруси підрозділяються на мережеві, файлові, завантажувальні та комбіновані. Середовищем мешкання мережеских вірусів є елементи комп'ютерних мереж. Файлові віруси розміщуються у виконуваних файлах. Завантажувальні віруси знаходяться в завантажувальних секторах зовнішніх пристроїв, що запам'ятовують. Комбіновані віруси розміщуються в декількох місцях існування. Відзначають, наприклад, завантажувально-файлові віруси.

За способом зараження місця існування комп'ютерні віруси діляться на резидентні та нерезидентні. Резидентні віруси після їх активізації повністю або частково переміщуються з місця існування в оперативну пам'ять комп'ютера. Ці віруси, використовуючи, як правило, привілейовані режими роботи, дозволені тільки операційній системі, заражають місце

існування і при виконанні певних умов реалізують шкідницьку функцію. Резидентні віруси активні не тільки в момент роботи інфікованої програми, але і після того, як програма закінчила свою роботу. Резидентні копії таких вірусів залишаються життєздатними аж до чергового перезавантаження, навіть якщо на диску знищені всі заражені файли. Часто від таких вірусів неможливо позбутися відновленням всіх копій файлів із дистрибутивних дисків або backup-копій. Резидентна копія вірусу залишається активною і заражає новостворювані файли. Правильно і те, що для завантажувальних вірусів такі «ліки», як форматування диска за наявності в пам'яті резидентного вірусу, не завжди виліковують диск, оскільки резидентні віруси заражають диск повторно після того, як він відформатований. Нерезидентні віруси потрапляють в оперативну пам'ять комп'ютера тільки на час їх активності, впродовж якого виконують шкідницьку функцію і функцію зараження. Потім вони повністю покидають оперативну пам'ять, залишаючись у місці існування.

У міру небезпеки для інформаційних ресурсів користувача віруси розділяються на нешкідливі, небезпечні та дуже небезпечні. Нешкідливі віруси створюються авторами, які не ставлять собі мети завдати якого-небудь збитку ресурсам комп'ютерної системи. Проте такі віруси все-таки завдають певного збитку: витрачають ресурси комп'ютерної системи та можуть містити помилки, що викликають небезпечні наслідки для інформаційних ресурсів. Так, віруси, створені раніше, можуть призводити до порушень штатного алгоритму роботи системи при модернізації операційної системи або апаратних засобів. Небезпечні віруси викликають істотне зниження ефективності комп'ютерної системи, але не призводять до порушення цілісності й конфіденційності інформації, що зберігається у пристроях, які запам'ятовують. Дуже небезпечні віруси мають такі шкідницькі дії: викликають порушення конфіденційності інформації; знищують інформацію; викликають безповоротну модифікацію (у тому числі й шифрування) інформації; блокують доступ до інформації; призводять до відмови апаратних засобів; завдають збитку здоров'ю користувачів.

За алгоритмом функціонування віруси підрозділяються на ті, що не змінюють середовище проживання під час їх поширення, та ті, що змінюють середовище проживання під час їх поширення.

Процес зараження вірусом програмних файлів можна представити таким чином. У зараженій програмі код останньою змінюється так, щоб вірус отримав управління першим, до початку роботи програми вірусоносія. Під час передачі управління вірусу він якось знаходить нову програму і виконує вставку власної копії в початок або додавання її у кінець цієї, зазвичай ще не зараженої, програми. Якщо вірус записується в кінець програми, то він коригує код програми з тим, щоб отримати управління першим. Після цього управління передається програмі-вірусоносієві, і та нормально виконує свої функції. Витонченіші віруси можуть для отримання управління змінювати системні області накопичувача (наприклад, сектор каталогу), залишаючи довжину і вміст файлу, що заражається, без змін [3, с. 34].

Завантажувальні віруси набули значного поширення в останні роки. Дія цих вірусів структурована таким чином, що, на відміну від файлових вірусів, завантажувальні віруси проникають у завантажувальний сектор диска (Boot-сектор) або в сектор, що містить програму завантаження системного диска (Master Boot Record).

Для боротьби з комп'ютерними вірусами використовуються спеціальні антивірусні засоби й методи їх застосування. Антивірусні засоби виконують такі завдання: а) виявлення вірусів у комп'ютерних системах; б) блокування роботи програм-вірусів; в) усунення наслідків дії вірусів.

Виявлення вірусів і блокування роботи програм-вірусів здійснюється: 1) скануванням; 2) виявленням змін; 3) використанням евристичного аналізу; 4) використанням резидентних сторожів; 5) вакцинацією програм; 6) апаратно-програмним захистом.

Логічні бомби являють собою програми або їх частини, які постійно перебувають у комп'ютері або обчислювальній системі і стають виконуваними тільки у разі дотримання певних умов. Прикладами таких умов можуть бути: наступ заданої дати, перехід системи в певний режим роботи, наступ деяких подій із заданим числом разів тощо.

Хробаки являють собою програми, які виконуються кожного разу під час завантаження системи, мають здатність переміщатися в обчислювальних системах або в мережі та самовідтворювати копії. Лавиноподібне розмноження програм призводить до перевантаження каналів зв'язку, пам'яті та блокування системи. Механізми можуть бути дуже різними: електронна пошта, локальна мережа або USB-накопичувач. Так, хробак може скопіювати файли на флешку і створити відповідний файл автозавантаження, і як тільки ви під'єднаєте флешку до комп'ютера, на ньому відразу ж активізується хробак. При цьому слід зазначити, що хробаки, які поширюються через пошту або через флешки, практично ні в чому не відрізняються, вони лише використовують різні шляхи поширення.

Окремої уваги заслуговують *троянські програми* (*троянські коні*). До цих програм відносять програми, що завдають руйнівні дії незалежно від умов, в яких вони діють. Так, вони нищать інформацію на дисках при кожному запуску, «завішують» систему тощо. Більшість відомих троянських коней є програмами, які під час написання «підробляють» під будь-які корисні програми, нові версії популярних утиліт або доповнення до них. Дуже часто вони розсилаються по BBS-станціях або по електронних конференціях. У порівнянні з вірусами «троянські коні» не отримують поширення з достатньо простих причин — вони або знищують себе разом з іншими даними на диску, або демаскують свою присутність і знищуються вже постраждалим користувачем. Отже, троянська програма становить собою програму, яка має певні приховані функції, оправдовуючи свою назву. Свого часу така назва виникла тому, що перші програми цього типу потрапляли на комп'ютери під виглядом корисних програм, які користувачі завантажували й запускали самостійно. Зараз такий варіант поширення також присутній, часто користувачі самі запускають подібні програми, намагаючись завантажити зламані неліцензійні версії програмного забезпечення або програми для генерації зламаних серійних ключів.

В результаті троянські програми під виглядом «кейгенів» і «кряків» досить часто потрапляють на комп'ютери з неліцензійним програмним забезпеченням. Окремо можна виділити «дропери», які проявляються у вигляді інсталяторів троянської програми. Оскільки троянська програма є багато-компонентним ланцюгом, що вимагає встановлення певних драйверів та інших компонентів, то таке завдання виконують дропери. Після того як «дропер» стає активованим в системі, він встановлює всі частини троянської програми та активує її.

Існують ще й інші «шкідливі програми». Так, відомі такі програми, як *бекдори* (програми «чорний хід»). Зазвичай вони відомі як шкідливі програми, які надають зловмисникові віддалений доступ та можливість управління комп'ютером користувача. Методи їх дії бувають різними; наприклад, така програма може відкрити мережевий порт, за допомогою якого зловмисник отримає повний доступ до ураженого комп'ютера, тобто зможе відправляти різні команди, запускати інші програми.

Заслужує на увагу такий спеціальний вид троянських програм, як *руткіт*, головна мета якого — максимально глибоко встановитися в систему, щоб його було якомога важче знайти й видалити. Як правило, руткіти містять драйвери операційних систем і працюють на досить низькому рівні. Руткіти використовуються для маскування всіх інших компонентів троянця від детектування. Отже, руткіт в системі покликає приховати роботу інших компонентів трояна. Головна проблема в тому, що руткіти дуже важко знайти та ще важче видалити з системи. Далеко не кожна антивірусна програма може з цим впоратися.

Можна відзначити ще таку програму, як *реklamний модуль*. Останнім часом вона, мабуть, стала найменш небезпечною з усіх шкідливих програм, але через дуже широку поширеність і просто величезну зухвалість їх авторів, яка стала вельми неприємним «подарунком». Як можна здогадатися з назви цього типу шкідників, завдання рекламного модуля — показати вам рекламу. Це може відбуватися в різних проявах, наприклад у вас можуть самостійно відкриватися певні сторінки в браузері, які користувач не відкривав. Це можливо будуть сайти з дивовижною рекламою або просто сайти, які не збиралися відвідувати, тобто зловмисники таким чином підвищують відвідуваність певного сайту або провокують користувача подивитися певну інформацію. Також рекламні модулі можуть показувати різні банери або навіть вставляти банери на той сайт, де їх не було, або ж підміняти рекламні повідомлення на сайтах. Наприклад, якщо ви шукаєте певну інформацію в ГУГЛ, то видача пошукового запиту містить як безплатні пошукові запити й рекламні повідомлення, так рекламні модулі з можливістю їх підміни.

Зауважимо, що останнім часом зловмисники часто використовують такі програми, як «загарбники паролів», що спеціально призначені для крадіжок паролів. При спробі входу в систему імітується введення імені та пароля, які пересилаються власникові програми-загарбника, після чого виводиться повідомлення про помилку введення й управління повертається операційній системі. Користувач, що думає, що припустив помилку при наборі пароля, повторює вхід і дістає доступ до системи.

Проте його ім'я і пароль вже відомі власникові програми-загарбника. Перехоплення пароля може здійснюватися й іншим способом, за допомогою дії на програму, що управляє входом користувачів в систему і її набори даних. Методика дії шкідливих програм значною мірою залежить від організації обробки інформації в системі, розробленої політики безпеки можливостей встановлених засобів захисту, а також сумлінності адміністратора й оператора. Для реалізації несанкціонованого доступу існує два способи: 1) можна здолати систему захисту, тобто шляхом різних дій на неї припинити її дії відносно себе або своїх програм, що складно, трудомістко і не завжди можливо, зате ефективно; 2) можна постежити за тим, що «погано лежить», тобто які набори даних, що представляють інтерес для зловмисника, відкриті для доступу через недогляд або наміру адміністратора. Такий доступ, хоча і з деякою натяжкою, теж можна назвати несанкціонованим, його легко здійснити, але від нього легко і захиститися. Тож важливо відмітити, що наразі будь-якому користувачу мережі необхідно володіти не тільки комп'ютерною грамотністю – знаннями про призначення і можливості комп'ютера для обробки інформації, вміннями користуватися поширеними програмами, але й мати високий рівень інформаційно-технологічної культури [12, с. 618], щоб персональні дані залишалися неушкодженими. Стрімкий розвиток інформаційних технологій із широким використанням Інтернету, крім очікуваних позитивних моментів, є причиною зростання порушень юридичних прав як на власність так і на права осіб. Закономірно виникає питання про запобігання порушень та балансом прав та свободою поширення, отриманням інформації та боротьбою зі шкідливим програмним забезпеченням. Стає все більш відчутним дисонанс у стабільності правочинних відносин та інформаційних технологій, який є одним із результатів зловмисного впливу шкідливого програмного забезпечення, що упереджено, усвідомлено вноситься зловмисниками в персональні комп'ютери кінцевих користувачів, в локальні мережі державних, юридичних, адміністративних, комерційних господарчих організацій, в їх бази даних з конфіденційною та службовою інформацією. І тут рішення можливе лише за умови спільних узгоджених дій як провідних експертів з галузі захисту та безпеки інформації, так і спеціалістів, аналітиків юридичного та нормативно-правового напрямку з швидким оновленням діючого процесуального законодавства в напрямі боротьби з кіберзлочинами шляхом використання Інтернету та нормативно – правового визначення законодавчо встановленого порядку дослідження судами електронних доказів. На сучасному етапі розвитку суспільства юридичне право відстає, і логічно, що буде відставати, від удосконалення інформаційних технологій, а кіберзлочинці будуть продовжувати використовувати шкідливе програмне забезпечення, одним із результатів дії якого залишаються юридичні конфлікти, що виникають за електронно-паперового формату. І тільки після виконання спільних юридично-технологічних дій можна буде частково уникати проблем, які будуть пов'язані з використанням в Інтернеті такої інформації, що матиме доказове значення. Ефективність заходів у цій сфері повинна досягатися завдяки здійсненню оперативної оцінки

загроз організованої кіберзлочинності, що дозволить визначати сучасні загрози та ризики в кіберпросторі, а також їх завчасно ліквідовувати, і хоча інформаційно-комунікаційні системи існують в межах правового поля (інформаційного законодавства), проте першоосновою протидії кібератакам є технічна сторона питання. Рівні технічного захисту законодавчо не завжди встановлюються шляхом введення спеціальних (національних та міжнародних) стандартів, проте в цілому простежується взаємодія рівня розвитку технічних засобів й технологій та інформаційного законодавства. Випереджальні темпи розвитку технічної складової суспільства дедалі тільки посилюються (див. [4]). На додаток, враховуючи стрімкий ріст комп'ютерних технологій в останні десятиліття, підвищена увага до так званих «комп'ютерних злочинів» не є безпідставною. Річ у тому, що сьогодні практично нічого не робиться без участі комп'ютерів у сфері комунікацій, торгівлі, банківських і біржових операцій тощо. Разом з тим все більш зрозумілим стає те, що законодавчий рівень «запрограмований» на постійне відставання від технологічного розвитку галузі. При цьому всі найважливіші інформаційні функції сучасного суспільства, так або інакше залишаються «зав'язаними» на комп'ютери, комп'ютерних мережі та комп'ютерну інформацію. Тому такі традиційні злочини, як крадіжка, шахрайство, шпигунство, здирство тощо, трансформувалися в нові форми. Крім того, з'явилися специфічні для комп'ютерних систем і мереж злочини. Викреслилася тенденція щодо використання інформаційних технологій організованими злочинними групами й поширення їх діяльності на міждержавний рівень. Співробітники правоохоронних органів при розкритті та розслідуванні комп'ютерних злочинів неминуче натрапляють на великі труднощі, оскільки злочини у сфері комп'ютерної обробки інформації характеризуються високою скритністю, труднощами збору доказів по встановленню фактів їх здійснення, складністю доведення в суді. Суб'єкти злочинів – це, як правило, висококваліфіковані програмісти, інженери, фахівці в області телекомунікаційних систем тощо. Поняття «комп'ютерна злочинність» фактично охоплює злочини, здійснювані за допомогою комп'ютерів, інформаційно-обчислювальних систем і засобів телекомунікацій, або спрямовані проти них з корисливими або деякими іншими цілями. Так, комп'ютерний злочин представляється як кримінально-правове передбачене кримінальним законом умисне порушення чужих прав і інтересів щодо автоматизованих систем обробки даних, здійснене на шкоду правовій охороні прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства і держави. Отже, зазвичай за створення та поширення шкідливих програм у багатьох країнах передбачена кримінальна відповідальність. Зокрема, створення і поширення комп'ютерних вірусів та інших шкідливих програм переслідується і карається відповідно до Кримінального кодексу України (див. ст. 361–363 КК України). Тим не менше не так давно, за інформацією [13], невідомий троян зібрав величезну базу даних з особистими файлами понад 3 мільйонів користувачів Windows; архів об'ємом 1,2 терабайта виявили в мережі. Отже, техніко-правова змагальність у галузі комп'ютерної вірусології продовжується з невизначеним строком змагань.

Література

1. Бойко В.Д., Василенко М.Д., Золотоверх Д.С. Безпека комп'ютерних систем в контексті законодавства та запобігання кіберзагрозам. *Юридичний вісник*. О. : ВД «Гельветика». 2019. № 2. С. 70–76.
2. Actions to be performed on infected objects. Лабораторія Касперського : веб-сайт. URL: <https://web.archive.org/web/20150809113716/http://latam.kaspersky.com/knowledge-base-article/1526>
3. Ясенев В.Н. Конспект лекцій по информационной безопасности. Нижний Новгород: Изд. НГУ им. Н.И. Лобачевского. 2017. 252 с.
4. Василенко М.Д. Підвищення стану кібербезпеки інформаційно-комунікаційних систем: якість в контексті удосконалення інформаційного законодавства. *Юридичний вісник*. О. : ВД «Гельветика». 2018. № 3. С. 17–34.
5. Василенко М.Д., Золотоверх Д.С., Рачук В.О. Кібербезпека: кіберзагрози та захищеність технічних (інформаційних) систем. *Кібербезпека в сучасному світі*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 29 листопада 2019 р.) / за ред. О. В. Дикого. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 77–81.
6. Василенко М.Д., Козін О.Б., Право в теорії ризиків: генеза ризиків від правової до інформаційної складових (інституційний підхід). *Юридичний вісник*. – О. : ВД «Гельветика». 2019. № 4. С. 43–51.
7. Коваленко Д.М., Олещенко Л.М., Юрчишин В.Я. Деякі питання безпеки в інформаційних системах. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. Т. 29 (68). Ч. 1. № 3. 2018. С. 141–145.
8. Гломозда Д. Комп'ютерна вірусологія : навчальний посібник. Київ : ВПЦ НаУКМА, 2012. 116 с.
9. Савенко О.С. Теорія та практика створення розподілених систем виявлення зловмисного програмного забезпечення в локальних комп'ютерних мережах. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора технічних наук за спеціальністю 05.13.05 – комп'ютерні системи та компоненти – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2019. 425 с.
10. Прищепа О., Доценко О. Огляд статичних методів аналізу зловмисного програмного забезпечення. *Комп'ютерні науки та кібербезпека*. 2020. № 2. С. 15–24.
11. Лисенко С.М., Шука Р.В. Аналіз методів виявлення шкідливого програмного забезпечення в комп'ютерних системах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020 № 2. (283). С. 101–107.
12. Баландіна Н.М., Слатвінська В.М. Інформаційна культура інформатизованого суспільства. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 616–618.
13. Невідомий вірус зібрав величезну базу даних з особистими файлами. URL: https://tech.24tv.ua/nevidomiy-virus-zibrav-velicheznu-bazu-danih-novini-tehnologiy_n1656434

Анотація

Василенко М. Д., Рачук В. О., Слатвінська В. М. Шкідливі програми в контексті розуміння комп'ютерної вірусології та техніко-правової змагальності: міждисциплінарне дослідження. – Стаття.

У статті досліджено міждисциплінарні зв'язки під час виявлення шкідливих програм, що складають систему комп'ютерної вірусології. Показано, яким чином залежно від механізму дії шкідливих програм їх поділяють на відповідні класи (комп'ютерні віруси, «хробаки», троянські коні, «кейгени», «кряки» «дропери», бекдори, рекламні модулі, руткіти, «загарбники паролів» тощо). Розглянуто процес зараження вірусом програмних файлів. Найбільш відомими серед знаних «шкідників» виділено комп'ютерні віруси, які являють собою невеликі програми і мають властивість поширення і самовідтворення в комп'ютерних системах. Знання механізмів дії «шкідників», зокрема вірусів, дозволяє ефективно організувати протидію їм, звести до мінімуму вірогідність зараження і втрат від їх дії. Відзначено особливості троянських програм, які завдають руйнівні дії незалежно від умов, в яких вони діють. Так, вони нищать інформацію на дисках при кожному запуску, «завішують» систему тощо. Обговорено ефективність заходів у сфері організованої кіберзлочинності, визначаю-

чи межу між технічною та правовою складниками загалом та в боротьбі з нею. Показано, що рівні технічного захисту законодавчо не завжди встановлюються шляхом введення спеціальних стандартів. Однак простежується взаємодія рівня розвитку технічних засобів й технологій та інформаційного законодавства. Визначається, що випереджальні темпи розвитку технічної складової в суспільстві дедалі тільки посилюються. Зазначено, що законодавчий рівень «запрограмований» на постійне відставання від технологічного розвитку галузі. Наголошено на тому, що злочини у сфері комп'ютерної обробки інформації характеризуються високою скритністю, труднощами збору доказів по встановленню фактів їх здійснення, складністю доведення в суді. Приділено увагу міждисциплінарним зв'язкам між шкідливими програмами, комп'ютерною вірусологією та техніко-правовою змагальністю.

Ключові слова: шкідливі програми, комп'ютерна вірусологія, кіберпростір, захист інформації, законодавство, техніко-правова змагальність

S u m m a r y

Vasilenko M. D., Rachuk V. A., Slatvinska V. M. Malicious programs in the context of understanding computer virology and technical and legal competition: an interdisciplinary study. – Article.

The article examines interdisciplinary connections in the detection of malicious programs that make up the computer Virology system. It shows how, depending on the mechanism of action of malicious programs, they can be divided into appropriate classes (computer viruses, "worms", Trojan horses, "keygens", "cracks", "droppers", backdoors, advertising modules, root-kits, "password invaders", etc.). The process of virus infection of Program Files is considered. The most well-known among the known "pests" are computer viruses, which are small programs and have the property of spreading and self-reproducing in computer systems. Knowledge of the mechanisms of action of "pests", in particular viruses, allows you to effectively organize their counteraction, minimize the likelihood of infection and losses from their action. The features of trojans that cause destructive actions regardless of the conditions in which they operate are noted. So, they destroy information on disks at each launch, "hang" the system, etc. The effectiveness of measures in the field of organized cybercrime was discussed, defining the line between the technical and legal components in general and in the fight against it. It is shown that the levels of technical protection are not always established by law by introducing special standards. However, there is an interaction between the level of development of technical means and technologies and information legislation. It is determined that the faster pace of development of the technical component in society is only getting stronger. It is noted that the legislative level is "programmed" to constantly lag the technological development of the industry. It is noted that crimes in the field of computer information processing are characterized by high secrecy, difficulties in collecting evidence to establish the facts of their commission, and difficulty in proving them in court. Attention is paid to interdisciplinary connections between malware, computer virology, and technical and legal competition.

Key words: malware, cybersecurity, computer virology, cyberspace, security, information security.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.694>*А. І. Гнатовська*

КОНЦЕПЦІЯ «СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ»: ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. У межах цифровізації нашого суспільства та держави все більше постає питання про максимальне наближення держави та органів місцевого самоврядування до громадян. Сьогодні надзвичайно гостро стоїть питання про зменшення бюрократичних інститутів та можливість отримання від держави послуги в максимально короткі терміни. Усе це передбачає концепція «сервісної держави», яка активно діє в європейських країнах. Саме їх досвід досліджується у статті та визначаються особливості впровадження концепції в Україні.

Мета статті – охарактеризувати зміст концепції «сервісної держави», яка діє в іноземних державах, та визначити особливості її впровадження в Україні.

Основний матеріал. Міжнародний досвід регламентації надання публічних послуг показує, що правове регулювання послуг стало об'єктом особливої уваги держав – членів Ради Європи. Ряд держав, включаючи Португалію, Бельгію, Францію, Фінляндію, для регулювання цих відносин прийняли хартії про надання публічних послуг. У Великобританії розвиток теорії публічних послуг пов'язаний із періодом реалізації «нового менеджеризму» в реформуванні державного управління при М. Тетчер.

Загалом у країнах Європи надання публічних послуг виступає однією з найважливіших функцій публічної влади, причому «категорія послуг у систему державного управління зарубіжних країн потрапила із бізнесу, де вона є предметом прагматичного інституційного впорядкування» [1]. Іншою важливою особливістю становлення категорії «публічна послуга» в зарубіжних країнах виступили процеси переходу суспільства в постіндустріальний етап розвитку. Безсумнівно, заслуговують на увагу численні апеляції науковців до періоду початку постіндустріального суспільства, коли сфера публічних послуг отримала значний поштовх, що найбільш яскраво проявилось у країнах західної Європи, які відновлювали зруйновану після двох світових воєн економіку.

Ці процеси супроводжувалися становленням «держави добробуту», що передбачало спрямування вектору публічної влади на забезпечення соціальних стандартів, причому чим далі – тим стандарти ставали все вищими й аж до сьогодні, коли європейські практики надання публічних послуг є мало не

для всього світу прикладом для наслідування. І якщо вітчизняна практика зводиться до розробки адекватного теоретичного підґрунтя з метою подальшого його втілення в практику надання публічних послуг, понятійний апарат системи надання публічних послуг європейських країн у переважній більшості ґрунтуються на практичних здобутках.

Категоріальною основою виступає визначення поняття публічна послуга (public service) як послуга, що надається урядом людям, які проживають під його юрисдикцією, як безпосередньо (публічним сектором), так і шляхом фінансування послуг [2]. Варто зауважити при цьому, що в центрі уваги знаходиться суб'єкт надання послуги – уряд, хоча тут мається на увазі виконавчо-розпорядчі органи державної влади та місцевого самоврядування. Залишаючи поза увагою додаткові аспекти категорії, йдеться про фінансування послуг, при цьому зрозуміло, що воно йде від органу публічної влади й окремо зауважується про те, що інституція може безпосередньо надавати таку послугу, інша можливість полягає у фінансуванні, тобто передачі повноважень щодо надання послуги [3].

Для розкриття змісту цієї категорії та виділення властивих їй ознак представляється важливим вивчення досвіду тих зарубіжних країн, де концепція сервісного держави вже пройшла певний період її апробації та нормативно-правової регламентації, а в науках конституційного та адміністративного права є теоретичні розробки, пов'язані з вивченням інституту публічних послуг.

Якщо звернутися до проведеного аналізу опису державного (публічного) управління (адміністрування) в Європі, то слід зупинитися на такому. У німецькому адміністративному праві виділяють кілька критеріїв для характеристики поняття «державне управління з надання публічних (державних) послуг».

Залежно від цілей і завдань виділяють:

1) управління, спрямоване на забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства і збереження правопорядку (створення гарантій безпеки життя і здоров'я громадян, реалізації їх прав і свобод, захисту державних кордонів, екологічної та продовольчої безпеки тощо);

2) управління, спрямоване на забезпечення певного рівня соціального захисту громадян, надання їм публічно значущих благ та послуг (охорона здоров'я, освіта, соціальна підтримка і соціальної обслуговування, допомога сім'ї і дітям і т.д.).

Залежно від способів державно-управлінського впливу на громадян розмежовують:

– діяльність, засновану на владному, зобов'язуючому характері управлінського впливу, коли суб'єкту впливу не дається свобода вибору можливого варіанту поведінки;

– позитивне адміністрування (надання послуг), пов'язане зі свободою реалізації певного комплексу прав і свобод, наданих приватній особі.

У першому випадку управління виступає як належна міра поведінки, вимога, недотримання якого тягне для суб'єкта несприятливі правові наслідки, аж до застосування примусових заходів. У другому випадку суб'єкт не можна примусити до взаємодії з державними органами та діє у відповідності зі своїми інтересами з метою отримання гарантованих державою благ, отримання допомоги у важкій життєвій ситуації.

Більшість вчених згодні з тим, що частково ці поняття збігаються. Разом із тим ці поняття слід розрізняти, оскільки в одному випадку управління має на меті створення умов для сприятливого життя, а надає послуги позитивне адміністрування.

У цілому, як зазначає Л.А. Міцкевич, у зарубіжній доктрині публічних (державних послуг) виділяються такі підходи до їх визначення:

1) у найширшому сенсі – як діяльність усіх державних органів, що реалізують законодавчу, виконавчу і судову владу в інтересах громадян і суспільства відповідно до основного закону держави. Тут критерієм виступає сама першопричина, мета створення держави як способу організації спільного життя, при цьому «сервісна держава» розглядається як постачальник публічних послуг;

2) як сфера діяльності державно-владних органів та створених ними організацій, що забезпечують надання громадянам і організаціям послуг масового характеру. У такому випадку краще говорити про надання послуг в публічній сфері, які можуть надаватися як у публічно-правовій, так і в приватно-правовій формі. У даному випадку характер взаємодії органів влади та приватних осіб і факт наявності або відсутності такої взаємодії значення не має і як послуга розглядається, наприклад, діяльність з оборони країни, забезпечення внутрішньої безпеки, організації транспортного сполучення, безпеки дорожнього руху, ліцензування медичної діяльності, надання соціальних послуг тощо;

3) виділяють позитивне публічне адміністрування (те, що надає послуги), яке протиставляється владно-організуючому управлінню за методом впливу і характеризується особистою зацікавленістю суб'єкта у зверненні до органу влади із запитом на отримання будь-яких соціальних благ;

4) категорію публічної послуги трактують виходячи з критерія суб'єкта її надання, обмежуючи колом публічних органів (міністерствами та центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, державними та комунальними установами, підприємствами та організаціями);

5) публічні послуги розуміються як діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, пов'язана з безпосередньою взаємодією службовців із заявниками при їх зверненні до органу влади з метою реалізації будь-яких прав або виконання обов'язків. У цьому випадку послуга розглядається як регламентована адміністративна процедура, порядок здійснення якої нормативно врегульовано і закріплений у відповідному правовому акті [4].

Таким чином, у зарубіжній доктрині категорія адміністративної послуги трактується дуже різнопланово. Різноманітність виникає в тому числі внаслідок того, що запозичене вітчизняною наукою поняття «public service» може бути витлумачено по-різному. Прикметник «публічний» має багато значень. Воно означає і «громадський», і «всенародний», «відкритий для публіки», «голосний». У результаті в перекладі зазначена категорія може бути витлумачена в різних аспектах: як «публічні», «державні» або «соціальні» послуги. Ототожнювати ці поняття, так само як і повністю протиставляти їх, було б неправильним, оскільки вони взаємопов'язані між собою як загальне і часткове [5, с. 17].

Упроваджений у ході реформ принцип «сервісної держави» пов'язаний зі зміною основи адміністративно-управлінської взаємодії громадян і державних

органів, за якого громадянин розглядається не як підлеглий суб'єкта, а у статусі клієнта, одержувача публічної послуги. Особливо очевидною є наявність таких відносин у разі, коли вчинення адміністративних дій передбачає внесення суб'єктом певної плати за вчинення юридично значущих дій у бюджет відповідного рівня бюджетної системи (адміністративного збору). Психологічно і економічно тут виникає ілюзія платності, яка характерна для надання послуг у цивільному обороті. Виходячи з даної концепції виконання всіляких рестраційних дій, здійснення дозвільної діяльності, видача паспорта чи надання додаткових прав і навіть розгляд судами суперечок між громадянами і юридичними особами, які передбачають сплату судового збору, в теорії «сервісної держави» виступають послугами, що надаються органами влади приватним суб'єктам (фізичним в юридичним особам).

Подібний підхід має ряд істотних переваг, оскільки передбачає визнання того, що основною метою існування держави є створення умов, що забезпечують максимально комфортне і гідне існування суспільства і людини в ньому як вищої цінності, пріоритету прав і свобод громадян, тобто реальне втілення в життя принципу верховенства права.

Основний зміст і соціальне значення сервісної держави пов'язано з процесом надання публічних послуг. Сервісна ідея розвитку публічного управління ґрунтується на класичній економічній схемі «виробник послуг – споживач», де стійкість і легітимність публічних інститутів пов'язано з ефективністю виявлення, моделювання й реалізації індивідуальних і групових інтересів і потреб [3, с. 744–748.]. Ураховуючи це, вдосконалення інформаційно-комунікаційних процесів, орієнтованих на поліпшення якості надання публічних послуг населенню, є основним функціональним змістом діяльності електронного уряду. Формування електронного уряду передбачає розвиток сфери державних публічних послуг, комунікативних технологій їхнього контролю та планування, цільову специфікацію інформації відповідно до запитів споживачів, а також розвиток різних призначених для користувача інформаційних сервісів середовища Інтернет [6].

Державному апарату в демократичній політичній системі доводиться під тиском суспільства бути публічною організацією, відкритою до діалогу з населенням. Така вимушена публічна поведінка в умовах демократії призводить до підвищення ролі інформаційного забезпечення публічного адміністрування, що забезпечує зворотній зв'язок органів влади з суспільством.

Україна активно впроваджує у життя ідею «держава у смартфоні». Зокрема, із цією метою у вересні 2019 року було створене Міністерство цифрової трансформації [7]. Одним із основних здобутків Кабінету Міністрів України та Міністерства цифрової трансформації є створення застосунку «Дія» (Держава і Я), що надає низку адміністративних послуг онлайн [8].

Саме встановлення і підтримання такого зв'язку виступає одним з основних найважливіших напрямків роботи всієї системи публічного адміністрування в демократичній державі, яка реалізує вимоги щодо прозорості та публічності їх діяльності. Проте інформаційне суспільство є зовсім іншим видом демократії, ніж її традиційний механізм.

Відповідно, це й інший рівень інформаційного забезпечення прийняття рішень у системі державної влади.

Упровадження електронного урядування пов'язано, перш за все, зі структурними змінами в системі публічного адміністрування, а саме з перетворенням обсягу, характеру та спрямованості функцій органів виконавчої влади, а також впровадженням електронних адміністративних регламентів діяльності.

На шляху до якісного та результативного застосування електронного урядування в Україні було поставлено та частково вирішено ряд завдань:

1) створено кадрове забезпечення системи управління «електронним урядом», яке відповідає сучасним стандартам публічного адміністрування;

2) забезпечено доступ до прозорості, відкритої та доступної системи механізмів державно-приватного партнерства, відповідно до якої здійснюється регулювання відносин між органами публічної влади, юридичними або фізичними особами, їхніми об'єднаннями;

3) здійснюється популяризація доступності державних послуг;

4) моніторинг законодавства та правозастосування під час використання інформаційного потенціалу в публічному адмініструванні;

5) застосування системного підходу в процесі впровадження електронного урядування.

Суспільству потрібен чіткий, простий, ясний і доступний для громадян порядок, що надає високий ступінь прозорості, стабільності та гарантованості всіх життєвих процесів, а також оптимальний обсяг нормативно-правових актів за рахунок збільшення спільності правових приписів, оптимального механізму державного управління з метою усунення дублювання функцій органів публічної влади і точного встановлення обсягу їхньої компетенції. Електронний уряд закладає ідею комплексного перетворення принципів організації адміністрування державою. Хоча за фактом формування електронного уряду часто зводиться лише до рівня впровадження інформаційних технологій [9, с. 66–68].

У зв'язку із цим у звіті ООН «Електронний уряд на роздоріжжі» підкреслено, що впровадження «електронного уряду» аж ніяк не означає, що нові інформаційні технології в подальшому замінять державних службовців [8].

Його сенс полягає в тому, що вся діяльність органів публічного адміністрування повинна спиратися на сильну, ефективну і безпечну електронну систему як у внутрішній діяльності, так і під час взаємодії з громадянами. Це потрібно для того, щоб бази даних органів виконавчої влади різного рівня були сумісні і мали можливість обмінюватися інформацією, а для зручності громадян діє сервіс, завдяки якому вони, не залишаючи місця свого перебування, оформляють необхідні документи.

Сервісну модель модернізації публічного управління, тобто модель модернізації відносин між органами публічної влади та громадянами, побудовано на низці ключових принципів, серед яких слід позначити [11, с. 191–193]: принцип клієнтських відносин між громадянами і органами влади, принцип конкурентності публічних послуг, принцип незалежного оцінювання якості публічних послуг, принцип оптимізації технологічного ланцюжка надання публічних послуг тощо.

Дослідження «E-Government Survey 2020» показує стійку глобальну тенденцію до підвищення рівня розвитку електронного урядування. Дослідження поділяє держави на 4 групи: із низьким, середнім, високим та дуже висо-

ким рівнями розвитку електронного уряду. Україна належить до групи країн із високим рівнем розвитку, її результати найбільш наближені до показників Вірменії та Азербайджану [12].

Упровадження здобутків іноземних держав в інститут публічних послуг дозволяє нейтралізувати або значно знизити традиційні негативні чинники, такі як корупція, бюрократизм і політико-правова апатія суспільства.

Висновки. Політика української держави орієнтована на активне впровадження цифрових потужностей у життя народу, незважаючи на повільне впровадження стійких платформ електронного уряду, обмежені ресурси для реалізації цифровізації та фактичне перебування країни у стані війни. Прямуючи на шляху до електронної демократії, потрібно керуватися довгостроковими та багатоаспектними задачами, які необхідно поетапно вирішувати та досягати бажаних цілей. Державна політика явно спрямована на прискорення процесів цифрової трансформації в Україні. Про дійсну електронну демократію та якісне електронне урядування можна говорити лише після їх випробування часом та можливість подолання або пом'якшення за їх допомогою кризових ситуацій. Цифрова трансформація є важливою частиною сталого розвитку України та доступності публічних послуг для населення.

Література

1. Буренко Т.О. Формування системи надання адміністративних послуг органами державної влади в Україні : автореф. дис. ... к. держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2011. 35 с.
2. Gregor Mc / Symposium: The public service as institution / Mc Gregor, B. Eugene, Jr. Campbell, A. Masy, W. John, H. Cleveland – Public Administration Review. 1982. 42(4).
3. Коженко Я.В. Концепции «сильного» и «сервисного» государства в контексте модернизации государственного управления в России: общее и отличное. *Фундаментальные исследования*. 2012. № 3. С. 744–748.
4. Мицкевич Л.А. Предоставление публичных услуг как вид государственного управления. *Публичные услуги: правовое регулирование (российский и зарубежный опыт)*. Москва : Волтерс Клувер, 2007. С. 21–37.
5. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/pras/29277890> (дата звернення 10.07.2021).
6. Клімушин П.С., Спасібов Д.В. Концепція сервісно орієнтованої держави в контексті модернізації публічного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2(57). С. 1–8.
7. Положення про Міністерство цифрової трансформації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.07.2021).
8. Україна піднялася на 13 місце у рейтингу готовності до запровадження електронного уряду. *Everlegal*. URL : <https://everlegal.ua/ukrayina-pidnyalasya-na-13-mists-u-reytingu-gotovnosti-do-zaprovadzhennya-elektronnoho-uryadu> (дата звернення: 30.04.2021).
9. Гнатовська А.І., Марущак А.В. Концептуальні засади електронної демократії та електронного урядування в Україні. *Evropská politická a právní diskurz*. 2021. V8. № 2. С. 63–68.
10. Обзоры ООН по электронному правительству. URL : <https://publicadministration.un.org/ru/Research/UN-e-Government-Surveys> (дата звернення: 30.04.2021).
11. Туркова О.К. Сервісна спрямованість надання адміністративних послуг в Україні: процедурні аспекти. *Право і суспільство*. 2015. № 5/2, ч. 3. С. 189–194.
12. E-Government Survey 2020. Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. URL : <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey> (дата звернення: 10.07.2021).

А н о т а ц і я

Гнатовська А. І. Концепція «сервісної держави»: досвід іноземних держав та особливості впровадження в Україні в умовах цифровізації. – Стаття.

У статті розглянуто підходи до визначення поняття публічних послуг в європейських країнах. Охарактеризовані концепції розуміння, втілення та використання «сервісної держави» в іноземних державах та особливості надання публічних послуг. Поняття «публічної послуги» має сьогодні різні визначення та аспекти розуміння. Це означає, що, з одного боку, можна і, безумовно, потрібно досліджувати його правову природу та його сутнісні ознаки, аналізуючи в тому числі розробки вчених різних галузей права національних та зарубіжних країн. Вказується на вагомий вплив впровадження електронного урядування на процес надання послуг державою. Суспільству потрібен чіткий, простий, ясний і доступний для громадян порядок, що надає високий ступінь прозорості, стабільності та гарантованості всіх життєвих процесів, а також оптимальний обсяг нормативно-правових актів за рахунок збільшення спільності правових приписів, оптимального механізму державного управління з метою усунення дублювання функцій органів публічної влади і точного встановлення обсягу їх компетенції. Для успішного втілення концепції «сервісної держави» як ідеї та забезпечення повної реалізації всіх її переваг нашої державі, безперечно, необхідно пройти шлях наближення системи публічного адміністрування до європейських стандартів. При цьому перехід від традиційного управління до надання публічних послуг за допомогою системи електронного урядування має відбуватися поступово та супроводжуватися відповідними змінами у розвитку суспільства, що сприятиме його стабілізації. Електронний уряд закладає ідею комплексного перетворення принципів організації адміністрування державою. Упровадження порталу Дія, який призначений для реалізації права кожного на доступ до електронних послуг та інформації про адміністративні та інші публічні послуги, звернення до органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та отримання інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, яка необхідна для надання послуг, а також для проведення моніторингу та оцінки якості послуг, дає надзвичайний поштовх та гарантує справжню реалізацію концепції «сервісної держави» в Україні.

Ключові слова: сервісна держава, публічні послуги, цифровізація, електронне урядування, публічне адміністрування.

S u m m a r y

Hnatovska A. I. The concept of “service state”: experience of foreign states and features of implementation in Ukraine in the conditions of digitalization. – Article.

The article considers approaches to defining the concept of public services in European countries. Concepts of understanding the *service state* in foreign countries and features of public services are described. The concept of *public service* today has different definitions and aspects of understanding. This means that, on the one hand, it is possible and, of course, necessary to study its legal nature and its essential features, including analyzing the developments of scholars in various branches of law of national and foreign countries. The significant impact of the introduction of e-government on the process of providing services by the state is pointed out. Society needs a clear, simple, clear and accessible to citizens order that provides a high degree of transparency, stability and security of all life processes, as well as the optimal amount of regulations by increasing the commonality of legal requirements, the optimal mechanism of public administration to eliminate duplication of functions public authorities and the precise establishment of the scope of their competence. In order to successfully implement the concept of the *service state* as an idea and ensure the full realization of all its advantages, our state, of course, needs to go the way of bringing the public administration system closer to European standards. At the same time, the transition from traditional governance to the provision of public services through e-government should be gradual and accompanied by appropriate changes in the development of society, which will contribute to its stabilization. E-government lays the idea of a comprehensive transformation of the principles of organization of state administration. Implementation of the Action portal, which is designed to implement the right of everyone to access electronic services and information on administrative and other public services, appeal to executive authorities, other state bodies, local governments, enterprises, institutions and, obtaining information from national electronic information resources, which is necessary for the provision of services, as well as for monitoring and evaluating the quality of services, gives an extraordinary impetus and guarantees the true implementation of the concept of *service state* in Ukraine.

Key words: service state, public services, digitalization, e-government, public administration.

П. Д. Гуйван

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Однією з головних засад сучасного майнового обороту є принцип належного виконання зобов'язань, сутність якого полягає в тому, що виконання має бути проведене учасниками взаємин належним чином відповідно до умов договору та вимог законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться (ст. 526 ЦК України, ч. 1 ст. 193 ГК України). Саме в результаті належного виконання найбільшою мірою задовольняються інтереси кредитора. Атрибутом виконання зобов'язання за договором є сторони, строк та місце виконання. З огляду на загально-прийнятну на сьогодні концепцію про розмежування цивільних правовідносин на регулятивні та охоронні актуальним є питання про строки існування відповідних суб'єктивних прав і кореспондуючих їм обов'язків. Оскільки строк є необхідним та невід'ємним елементом змісту матеріального цивільного права, визначеність з цього приводу надасть також певності у застосуванні необхідного юридичного інструментарію.

У науковій літературі питання часового впливу на можливість реалізації суб'єктивного права в межах цивільного правовідношення вивчалися такими вченими, як М.А. Гурвич, В.П. Грибанов, О.С. Йоффе, Б.Б. Черпахін, В.В. Луць, В.І. Вільнянський, Д. Чечот, П.М. Рабінович, С.О. Сліпченко тощо. Водночас залишаються ще не врегульованими окремі аспекти загальної проблематики. Суперечливим є законодавство та наукова думка стосовно питань цільового впливу часу на конкретні суб'єктивні цивільні права регулятивного чи охоронного змісту. Зрештою, досі відсутня систематизація строків як регуляторів правовідносин, не напрацьовані єдині критерії їхньої оцінки. Нині у наукових працях переважно відбувається дублювання та відтворення темпоральних правових концепцій ще понад півстолітньої давнини, попри те, що окремі їх положення вже відверто застарілі та не відповідають реальній сутності сучасних матеріальних взаємодій. Калейдоскопічна розкиданість у актах різного рівня та спрямування нормативних положень, що стосуються темпорального правового регулювання, часто не пов'язаних одне з одним, а іноді і суперечливих, призводить до спотворення юридичної сутності деяких відносин, безпідставного

зменшення чи розширення обсягу матеріальних прав та неоднозначного правозастосування. На вирішення цих питань на теоретичному рівні спрямована ця праця.

У чинному законодавстві застосовується декілька способів формування тривалості правовідносин та відповідних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що входять до його складу. Так, строк існування та здійснення зобов'язання може встановлюватися самими його учасниками. Згідно з положеннями ст. 530 ЦКУ, строки виконання зобов'язань можуть бути визначеними і невизначеними. Якщо у зобов'язанні встановлений строк його виконання, воно має бути виконаним у цей строк. У разі, коли вказаний строк не встановлений або визначений моментом вимоги, боржник мусить виконати обов'язок протягом семи днів від часу пред'явлення до нього вимоги вірителем. Таким чином, вказана норма закону визначає тривалість існування суб'єктивних прав та обов'язків учасників цивільних відносин у регулятивному стані. В інших випадках тривалість певного матеріального права може встановлюватися у законі [1, с. 12]. Так, строк, протягом якого реалізується охоронне право на позов, як правило, має нормативне оформлення.

Відповідно до ст. 509 ЦКУ зобов'язання складається з права кредитора вимагати виконання (вчинення певної дії чи утримання від неї) і обов'язку боржника здійснити таке виконання. Отже, юридичну дефініцію «строк виконання зобов'язання» слід розуміти як відрізок часу, протягом якого управнена особа може здійснити своє право, а також як відрізок часу, протягом якого зобов'язана особа має виконати свій обов'язок. Водночас ціла низка доктринальних досліджень та практичних коментарів зводиться до того, що суб'єктивні права та кореспондуючі їм обов'язки учасників зобов'язальних відносин можуть здійснюватися і поза межами вказаних темпоральних координат [2, с. 22]. Іншими словами, стверджується, що вплив встановлених строків існування та здійснення права не впливає на можливість його реалізації. Ми категорично заперечували та продовжуємо заперечувати подібний підхід, але він все ж має місце у правозастосуванні та доктрині. Тож виникає очевидна необхідність розглянути темпоральні характеристики регулятивних та охоронних строків більш ретельно.

Одним із відомих чинників, що визначають тривалість певного суб'єктивного права як елементу змісту правовідношення, вважається строк дії договору. Ця темпоральна категорія є не тільки виміром тривалості останнього, а й основним часовим показником відповідних регулятивних суб'єктивних прав та обов'язків. Оскільки зміст цивільно-правового договору становить сукупність певних зобов'язань, тобто прав та обов'язків контрагентів, то і строк дії договору фактично є часом, протягом якого існують зобов'язання сторін. З урахуванням того, що до складу договору, як правило, входить декілька різних за змістом зобов'язань, а також того, що час їх виконання може бути різним, строком дії договору слід вважати проміжок часу, протягом якого будуть виконані всі зобов'язання. Іншими словами, договір діє від початку першого зобов'язання і до закінчення останнього за часом. Тому, якщо строк кожного окремого зобов'язання не вказаний, а тривалість дії договору визначено на кшталт «від моменту укладення до

10 лютого», то і всі зобов'язання мають виконуватися протягом вказаного проміжку часу [3, с. 28]. За межами цього строку регулятивні суб'єктивні права та обов'язки їх носіїв припиняються [4, с. 28–29].

При цьому, якщо строк дії договору сформульовано таким чином: «до повного виконання сторонами своїх обов'язків», і час виконання окремих зобов'язань не вказаний, строк реалізації таких зобов'язань слід кваліфікувати як невизначений. Тому дія такого договору припиниться через сім днів після заявлення вимоги за останнім зобов'язанням. Адже саме такий строк надається за загальним правилом для виконання регулятивного обов'язку у зобов'язанні з невизначеним строком виконання. Слід також зауважити, що визначення сторонами строку дії договору «до повного виконання сторонами своїх зобов'язань» за умови визначеності щодо часу виконання всіх зобов'язань, що входять до складу угоди, буде позбавлено здорового глузду, оскільки час належного виконання прямо вказаний у договорі. Можна говорити про формальність такої умови договору.

З наведеного, здавалося б, очевидного висновку відразу виникає низка питань. Якщо суб'єктивне право та обов'язок припиняються із спливом строку зобов'язання, то як це поєднати з принципом реального виконання? Адже відповідно до ст. 193 ЦКУ порушення зобов'язання (в тому числі шляхом невиконання його в строк) не звільняє суб'єкта від обов'язку виконати це зобов'язання в натурі. Виходить, обов'язок, що входить до змісту зобов'язання (а отже, і кореспондуюче йому суб'єктивне право), не припиняється із спливом строку виконання зобов'язання, а триває? Крім того, ч. 1 ст. 267 ЦКУ веде мову про належність виконання обов'язку навіть після того, як давнісний строк за відповідною вимогою минув. Чи не слід це розуміти як припис закону про те, що зобов'язання продовжує існувати не тільки після збігу встановленого строку його виконання, а й після закінчення позовної давності?

Для відповіді на поставлені питання слід знов-таки повернутися до наукової концепції щодо регулятивних та охоронних правовідносин. Якщо строк зобов'язання встановлений і воно не було виконане своєчасно, то відповідні права та обов'язки припиняються. В цьому проявляється значення цивільно-правового строку як елементу змісту суб'єктивного права: його сплив призводить до певних юридично значущих наслідків – вичерпаності права [5, с. 21–22]. В іншому разі значення такого правового явища, як строк, просто нівелюється. Але неодмінно треба сказати, що йдеться про припинення існування саме регулятивного зобов'язання.

У нашій літературі можна зустріти твердження про те, що, оскільки строк договору — це час існування у його сторін прав і обов'язків одна відносно одної, то після закінчення цього строку казати про певні взаємні права та обов'язки сторін неможливо. Отже, реальне виконання унеможливорюється, і єдине, на що може розраховувати сторона, права якої порушено, це на сплату їй збитків та штрафних санкцій [6, с. 46]. З таким твердженням також навряд чи можна погодитися. Адже у ньому автор звів до купи два різних прояви дієвості регулятивного відношення, котрі, власне, є взаємовиключними. Перший із них — то реалізація суб'єктивних прав вірителя у нормальному режимі, що і є цивільно-правовим

призначенням регулятивного юридичного інструментарію. У такому разі належне здійснення сторонами відношення своїх прав та обов'язків упродовж встановленої його тривалості, звісно ж, припиняє відповідне суб'єктивне право у зв'язку з його здійсненням, повною вичерпаністю змісту. Із закінченням строку виконання зобов'язання припиняються регулятивні суб'єктивні права та обов'язки контрагентів.

Інша річ, коли суб'єктивне право не виконується в межах регулятивної взаємодії учасників. Це може бути у зв'язку з неналежними вчинками боржника, котрий, по-перше, перешкоджав вірителю здійснювати закладені у його суб'єктивному праві повноваження, по-друге, не виконав свій обов'язок. У такому випадку регулятивне право носія також припиняється, але не втрачає можливості правового захисту, який відбуватиметься уже в межах інших матеріально-правових взаємодій, з іншим суб'єктивним наповненням правосуб'єктності учасників.

Проте вказане правило про припинення регулятивного права внаслідок його порушення не є універсальним для усіх цивільних відносин і охоплює лише сферу зобов'язальних взаємин. Як правильно зазначає Б.Б. Черепакін, від часу порушення права власності (як і будь-якого іншого абсолютного права) утворюється зобов'язальне правовідношення, учасниками якого стають потерпілий власник та порушник [7, с. 53]. Абсолютне право загалом продовжує існувати, підтвердженням чому є притаманні йому правомочності щодо вимагання певної поведінки від будь-якої особи, але з порушення регулятивного абсолютного права власності виникає відносна охоронна матеріально-правова вимога, адресована порушникові. Натомість відносні (передусім – договірні) регулятивні взаємини, котрі ґрунтуються на зобов'язанні, не можуть продовжувати свою чинність після порушення.

У момент правопорушення виникає нове самостійне зобов'язальне відношення охоронного типу, до змісту якого входять захисна вимога правоволодільця та відповідний їй обов'язок порушника. Суб'єктами вказаних взаємин вже охоронного типу будуть ті ж особи, що і у припиненому регулятивному відношенні – наділений вимогою віритель та обтяжений обов'язком боржник. Залежно від змісту охоронно-правової вимоги (їх не виключний перелік знаходимо у ст. 16 ЦКУ) з одного й того ж правопорушення може виникати декілька охоронних зобов'язань. Скажімо, у разі неповернення орендованого майна після закінчення договору орендодавець вправі вимагати виконання обов'язку в натурі, відшкодування нанесених збитків, сплати неустойки тощо. Всі перелічені вимоги є елементами охоронних зобов'язань. І навіть незафіксованість такої вимоги шляхом її прояву назовні жодним чином не впливає на факт її існування. Про одну з охоронно-правових вимог, а саме про виконання обов'язку в натурі, і йдеться в ч. 1 ст. 267 Цивільного кодексу. І саме виконання цієї вимоги боржником за охоронним зобов'язанням (він же є боржником за регулятивним зобов'язанням) вважається належним за сенсом вказаного правила.

Тому маємо зазначити, що тривалість цивільного договору встановлює межі існування регулятивних матеріальних прав уповноваженого (якщо у самому договорі не вказані інші строки чинності цих прав). У разі

порушення регулятивного суб'єктивного права упродовж його дії вказане право може припинитися. Але такий наслідок навіть для договірних відносин настає не завжди. Скажімо, поставка бракованого товару, якщо покупець не погоджується з його заміною на якісний, тягне припинення регулятивних взаємин, натомість виникають охоронні. Якщо ж покупець погоджується на заміну неякісного товару і таким чином реалізує своє охоронне повноваження, то до закінчення строку дії відповідного зобов'язання можливе відновлення регулятивних відносин контрагентів.

Як бачимо, право може бути реалізованим у регулятивному порядку, і тоді у кредитора відсутнє захисне повноваження із можливістю застосування примусу за допомогою юрисдикційного органу – суду. Дещо інша ситуація, коли відбувається правопорушення. У такому разі в межах охоронного правовідношення, що виникло, у вірителя, з'являється можливість протягом позовної давності здійснити судовий захист свого права. Причому темпоральні регулятори відповідного реагування можуть бути різними. Захисна здатність права також залежить від його часових характеристик, як елементу змісту суб'єктивного права.

Скажімо, певні особливості зустрічаються під час визначення реальної сутності цивільних матеріальних взаємин, що мають триваючий характер. Якщо до змісту зобов'язання входять відповідні право та обов'язок, які передбачають тривале виконання, право вірителя стає здатним до захисту у разі його порушення, тобто у випадку припинення виконання упродовж строку, встановленого для цього. Але саме порушення буває не однаковим: воно може мати разовий чи триваючий прояв. Скажімо, за договором про надання послуг телефонного зв'язку надавач таких послуг може зупинити їх безперерійне постачання на певний обмежений у часі період, а потім відновити регулятивні відносини. Таке діяння, звісно, слід кваліфікувати як порушення умов договору, і відповідне охоронне відношення з'явиться від моменту неправомірної поведінки боржника. Проте неправильно було б казати, що таке охоронне повноваження припиниться із закінченням правопорушення. Дійсно, захисна вимога стосовно припинення порушення або відновлення попереднього стану перестане існувати відразу із поновленням надання послуг. Але інші охоронні вимоги, котрі становлять зміст домагання (в тому числі і у судовому порядку), продовжуватимуться. Йдеться про вимоги щодо відшкодування нанесених збитків, сплати неустойки (якщо вона передбачена для цих взаємин), застосування оперативних заходів впливу тощо. При цьому моментом, що, як правило, визначає обсяг матеріальних охоронних вимог, буде дата закінчення неправомірного діяння.

Інша річ, коли надання послуг припиниться від певного терміну і не буде відновлено. У цьому разі протягом строку дії матеріального права споживача послуг обсяг триваючого порушення, а відтак і обсяг охоронних вимог, буде кожного дня збільшуватися. І так може тривати, доки не закінчиться строк існування регулятивного відношення. Таким чином, визначальним для встановлення обсягу охоронно-правових вимог у наведеному прикладі є термін спливу періоду, встановленого сторонами чи нормативно для цих взаємин. Як показує практика, для зобов'язання з

тривалим виконанням характерним є триваюче порушення (яке полягає в невиконанні обов'язку). Воно може тривати в межах строку здійснення права і саме від тривалості порушення залежить обсяг вимог управненої особи.

Отже, можемо зробити висновок, що у разі порушення суб'єктивного матеріального права виникає інше відношення, яке носить охоронно-правовий характер. Воно включає матеріальну вимогу правоволодільця до порушника і відповідний обов'язок останнього. У регулятивному стані поведінка сторін визначена умовами договору чи нормативно, тоді як у охоронному – визначається наявністю різних факторів. Як тривалість, так і способи вчинення правопорушення та характер охоронних засобів визначають специфіку захисного правового механізму.

Література

1. Гуйван П.Д. Действие во времени нормативных актов. Юридическая практика 2005. № 22. С. 12–13.
2. Груздев В.В. Истечение срока действия договора. Право и экономика. 2001. № 4. С. 21–24.
3. Крылова З.Г. Исполнение договора поставки. М.: Юридическая литература, 1967. 127 с.
4. Гуйван П.Д. Правовая природа гражданско-правовых сроков. LEGEA SI VIATA. 2015. № 6/2 (282). С. 26–30.
5. Гуйван П.Д. Срок суб'єктивного матеріального права як характеристика його змісту. Підприємництво, господарство і право. 2014. № 8. С. 19–23.
6. Курібло В.А. Проблемы строку дії господарського договору. Экономика и право. 2004. № 3. С. 45–47.
7. Черепакин Б.Б. Приобретение права собственности по давности владения. Советское государство и право. 1940. № 4. С. 51–61.

А н о т а ц і я

Гуйван П. Д. Загальна характеристика строків у цивільно-правовому зобов'язанні. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню актуального питання про сутнісні та темпоральні характеристики суб'єктивного права та відповідного юридичного обов'язку учасників цивільного правовідношення. Надаються думки автора стосовно часових вимірів відповідних діянь у межах як регулятивного, так і охоронного відношень. Піддано обґрунтованій критиці юридичний підхід, за яким вплив встановлених строків існування та здійснення права не впливає на можливість його реалізації. Стверджується, що строк дії зобов'язання є невід'ємним елементом змісту суб'єктивного права та визначає час його належної реалізації. Виконання простроченого обов'язку буде вже неналежним і відбудеться в рамках іншого – охоронного правовідношення, спрямованого на припинення порушення і усунення його наслідків. Отже, коли строк зобов'язання встановлений і воно не було виконане своєчасно, то відповідні регулятивні права та обов'язки припиняються. У цьому проявляється значення цивільно-правового строку як елементу змісту суб'єктивного права: його вплив призводить до певних юридично значущих наслідків – вичерпаності права. Натомість після правопорушення в межах охоронного правовідношення, що виникло, у вірителя з'являється можливість протягом позовної давності здійснити судовий захист свого права. Причому темпоральні регулятори відповідного реагування можуть бути різними. Захисна здатність права також залежить від його часових характеристик як елементу змісту суб'єктивного права. У роботі описані певні особливості часового опосередкування окремих нестандартних відносин: речового характеру; коли боржник добровільно усуває наслідки порушення; коли договірні взаємини контрагентів мають триваючий характер. Викладене бачення автора щодо регулювання тривалості та охоронних заходів у кожному з них. Скажімо, в межах абсолютного відношення (яке характерне, зокрема, для відносин власності та інших речових прав) регулятивне повноваження носія загалом продовжує існувати навіть після

порушення, підтвердженням чому є притаманні йому правомочності щодо вимагання певної поведінки від будь-якої особи, але з порушення регулятивного абсолютного права власності виникає відносна охоронна матеріально-правова вимога, адресована порушникові.

Ключові слова: регулятивне право, дія договору, часові характеристики.

S u m m a r y

Guyvan P. D. General characteristics of terms in a civil obligation. – Article.

This article is devoted to the study of the topical issue of the essential and temporal characteristics of subjective law and the corresponding legal obligation of the parties to a civil relationship. The author's opinions on the temporal dimensions of the relevant actions within both regulatory and protective relations are provided. The legal approach according to which expiration of the established terms of existence and realization of the right does not influence possibility of its realization is subjected to the grounded criticism. It is argued that the term of the obligation is an integral part of the content of the subjective right and determines the time of its proper implementation. The performance of the overdue duty will be inappropriate and will take place within the framework of another – a protective legal relationship aimed at stopping the violation and eliminating its consequences. Therefore, when the term of the obligation is set and it has not been fulfilled in time, the relevant regulatory rights and obligations are terminated. This shows the importance of the civil law term as an element of the content of subjective law: its expiration leads to certain legally significant consequences – the exhaustion of law. Instead, after an offense within the protection of the legal relationship that has arisen, the believer has the opportunity during the statute of limitations to exercise judicial protection of his right. Moreover, the temporal regulators of the corresponding response may be different. The protective capacity of law also depends on its temporal characteristics as an element of the content of subjective law. The paper describes certain features of the temporal mediation of certain non-standard relations: material nature; when the debtor voluntarily eliminates the consequences of the violation; when the contractual relationship of the counterparties is ongoing. The author's vision of regulating the duration and protection measures in each of them is stated. For example, within an absolute relationship (which is characteristic, in particular, for property relations and other property rights), the regulatory authority of the holder generally continues to exist even after the violation, as evidenced by its inherent powers to demand certain behavior from any person, but in violation of regulatory absolute property rights there is a relative protective substantive claim addressed to the infringer.

Key words: regulatory law, contract effect, time characteristics.

УДК 343.13
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.696>

С. О. Ковальчук

МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ВІДСТОРОНЕННЯ СУДДІ ВІД ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИТЯГНЕННЯМ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Норми Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) закріплюють вичерпний перелік заходів забезпечення кримінального провадження. Одним з них є тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності (ст. 155-1), що полягає в його усуненні від розгляду та вирішення судових справ на строк, з підстав і в порядку, передбачених законом. У зв'язку з необхідністю забезпечення гарантій незалежності суддів, норми КПК України, законів і підзаконних нормативно-правових актів передбачають особливий механізм застосування зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження, порівняно із загальним порядком відсторонення від посади, визначеним ст. 154 КПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці застосування заходів забезпечення кримінального провадження присвячені наукові праці І.В. Гловюк, О.М. Гуміна, О.П. Кучинської, В.О. Попелюшка, С.В. Прилуцького, Л.Д. Удалової, В.І. Фаринника, О.Г. Шило та інших вчених, які ґрунтовно розкривають їх поняття, сутність і види, характеризують підстави і порядок застосування цих заходів під час досудового розслідування та судового розгляду, у тому числі й з урахуванням практики Європейського суду з прав людини і національних судів. Водночас тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя як захід забезпечення кримінального провадження не було предметом комплексного наукового дослідження, у зв'язку з чим механізм його застосування нині залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є розкриття на основі норм КПК України, інших законів і підзаконних нормативно-правових актів механізму застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Притягнення до кримінальної відповідальності є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального

правопорушення (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України), у зв'язку з чим тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя підлягає застосуванню до судді, який є підозрюваним, обвинувачуваним (підсудним) у кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 155-1 КПК України) [1]. Вказаний захід може застосовуватися до судді в будь-якій стадії кримінального провадження (ч. 2 ст. 155-1 КПК України) [1], у тому числі й під час досудового розслідування після повідомлення судді про підозру в порядку, встановленому ст. 481 КПК України. Суб'єктом ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, з урахуванням ч. 1 ст. 155-1 КПК України, є Вища рада правосуддя [1].

Підставою ухвалення Вищою радою правосуддя рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя є вмотивоване клопотання Генерального прокурора або його заступника (ч. 1 ст. 155-1 КПК України і ч. 5 ст. 49 «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р.) [1; 2]. На цю підставу міститься вказівка і в ч. 1 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 р., яка додатково закріплює особливості ініціювання розгляду питання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності судді Вищого антикорупційного суду: з вмотивованим клопотанням про застосування стосовно нього зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження може звернутися Генеральний прокурор або виконавч обов'язків Генерального прокурора [3].

Загальні вимоги до клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя закріплюються в ч. ч. 1 і 3 ст. 155-1 КПК України, з урахуванням яких воно: 1) повинно відповідати вимогам до змісту клопотання про відсторонення від посади, визначеним ч. 2 ст. 155 КПК України; 2) має бути вмотивованим, тобто містити належні та достатні мотиви і підстави для ухвалення Вищою радою правосуддя рішення про застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження; 3) повинно містити додатки, передбачені ч. 2 ст. 155 КПК України: а) копії матеріалів, якими Генеральний прокурор (виконавч обов'язків Генерального прокурора) або його заступник обґрунтовує доводи клопотання; б) документи, які підтверджують надання судді копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання [1].

З урахуванням ч. 4 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», копії клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності підлягають наданню: 1) судді (за винятком судді Вищого антикорупційного суду) – Генеральним прокурором або його заступником, а за його дорученням – іншим прокурором; 2) судді Вищого антикорупційного суду – Генеральним прокурором або виконавцем обов'язків Генерального прокурора [3].

Недотримання визначених ч. ч. 1 і 3 ст. 155-1 КПК України вимог до змісту клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя є підставою для його повернення Вищою радою правосуддя Генеральному прокурору або його заступнику (ч. 3 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [3]. Те саме стосується й випадків

подання клопотання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя судді Вищого антикорупційного суду без дотримання вимог ч. ч. 1 і 3 ст. 155-1 КПК України. Про повернення Генеральному прокурору (виконувачу обов'язків Генерального прокурора) або його заступнику зазначеного клопотання Вища рада правосуддя постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню. Повернення клопотання не перешкоджає повторному зверненню з ним до Вищої ради правосуддя в загальному порядку після усунення недоліків (п. 19.5 Регламенту Вищої ради правосуддя, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 24.01.2017 р. № 52/0/15-17) [4].

Відповідно до ч. 5 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності розглядається невідкладно, але не пізніше семи днів з дня надходження клопотання [3].

З огляду на норми ч. ч. 1, 6 і 7 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», про дату, час і місце розгляду клопотання повідомляються суддя, стосовно якого подано клопотання, Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) або його заступник, і суд, в якому суддя обіймає посаду. Крім того, повідомлення про дату, час і місце розгляду клопотання невідкладно розміщується на офіційному веб-сайті Вищої ради правосуддя. Водночас, неявка на засідання Вищої ради правосуддя судді, Генерального прокурора (виконувача обов'язків Генерального прокурора) або його заступник чи уповноваженого одним із них прокурора, які були належним чином повідомлені про дату, час і місце засідання, не перешкоджає розгляду клопотання. При цьому, згідно з ч. 6 ст. 34 зазначеного Закону, особа вважається належним чином повідомленою, якщо повідомлення направлено на адресу її місця проживання чи перебування або на адресу суду чи прокуратури, де така особа обіймає посаду, а за неможливості такого направлення – розміщене на офіційному веб-сайті Вищої ради правосуддя [3].

З урахуванням ч. ч. 1, 8 і 9 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» та п. п. 19.11 і 19.12 Регламенту Вищої ради правосуддя, процедура розгляду клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя включає в себе: 1) здійснення членом Вищої ради правосуддя, який призначений доповідачем, короткого викладу наведеного в клопотанні обґрунтування необхідності такого тимчасового відсторонення; 2) надання пояснень Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або його заступником чи уповноваженим ним прокурором (за винятком випадків, коли вони були належним чином повідомлений про дату, час і місце засідання, але не з'явилися в засідання); 3) надання пояснень суддею, щодо якого внесене клопотання, та/або його представником (за винятком випадків, коли вони були належним чином повідомлені про дату, час і місце засідання, але не з'явилися в засідання, а також випадків, якщо суддя відмовився від надання пояснень); 4) оголошення письмових пояснень судді в разі його відсутності на засіданні Вищої ради правосуддя (за умови їх надання); 5) заслуховування будь-яких осіб і дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя [3; 4].

До прийняття Вищою радою правосуддя рішення по суті клопотання Генеральний прокурор або його заступник, керуючись п. 19.16 Регламенту Вищої ради правосуддя, вправі: 1) відкликати подане клопотання, що призводить до постановлення нею ухвали про повернення цього клопотання без розгляду, яка оскарженню не підлягає; 2) доповнити чи змінити клопотання шляхом: а) уточнення допущених описок та помилок (у цих випадках такі доповнення або зміни долучаються до первинного клопотання, яке розглядається з їх урахуванням); б) внесення інших доповнень чи змін (у цьому разі вважається, що внесено нове клопотання, раніше внесені клопотання залишаються без розгляду, а процедура розгляду клопотання починається спочатку) [4]. Зазначені повноваження надаються й виконувачу обов'язків Генерального прокурора в разі подання ним клопотання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності судді Вищого антикорупційного суду.

За результатами розгляду клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності Вища рада правосуддя ухвалює рішення, яким: 1) задовольняє подане клопотання та застосовує вказаний захід забезпечення кримінального провадження; 2) відмовляє в задоволенні клопотання.

З огляду на норми ч. ч. 1 і 3 ст. 34 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», вказані рішення Вищої ради правосуддя ухвалюються на її засіданні більшістю членів Вищої ради правосуддя, які беруть у ньому участь. Безпосередньо після ухвалення відповідного рішення, в порядку ч. 6 ст. 34 зазначеного Закону, оголошується публічно його резолютивна частина, а повний текст рішення оприлюднюється на офіційному веб-сайті Вищої ради правосуддя не пізніше, ніж на сьомий день із дня його ухвалення. Повідомлення про рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя надсилається до суду, в якому такий суддя обіймає посаду, в день розгляду Вищою радою правосуддя питання щодо судді, а також розміщується на офіційному веб-сайті Вищої ради правосуддя та на офіційному веб-порталі «Судова влада України» (ч. 4 ст. 62 вказаного Закону) [3].

Копія рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності або про відмову в його застосуванні, відповідно до ч. ч. 1 і 10 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», не пізніше семи днів направляється Генеральному прокурору (виконувачу обов'язків Генерального прокурора) або його заступнику, судді, стосовно якого ухвалено рішення, а також невідкладно направляється до суду, в якому такий суддя обіймає посаду (ч. 10 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [3]. Зокрема, повідомлення голови суду, в якому обіймає посаду відсторонений суддя, про прийняте рішення забезпечується Вищою радою правосуддя в день прийняття рішення та здійснюється шляхом використання офіційних засобів зв'язку: електронної пошти та/або факсу (телефаксу) відповідного суду, за допомогою Єдиної бази даних електронних адрес, номерів факсів (телефаксів) суб'єктів владних повноважень та даних

офіційного веб-порталу «Судова влада» (п. 19.15 Регламенту Вищої ради правосуддя) [4].

Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності є строковим заходом забезпечення кримінального провадження, у зв'язку з чим строк його застосування встановлюється Вищою радою правосуддя. Тривалість строку такого тимчасового відсторонення нормами ч. 11 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» диференціюється залежно від стадії кримінального провадження: 1) під час досудового розслідування він не може становити більше двох місяців [3] (що відповідає загальним вимогам до його тривалості, визначеним як ч. 1 ст. 63 цього Закону, так і ч. 5 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», водночас, суперечить нормі ч. 6 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка передбачає можливість продовження зазначеного строку не більше, ніж на дві місяці незалежно від стадії кримінального провадження) [2]; 2) у ході судового провадження цей строк встановлюється до набрання законної сили вироком суду або закриття кримінального провадження [3]. Строк відсторонення судді від здійснення правосуддя обчислюється з дня ухвалення Вищою радою правосуддя рішення про його тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя.

З огляду на ч. ч. 1 і 6 ст. 64 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) або його заступник вправі повторно звернутися з клопотанням про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя в межах одного кримінального провадження виключно в разі скасування судом попереднього рішення Вищої ради юстиції. В інших випадках їх повторне звернення з таким клопотанням не допускається [3]. У разі подання клопотання з порушенням вимог ч. ч. 1 і 6 ст. 64 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» таке клопотання повертається без розгляду в порядку, визначеному п. 18.5 Регламенту Вищої ради правосуддя (п. п. 19.17 і 19.27 цього Регламенту) [4].

До тлумачення поняття «повторне звернення» звертається Велика Палата Верховного Суду, яка в постанові від 18.10.2018 р. у справі № 9901/514/18 (провадження № 11-920зай18) вказує, що системне тлумачення ч. 6 ст. 64 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» дозволяє дійти висновку про наявність певної мети встановлення визначеною нормою закону заборони, яка полягає в унеможливленні багаторазового звернення із клопотанням про відсторонення судді від посади за наявності однакових підстав та фактичних обставин застосування даного заходу забезпечення в кримінальному провадженні. Такий підхід законодавця спрямований на виключення ситуацій зловживання правом звернення із зазначеним клопотанням правоохоронними органами та забезпечення гарантій суддівської незалежності та недоторканності. Логіко-граматичне тлумачення поняття «повторний» можна здійснювати за двома окремими ознаками, а саме: 1) якісна ознака, яка визначає, що звернення, що вже подавалось, подається знов. В цьому випадку очевидно, що звернення, яке подається повторно, повинно мати ті ж самі змістовні складові частини,

які містились і в первинному зверненні; 2) кількісна ознака, яка визначає, що повторне звернення подається другим після першого. За такою ознакою достатньо встановлення лише послідовності подання звернень. Однак ч. 6 ст. 64 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» не виключає можливості звернення із новим клопотанням про відсторонення судді від посади у разі наявності відповідних потреб кримінального провадження і з метою досягнення дієвості цього провадження, яке змістовно відрізняється від попереднього звернення. Цією нормою закону обмежено можливість кількісного звернення із клопотанням про відсторонення судді від посади за наявності одних і тих самих підстав. У зв'язку з цим, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що поняття «повторне звернення», яке застосовується в ч. 6 ст. 64 зазначеного Закону, використовується в розумінні подання звернення, що має ті ж самі змістовні складові. Тобто цією нормою забороняється повторне звернення із клопотанням про відсторонення судді від посади за наявності однакових підстав та фактичних обставин застосування даного заходу забезпечення в кримінальному провадженні [5].

З урахуванням ч. 1 ст. 35 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя може бути оскаржене до Верховного Суду протягом тридцяти днів з дня його ухвалення [3]. У судовій практиці звертається увага на те, що рішення Вищої ради правосуддя про відмову в задоволенні клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя оскарженню не підлягає. Зокрема, Вищий адміністративний суд у складі Верховного Суду в ухвалі від 11.11.2019 р. у справі № 9901/511/19 (адміністративне провадження № П/9901/511/19) наголошує на тому, що ані Законом України «Про Вищу раду правосуддя», ані Законом України «Про прокуратуру» не передбачено повноваження (право) Генерального прокурора або його заступника на оскарження рішення Вищої ради правосуддя про відмову в задоволенні клопотання про відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням останнього до кримінальної відповідальності [6]. Вказаний висновок наводиться і в постановах Великої Палати Верховного Суду як у зазначеній справі (постанова від 05.03.2020 р., провадження № 11-1233зai19), так і в інших справах (постанова від 28.01.2021 р. у справі № 9901/286/20, провадження № 11-312зai20) [7].

Вичерпне коло підстав для оскарження та скасування рішень Вищої ради правосуддя визначене ч. 1 ст. 65 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», яка до їх числа відносять: 1) склад Вищої ради правосуддя, який ухвалив відповідне рішення, не мав повноважень його ухвалювати; 2) рішення не підписано будь-ким із складу членів Вищої ради правосуддя, які брали участь у його ухваленні; 3) рішення не містить посилання на визначені законом підстави його ухвалення або мотиви, з яких Вища рада правосуддя дійшла відповідних висновків [3]. За наявності вказаних підстав суб'єкт оскарження вправі звернутися до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду як суду першої інстанції

з позовною заявою про визнання протиправними і скасування рішень Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя.

Суб'єктом оскарження рішень Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду є суддя, щодо якого ухвалене одне з цих рішень. На це звертається увага Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду, який вказує, що рішення Вищої ради правосуддя про відмову в задоволенні клопотання заступника Генерального прокурора про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя не порушує прав та/чи законного інтересу Офісу Генерального прокурора, а має безпосередній вплив лише на правове становище судді (ухвала від 14.09.2020 р. у справі № 9901/286/20, адміністративне провадження № П/9901/286/20) [8]. Водночас, окремі судді Великої Палати Верховного Суду зазначають, що коло суб'єктів права на оскарження відповідного рішення Вищої ради правосуддя не може бути обмежено і звужено лише до особи, щодо якої розглядалося питання про застосування відсторонення від посади. Право на оскарження відмови у відстороненні від посади зберігається і за стороною обвинувачення, адже не можна виключати такої ситуації, що рішення Вищої ради правосуддя про відсторонення від посади чи відмову в такому відстороненні буде не підписано будь-ким зі складу членів Вищої ради правосуддя, які брали участь у його ухваленні. А це безумовна підстава для скасування рішення Вищої ради правосуддя відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 65 Закону України «Про Вищу раду правосуддя». Очевидно, що неналежно підписане рішення може бути оскаржене як суддею, щодо якого вирішувалося питання про відсторонення, так і стороною обвинувачення [9].

Оскарження рішень Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, відповідно до ч. 3 ст. 35 і ч. 2 ст. 65 Закону України «Про вищу раду правосуддя», не зупиняє їх виконання [3].

Відповідно до п. п. 2 і 3 ч. 1 та ч. 4 ст. 266 КАС України, адміністративні справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Вищої ради правосуддя розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження Верховним Судом у складі колегії Касаційного адміністративного суду не менше ніж з п'яти суддів із застосуванням правил, визначених ст. ст. 264 – 266 цього Кодексу [10]. За наслідками їх розгляду Верховний Суд може визнати протиправним і скасувати рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя. Судове рішення Верховного Суду у таких справах набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судове рішення Верховного Суду, якщо його не скасовано, набирає законної сили після набрання законної сили рішенням Великої Палати Верховного Суду за наслідками апеляційного перегляду (ч. ч. 5 і 6 ст. 266 КАС України) [10].

Апеляційна скарга на зазначені рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду подається протягом тридцяти днів, на ухвалу суду (зокрема, про закриття провадження у справі за позо-

вом про визнання протиправним та скасування рішення) – протягом п'ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення, а у разі оголошення в судовому засіданні лише вступної та резолютивної частини рішення (ухвали) суду або розгляду справи в порядку письмового провадження зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення (ч. 1 ст. 295 КАС України) [10]. Суб'єктами апеляційного оскарження таких рішень Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду є сторони – суддя, який звертався з позовною заявою про визнання протиправним і скасування рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, та Вища рада правосуддя.

Апеляційний перегляд рішень Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду за результатами розгляду та вирішення вказаних позовних заяв, з урахуванням ч. 5 ст. 266 КАС України, здійснюється Великою Палатою Верховного Суду [10]. Голова Верховного Суду, відповідно до ч. 1 ст. 35 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», не може брати участі у перегляді Верховним Судом рішень Вищої ради правосуддя. Такий підхід законодавця ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 5 зазначеного Закону, відповідно до якої Голова Верховного Суду за посадою входить до складу Вищої ради правосуддя [3].

Висновки. Механізм застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності характеризується притаманними йому: 1) початковим моментом, з настанням якого уможлиблюється застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження: він підлягає застосуванню після повідомлення судді про підозру в порядку, встановленому ст. 481 КПК України; 2) суб'єктом ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, яким є Вища рада правосуддя; 3) підставою ухвалення рішення про застосування зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження, яким є вмотивоване клопотання Генерального прокурора або його заступника, а стосовно судді Вишого антикорупційного суду – вмотивоване клопотання Генерального прокурора або виконувача обов'язків Генерального прокурора; 4) порядком застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, який включає в себе: а) ініціювання вирішення питання про його застосування вказаними суб'єктами шляхом заявлення клопотання; б) розгляд і вирішення клопотання Вищою радою правосуддя, що здійснюються невідкладно, але не пізніше семи днів з дня надходження клопотання; в) оскарження рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду та рішень останнього до Великої Палати Верховного Суду.

Проведене дослідження не вичерпує проблематику застосування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження, яка в подальшому підлягає дослідженню за такими напрямками: 1) розкриття порядку продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності; 2) визначення

підстав припинення тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>.
4. Регламент Вищої ради правосуддя, затверджений рішенням Вищої ради правосуддя від 24.01.2017 р. № 52/0/15-17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.10.2018 р. у справі № 9901/514/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77459323>.
6. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 11.11.2019 р. у справі № 9901/511/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85575074>.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.01.2021 р. у справі № 9901/286/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666777>.
8. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14.09.2020 р. у справі № 9901/286/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91571624>.
9. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Н.О. Антонюк, В.В. Пророка у справі № 9901/511/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89180577>.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

А н о т а ц і я

Ковальчук С. О. Механізм застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності. – Стаття.

Стаття присвячена розкриттю на основі норм КПК України, інших законів і підзаконних нормативно-правових актів механізму застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності. Визначено й охарактеризовано особливості механізму застосування зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження, порівняно із загальним порядком відсторонення від посади, визначеним ст. 154 КПК України. Обґрунтовано, що механізм застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності характеризується притаманними йому: 1) початковим моментом, з настанням якого уможливується застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження: він підлягає застосуванню після повідомлення судді про підозру в порядку, встановленому ст. 481 КПК України; 2) суб'єктом ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, яким є Вища рада правосуддя; 3) підставою ухвалення рішення про застосування зазначеного заходу забезпечення кримінального провадження, яким є вмотивоване клопотання Генерального прокурора або його заступника, а стосовно судді Вищого антикорупційного суду – вмотивоване клопотання Генерального прокурора або виконувача обов'язків Генерального прокурора; 4) порядком застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, який включає в себе: а) ініціювання вирішення питання про його застосування вказаними суб'єктами шляхом заявлення клопотання, що повинно відповідати вимогам до змісту клопотання про відсторонення від посади, визначеним ч. 2 ст. 155 КПК України, бути вмотивованим і містити додатки, передбачені зазначеною нормою; б) розгляд і вирішення клопотання Вищою радою правосуддя, що здійснюються невідкладно, але не пізніше семи днів з дня надходження клопотання; в) оскарження рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду та рішення останнього до Великої Палати Верховного Суду.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, Вища рада правосуддя, відсторонення від посади.

S u m m a r y

Kovalchuk S. O. The mechanism of application of temporary removal of a judge from the administration of justice in connection with criminal prosecution. – Article.

The article is devoted to the disclosure on the basis of the norms of the CPC of Ukraine, other laws and bylaws of the mechanism of application of temporary removal of a judge from the administration of justice in connection with criminal prosecution. The peculiarities of the mechanism of application of this measure to ensure of criminal proceedings, in comparison with the general order of removal established by Art. 154 of the CPC of Ukraine, are defined and described. It is substantiated that the mechanism of application of temporary removal of a judge from administration of justice in connection with criminal prosecution is characterized by its inherent: 1) the initial moment, with the onset of which it is possible to apply this measure to ensure of criminal proceedings: it is to be applied after notification of suspicion to a judge in order, established by Art. 481 of the CPC of Ukraine; 2) the subject of the decision on temporary removal of a judge from the administration of justice, which is the High Council of Justice; 3) the grounds for deciding on the application of this measure to ensure of criminal proceedings, which is a motivated petition of the Prosecutor General or his deputy, and in respect of a judge of the Supreme Anti-Corruption Court – a motivated petition of the Prosecutor General or Acting Prosecutor General; 4) the procedure for applying the temporary removal of a judge from the administration of justice, which includes: a) initiating the resolution of the issue of its application by the specified subjects by submitting a petition, which must meet the requirements for the content of the petition for removal established by part 2 of Art. 154 of the CPC of Ukraine, to be motivated and contain the appendices provided by this norm; b) consideration and resolution of the petition by the High Council of Justice, which carried out immediately, but not later than seven days from the date of receipt of the petition; c) appeal against the decision of the High Council of Justice on the temporary removal of a judge from the administration of justice to the Administrative Court of Cassation within the Supreme Court and its decisions to the Grand Chamber of the Supreme Court.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, temporary removal of a judge from the administration of justice, petition for temporary removal of a judge from the administration of justice, the High Council of Justice, removal.

УДК 340.152

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.697>*Л. Я. Коритко, В. О. Джуган***ОСНОВНІ РИСИ ПРАВА СТАРОДАВНІХ ІНДІЇ ТА КИТАЮ**

Усі держави Стародавнього світу мають власну історію виникнення та розвитку. Найчастіше науковці виділяють Європейський та Східний (Азійський) шляхи виникнення таких держав. Так, Індія та Китай мають Східний шлях їх виникнення. За формою держави ці країни були Давньо-східними деспотіями з абсолютною владою правителя, централізованим державним апаратом із суворим тоталітарним режимом та чітким наглядом за підданими, тісно консолідованою світською та духовною владою правителя та вищих чиновників, узвичаєним застосуванням обмеження прав і свобод людей. Але в кожній державі така деспотія мала свої особливості. Зокрема, Стародавня Індія була монархією, яка відрізнялася від типової рабовласницької деспотії: в складі Індії постійно була низка автономних утворень, які мали свої органи управління та звичаї, допускалися різні думки, центральний апарат був помітно слабшим, ніж у інших держав, походження влади було не таке сакралізоване, а також існували дорадчі органи. А от Стародавній Китай був яскравим прикладом Східної деспотії, тобто абсолютною теократичною монархією, якою керував цар. Цар-правитель одночасно очолював військово-бюрократичний апарат, призначав чиновників центрального та місцевого рівня, він був верховним жерцем, вищим суддею та першим організатором господарства. Імперські чиновники були під строгим контролем центральної влади, їх посади переходили в спадок, але з дозволу царя. Паралельно з розвитком держави розвивалося і право. Право відображало суть і функції певної держави та безпосередньо відбивало форму держави, її державницьку позицію, соціальний порядок та суспільний устрій. На основі вищезазначених положень державної організації Стародавньої Індії та Китаю була вибудована і їх система права, загальні риси якої збереглися й сьогодні.

Питання історії держави і права країн Стародавнього Сходу досліджували такі науковці, як: Н.В. Анішук, О.М. Бандурка, Л.М. Бостан, С.К. Бостан, А.В. Грубінко, Є.С. Дурнов, О.В. Кузьминець, С.В. Кульчицький, І.Д. Мудрак, О.В. Горяга, М.І. Настюк, В.І. Орленко, О.О. Орлова, Ю.В. Сокур, О.В. Талдикін, Б.Й. Тищик, А.П. Хома, О.О. Шевченко, Я.В. Шевчук-Бела та інші. Дослідження державно-правового розвитку Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю здійснювали: М.М. Бедрій,

В.Д. Гапотій, А.М. Завальний, А.П. Заєць, Д.Г. Каюк, І.М. Коваль, Є.О. Куйбіда, А.А. Музика, Я.В. Попенко, В.М. Пуйко, О.С. Рождественська, Є.С. Логвиненко, І.А. Логвиненко тощо. Однак уже понад сотню років науковці на основі історико-правових матеріалів прагнуть відтворити історію держави та права цих країн, але немає єдиної думки з приводу того, як відбувалося державотворення і правотворення, тому вивчення цього питання є важливим, а питання основних рис права цих країн залишається актуальним.

Ця стаття присвячена з'ясуванню сутності та змісту основних рис права Стародавніх Індії та Китаю. Зазначена мета зумовила такі завдання цієї роботи: вказати періоди розвитку держави та права Стародавніх Індії та Китаю, дослідити риси права Стародавньої Індії; з'ясувати риси права Стародавнього Китаю та зробити відповідні висновки.

Періодизація історії розвитку держави в Стародавній Індії включає чотири періоди: 1) Індський (Харапський, Доведійський) (XXIII–XVIII ст. до н.е.); 2) Ведійський (XIII–VII ст.ст. до н.е.); 3) Буддійський (VI–III ст.ст. до н.е.); 4) Класичний (II ст. до н.е. – V ст. н.е.) [1, с. 64]. Історія розвитку держави в Стародавньому Китаї включає охоплює чотири періоди: 1) Період Трьох династій (Династія Ся (XXIII–XVIII ст. до н.е.), Династія Шань-Інь (XVIII–XII ст. до н.е.), Династія Чжоу (XII–III ст. до н.е.); 2) Період імперії Цинь (221–206 рр. до н.е.); 3) Період імперії Хань (Західна Хань (206 р. до н.е. – 25 р. н.е.); Східна Хань (25–220 рр. н.е.) [2, с. 43].

Основу соціальної структури Стародавньої Індії становила община. Суспільство поділялося на варни (замкнені групи): I – брахмани (двічі народжені), це була найвища варна (жерці, священнослужителі); II були кшатрії (двічі народжені) – світська знать; III-ю – вайші (селяни, ремісники, торговці); IV-ю – шудри, які були особисто вільними та служили вищим варнам. Найнебезпечніше становище займали чандали і парії (позаварнові), які вважалися покидьками суспільства і виконували найбрудніші, принизливі роботи. Вони жили за межею поселення чи міста. В Стародавній Індії існував інститут рабства, джерелом якого були війни, злочинці та боржники. Суспільний лад Стародавнього Китаю був сформований у три соціальні групи, такі як: 1 (а) – привілейована родова аристократія (правитель, його родина, наближені, жерці, чиновники, знать захоплених племен); 2 (б) – вільні селяни – общинники; 3 (в) – раби, які перебували у становищі тварини.

Форма досліджуваних рабовласницьких держав по своїй суті була політичною організацією влади рабовласників, створена для реалізації їх абсолютної диктатури та повновладдя над рабами, а також здійснення безконтрольних функцій щодо інших категорій населення. Право в Стародавніх Індії та Китаї було спрямоване на захист інтересів рабовласників та знаті, а також на обмеження прав і свобод інших груп людей. Водночас джерела права країн Стародавнього Сходу свідчать про досить високий рівень розвитку правової думки. Так, джерелами права Стародавньої Індії були: звичаї, Закони Ману, Дхамашастра, Архашастра, нарада та веді, а до джерел права Стародавнього Китаю належали: звичаї, «Книга законів Царства Вей», розпорядження імператорів. Джерела права містили правила поведінки відразу різних галузей права.

Слід також виділити основні риси права країн Стародавнього Сходу. На думку А.В. Грубінко, до них належали: кастово-становий характер (фіксувало соціальну нерівність, ієрархію станів і суспільних верств зі своїм окремим правовим статусом та мало рабовласницький характер); синкретичність (воно було нерозривно пов'язане з етичними нормами, а правова норма мала релігійне обґрунтування); традиційність (основним джерелом їх права впродовж століть залишалися звичаї, а правові системи давньосхідних суспільств часто відображали норми старого родового ладу (колективна відповідальність членів сім'ї або всіх общинників за провину, здійснену одним із них, кровна помста, самосуд, таліон, принижене становище жінок, дітей в патріархальній сім'ї тощо); консерватизм (несприйняття нововведень у системі правовідносин); казуїстичність (фіксувалася не в абстрактній формі, а у вигляді конкретного випадку із суспільних відносин і практики державного управління); незавершеність (неповнота, нерозробленість цілої низки інститутів і норм, відсутність поділу на галузі права); формалізм (дотримання зовнішньої форми в оформленні нормативних актів, текст яких мав пафосний характер із значним релігійним підґрунтям; виклад правових норм відповідав певним релігійним концепціям) [3, с. 32]. Бостан Л.М. та Бостан С.К. як окремі риси виділяють: нерівність прав чоловіків та жінок у сімейному та спадковому праві; невідмежованість злочинів від приватних правопорушень [4, с. 53].

У Стародавній Індії розуміння права як сукупності самостійних норм, що регулюють суспільні відносини, було невідоме. Відносини регулювалися більше етичними правилами, ніж правовими, та мали тісне поєднання з релігійними віруваннями [5, с. 15; 6, с. 88]. Вони називалися дхарми і містилися у збірниках – дхармашастрах. Найвідомішим збірником релігійних, моральних і правових настанов (із таких дхармашастр) були Закони Ману (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) [7, с. 19–24], укладення якого пов'язують з іменем міфічного прасура людей – Ману. Цей документ мав 12 глав, кожна з яких містить велику кількість статей (2 685), написаних у вигляді ритмічної прози. Закони Ману в Індії не були обов'язковими до виконання, мали рекомендаційний характер і містили норми, на які спиралося все індійське суспільство. Другий трактат Артхашастра Каутілі про мистецтво політики й управління державою (I ст. до н.е. – I ст. н.е.) належить Каутілі – раднику царя Чандрагупти із династії Маур'їв (IV – II ст.ст. до н.е.).

Науковці та джерела вказують, що в період створення Законів Ману в Індії існувало право власності, всі добре розуміли різницю між власністю та володінням, особливо охоронялася приватна власність. Серед основних видів власності називають право власності на землю. Земельний фонд держави складали землі володаря, общинні і приватні землі [8, с. 84]. Правомірними способами набуття нерухомої власності були: спадщина, купівля, одержання дарунку та набувальна давність. Якщо власник «мовчки спостерігає», як хтось користується його власністю упродовж 10 років, то право отримання її назад втрачається (VIII, 147). Набуття рухомої власності можливе також, крім названих казусів, через знахідку, здобич, позичку під відсотки, за виконання роботи. Виморочне майно представників трьох нижчих варн переходило у власність царя (IX, 189) [9, с. 11].

Зобов'язальне давньоіндійське право (Закони Ману) передбачало можливість укладення таких видів договорів: купівлі-продажу; позики; оренди; особистого наймання; перевезення та дарування [5, с. 92].

Закони Ману містили норми спадкового права. В Індії не було спадкування за заповітом. За законом спадкували лише сини – порівну, а дочкам обов'язково виділявся посаг. Спадщина матері ділилася на всіх дітей. У спадкуванні також мала значення належність до варни. Наприклад, якщо брахман мав дітей від кількох дружин, які належали до різних варн, то син брахманки одержував 4 частки, син кшатрійки – 3 частки, син вайшійки – 2 частки, а син шудрянки – 1 частку [9, с. 11].

Закони Індії мали детальні норми сімейного права. З одного боку, в Законах Ману жінка-мати мала важливе значення, а з іншого – класове суспільство, приватна власність погіршила становище жінки. Шлюбний вік для чоловіків у Індії наставив із 20 років, для дівчат – із 12 і навіть молодше. Шлюб в Індії був своєрідною угодою, внаслідок якої чоловік купував собі дружину, і вона ставала його власністю. Дружина мала поважати свого чоловіка, беззаперечно виконувати його волю. Ні молоді, ні літні жінки нічого не повинні робити за власною волею, навіть у своєму будинку. Жінка повністю залежала від свого чоловіка і синів – у дитинстві вона мала бути під владою батька, в молодості – чоловіка, а після його смерті – синів (жінка не спроможна до самостійного життя) (V, 147, 148). Дружина не могла залишити чоловіка за жодних обставин; навіть у разі її продажу, залишення чоловіком чи смерті. Дружина служить чоловікові і на землі, і на небі. Найгіршим для індійської жінки в усі часи було залишитися вдовою. Для неї був неможливий повторний шлюб, адже «інший чоловік ніде не передбачений для добродесних жінок» (V, 162) [10, с. 74, 67]. Розлучення з боку чоловіка було відносно вільним, особливо коли дружина мала свої вади: страждала безпліддям, іншою тяжкою хворобою, виявляла грубість до чоловіка. У такому разі чоловік міг привести до свого будинку іншу дружину.

За Законами Ману кримінальне право, з одного боку, характеризувалося досить високим рівнем розвитку, що проявлялося у вказівках на форми вини (намір і необережність), рецидив, співучасть, тяжкість злочину залежно від приналежності потерпілого і винного до певної варни, а з іншого боку – Закони Ману відображають збереження старовинних пережитків, про що свідчать збереження принцип таліона, ордалії, відповідальність общини за злочин, скоєний на її території, якщо злочинець невідомий [8, с. 86–77; 6, с. 95].

З-поміж злочинів Закони Ману вирізняють: державні злочини (перехід на бік ворогів царя, псування міських воріт); майнові злочини (крадіжка і пограбування); злочини проти життя та здоров'я (вбивство, тілесні ушкодження, що відносилися до образи дією); злочини проти моралі, сім'ї та шлюбу (перелюбство дружини, зґвалтування, розмова чоловіка з чужою дружиною віч-на-віч). Система покарань у Стародавній Індії мала такий вигляд: кваліфікована смертна кара, проста смертна кара (утоплення), гоління голови для брахмана прирівнювалося до смертної кари, членушкоджувальні покарання; штрафи; вигнання із країни брахмана з усім його

майном; тюремне ув'язнення; таврування; перетворення на раба [2, с. 41]. В Законах Ману заслуговує на увагу той факт, що був порядок, черговість застосування покарань: «Спочатку слід зробити зауваження, після нього – догану, штраф, а після після цього вище – тілесне покарання» (ст. 129, VIII). Але в разі необхідності можна одночасно накласти всі названі покарання (ст. 130, VIII) [12, с. 126].

Праву Стародавнього Китаю характерні такі риси: воно не піддалося впливу жодної світової релігії, не виникало з «божественного промислу», проте воля Неба знаходила своє вираження в обранні Небом правителя, наданні йому права керування. Покарання і нагородження призначалися правителем, який діяв на підставі закону, створеного ним або з його волі; традиційне право Китаю розвивалося передусім як кримінальне право, норми якого урегульовували майнові, сімейні, управлінські правовідносини для взаємодії та правопорядку. Тому право розглядалося через природу та сенс покарання. Покарання розумілося як кара за вчинений злочин, за своєю тяжкістю воно повинно відповідати тяжкості проступку, як і нагорода – заслугі, що покликане застерегти й усунути потенційних злочинців.

До джерел давньокитайського права належали: моральні норми, судова практика, звичаї, закони правителя («Книга законів царства Вей»), розпорядження імператорів.

Право власності в Китаї на землю в період Інь належало вану, його наближені отримували право користування земельними наділами; у період Чжоу з'являється право приватної власності на землю; у період Цинь (середина I ст. до н.е.) приватна власність на землю зміцнюється та поширюються торгові операції із землею. У період Інь раби не перебували у власності господаря, а вважалися власністю держави, колективу. Обмін і купівля рабів стали можливими лише в період Чжоу. У V–III ст.ст. до н.е. існували вже дві категорії рабів: приватні і державні. У період Цинь дозволялося вільно ними торгувати.

Зобов'язальне право Стародавнього Китаю передбачало договори: міни; купівлі-продажу; дарування (землі, рабів, зброї тощо); позики (боржник, що вчасно не повертав позику, ставав рабом); оренди землі; особистого найму [6, с. 128].

Спадковим правом передбачено, що майно батька успадковував його старший син від першої дружини. Якщо синів не було, то до успадкування залучалися інші родичі дружини. Дружина мала право на успадкування, але воно було істотно обмеженим.

У сімейному праві Стародавнього Китаю шлюб від імені дітей укладали батьки. Чоловік та батько мав беззаперечний авторитет. Заміжня дружина не мала права на особисте майно, а укладаючи шлюб, вона розривала зв'язки зі попередньою родиною. Давньокитайське право надавало значну кількість привілеїв для чоловіка і забороняло їх для жінки. У будинках китайської аристократії значного поширення набули гареми з рабнями-наложницями [2, с. 51].

Право Стародавнього Китаю – це передусім кримінальне право, у якому найважливіше значення має Карне уложення Тан – «Тан люй шу і», що зосередило всю філософію права Китаю.

Законодавством Китаю були передбачені злочини проти: держави (зрада імператору, бунт, змова, зберігання забороненої конфуціанської літератури); релігії (чаклунство, висипання попелу на вулицю); особи (вбивство, завдання тілесних ушкоджень); порядку управління (помилка чи проступок чиновника під час виконання службових обов'язків, недонесення чиновника про протиправні діяння свого колеги) та військові злочини (дезертирство). Їх було надзвичайно багато. В епоху Чжоу законодавець знав більш ніж 500 різноманітних злочинів [2, с. 51–52].

У системі покарань вживався термін "бао", що означав відплату за вчинений злочин. У додержавний період застосовувалася кровна помста, а з появою державної влади кримінальне переслідування мало свої акценти. Крайня жорстокість запанувала в епоху Цинь, злочинців варили в казані, виривали у них ребра, просвердлювали голову. За державні злочини знищували не лише самих злочинців, а й три покоління його родичів по лінії батька, матері і дружини. Основною метою покарання було залякування. Давньокитайське право знаходило витончені покарання, а саме: смертна кара в різних формах (підсмажування на вогні, розрубання на дрібні шматочки, закопування живцем у землю); членушкоджувальні покарання (відрізання вух, носа, відрубання руки, ноги, виколування очей тощо); штрафи, ними дозволялося відкуповуватися від покарання; тюремне ув'язнення; знеславлюючі покарання (нанесення фарби на обличчя, татування винного). Смертна кара була як простою (відрубання голови, удушення), так і кваліфікованою (четвертування, розрубання навіпіл, закопування живим у землю, виламування ребер). У системі покарань Стародавнього Китаю було закладено принцип колективної відповідальності, який згодом поширився на вільне населення, зокрема на чиновників [13, с. 92–93].

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки: періодизація державогенезу та правогенезу Стародавніх Індії та Китаю практично збігається та охоплює в Індії: Індський, Ведійський, Буддійський, Класичний періоди, а в Китаї: Період Трьох династій, Період імперії Цинь, Період імперії Хань. У цих державах було право власності, зобов'язальне право, сімейне право, спадкове та кримінальне право. Кримінальне право було комплексним, а в Стародавньому Китаї воно регулювало майнові, сімейні, управлінські правовідносини людей для досягнення правопорядку. У Стародавній Індії та Китаї не було сформованої системи права, але певні елементи системи права в ньому були: норми, окремі інститути, елементи деяких підгалузей, окремих чисто самостійних галузей не було, бо вони були змішаними. Найбільш розвиненим було кримінальне право, яке містило норми різних галузей права та включало розширену систему покарань, які характеризувалися особливою жорстокістю.

Література

1. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-тє вид., стереотипне. Львів: Новий Світ-2000, 2008. 480 с.
2. Кузьминець О.В., Дурнов Є.С., Сокур Ю.В. Історія держави і права зарубіжних країн (схеми, коментарі, термінологічний словник): навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 242 с.

3. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 392 с.
4. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. 2-е вид. перероб. й доп. К.: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
5. Мудрак І. Д. Історія держави і права зарубіжних країн: Курс лекцій. Ірпінь: Державна податкова адміністрація України; АДПСУ 2001. 232 с.
6. Гапотій В.Д., Куйбіда Є.О., Попенко Я.В. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя): підручник. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 603 с.
7. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник посібник / Упоряд. Г.І. Трофанчук. К.: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
8. Бандурка О.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. Харків: Майдан, 2020. 618 с.
9. Макачук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Ірпінь: ДПА України, 2001. 232 с.
10. Рождественська О.С. Закони Ману та соціально-правове становище жінки у сучасній Індії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2012. № 12 (1028). С. 64–68.
11. Джуза О.М. та інші. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. К.: НАВС, 2012. 375 с.
12. Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Тілесні покарання у Стародавній Індії: історико-правовий аналіз. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми дослідження: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 17 травня 2019 р. Харків: ХНУВС, 2019. 292 с.
13. Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав Стародавнього світу: монографія. Харків: ФОП Панов А.П., 2019. 252 с.

А н о т а ц і я

Коритко Л. Я., Джуган В. О. Основні риси права Стародавніх Індії та Китаю. – Стаття.

Кожна держава Стародавнього Світу має свою історію виникнення та розвитку. Ці держави були східними деспотіями зі своїми особливостями. Стародавня Індія як монархія мала окремі демократичні інститути, а Стародавній Китай був абсолютною теократичною монархією. Право в них захищало інтереси рабовласників, знаті та обмежувало права інших людей. Джерелами стародавнього права були звичаї, закони Ману, Дхамашастра, Архашастра, нарада, веди; давньокитайського – звичаї, Книга законів Царства Вей, розпорядження імператорів. Основними рисами права країн Стародавнього Сходу були: кастово-становий характер, дискретичність, традиційність, консерватизм, казуїстичність, незавершеність, формалізм.

В Стародавній Індії виділялося право: а) власності (наприклад, на землю; земельний фонд складався з земель: володаря, общинних, приватних); способами набуття права власності були: спадкування, купівля, дарунок, знахідка, здоби, набувальна давність; б) зобов'язальне (купівля-продаж, позика, оренда, особистий найм, перевезення, зберігання, дарування; в) сімейне (шлюб був обов'язком для продовження роду, а вибір обранців покладався на батьків); г) спадкове виникало за законом у синів, а дочкам виділявся посаг; д) кримінальне включало нові інститути (вина, рецидив, співучасть) та пережитки первісного суспільства (принцип таліону, ордалії). Злочини були: державні, релігійні, проти особи, проти власності, проти сім'ї; до покарань належали: тілесні, смерна кара, членушкодження, штраф, вигнання, таврування, усунення з посади.

В Стародавньому Китаї виділялося право: 1) власності (на землю та на рабів. Землі були в державній та приватній власності); 2) зобов'язальне (міна, купівля-продаж, дарування, позика, оренда землі, особистий найм); 3) спадкове (за законом та передбачало спадкування майна батька старшим сином від першої дружини); 4) сімейне (передбачало укладення шлюбу батьками від імені дітей та категоричний авторитет батька в сім'ї); 5) кримінальне (передбачало злочини проти: держави, релігії, особи, порядку управління та військові злочини; до покарань належали: смертна кара, членушкодження, штрафи, тюремне ув'язнення та знеславляючі покарання).

У цих державах право було безсистемним, але окремі її елементи були (норми, певні інститути, елементи підгалузей), самостійних галузей не було, бо вони були змішаними. Кримінальне право було об'ємним та містило норми різних галузей права.

Ключові слова: джерела права, право власності, зобов'язальне право, спадкове право, кримінальне право, покарання, елементи системи права.

S u m m a r y

Korytko L. Ya., Dzhuhan V. O. The main features of the law of Ancient India and China. – Article.

Each state of the Ancient World has its own history of origin and development. These states were eastern despots with their own characteristics. Ancient India as a monarchy had separate democratic institutions, and Ancient China was an absolute theocratic monarchy. The law in them protected the interests of slaveholders, the nobility and limited the rights of others. The sources of ancient Indian law were the customs, laws of Manu, Dhamashastra, Arhashastra, meeting, Vedas; ancient Chinese – customs, the Book of Laws of the Wei Kingdom, the orders of emperors. The main features of the law of the countries of the Ancient East were: estate-class character, discretion, traditionalism, conservatism, casuistry, incompleteness, formalism.

In Ancient India, the right was allocated: a) ownership (for example, land; the land fund consisted of land: the owner, communal, private); ways of acquiring property rights were: inheritance, purchase, gift, discovery, muffin, acquisitive prescription; b) mandatory (sale, loan, lease, personal hire, transportation, storage, donation; c) family (marriage was a duty to procreate, and the choice of the elect was entrusted to the parents); d) hereditary arose by law from sons, and daughters were given a dowry; e) criminal included new institutions (guilt, recidivism, complicity) and remnants of primitive society (the principle of talion, ordeal). The crimes were: state, religious, against the person, against property, against the family; punishments included: corporal punishment, death penalty, mutilation, fine, expulsion, branding, removal from office.

In ancient China, the right was allocated: 1) ownership (of land and slaves. Land was in public and private ownership); 2) obligatory (exchange, purchase and sale, gift, loan, land lease, personal hire); 3) hereditary (by law and provided for the inheritance of the father's property by the eldest son from the first wife); 4) family (provided for the marriage of parents on behalf of children and the categorical authority of the father in the family); 5) criminal (provided for crimes against: the state, religion, persons, government and war crimes; punishments included: the death penalty, mutilation, fines, imprisonment and disgraceful punishments).

In these states, law was unsystematic, but some of its elements were (norms, certain institutions, elements of subsectors), there were no independent branches, because they were mixed. Criminal law was voluminous and contained rules of various branches of law.

Key words: sources of law, property law, contract law, inheritance law, criminal law, punishment, elements of the legal system.

УДК 347.73:336.148(477)
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.698>

Т. А. Латковська

НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Набуття чинності Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом з грудня 2017 року надало додаткового імпульсу розвитку та посприяло усуненню бар'єрів і зближенню нормативно-законодавчих баз, що призвело до позитивної динаміки у провадженні реформ. Для України, яка обрала шлях євроінтеграції, надзвичайно важливим є досвід держав, які стали повноправними членами ЄС.

Нині для нашої країни не існує альтернативи європейській інтеграції. Враховуючи прагнення українського народу до європейського шляху розвитку нашої держави, який є безспірним та безумовним, діяльність всіх державних інститутів повинна спрямовуватися на зближення законодавства України та Європейського Союзу, особливу увагу звертаючи на удосконалення податкового законодавства України з метою переосмислення питань, до кола яких відносяться і проблеми прибуткового оподаткування.

Глобалізаційні процеси, які відбуваються у світовій політиці та економіці, приводять до встановлення тісного співробітництва між окремими країнами світу. Сьогодні країни інтегруються заради збереження миру та забезпечення економічного процвітання. Найбільшими й найпотужнішими інтеграційними об'єднаннями на сьогодні у світі є Світова організація торгівлі і ЄС, метою яких є створення та сприяння економічному добробуту, підвищення життєвого рівня народів Європи, зміцнення миру й свободи, створення стійкого союзу народів Європи.

Європейський вибір для України – це насамперед вибір шляху розвитку в напрямі європейської цивілізаційної моделі, реалізація якого покликана сприяти прогресу в усіх сферах життєдіяльності суспільства й держави. Україна має достатній потенціал, щоб здійснити прорив до нових технологій у промисловому виробництві, нових відносин у сфері економіки, нових поглядів на якість і рівень життя, а також до соціально-культурної інтеграції нашого народу в європейське співтовариство.

Стосовно оподаткування, то основна проблема гармонізації оподаткування полягає в узгодженні інтересів суб'єктів на рівні окремої держави у нерозривному взаємозв'язку з міжнародними тенденціями фіску. Зрозуміло, що удосконалювати податкову систему України необхідно з

урахуванням позитивного досвіду розвинених зарубіжних країн, виходячи з конкретних історичних та економічних особливостей України. Адже податкова стабілізація, як відомо, є важливим чинником економічної стабілізації країни. Вивчення світового досвіду супроводжується порівнянням правового регулювання тих або інших податків з аналогічними в економічно розвинених країнах, що стає підставою для визначення напрямів удосконалення прибуткового оподаткування.

Прибуткове оподаткування юридичних осіб сформувалося в національних податкових системах порівняно недавно й виступає, з однієї сторони, основним фіскальним інструментом, а з іншої – основним інструментом регулювання та стимулювання економічної активності бізнесу. Кінцевий етап еволюційного розвитку (середина та кінець ХХ століття) закріпив активне використання прямої форми оподаткування доходів підприємств як важеля регулювання та стимулювання економічної діяльності.

Тож сьогодні актуальне питання покращення адміністрування податку на прибуток підприємств як одного із основних інструментів впливу на поліпшення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання та впровадження ефективних механізмів адміністрування податку із застосуванням автоматизованого аналізу податкової інформації та інтелектуальної перевірки з використанням інформаційних технологій.

Відмітимо, що прибуткове оподаткування юридичних осіб утвердилось майже в усіх країнах світу з початку Другої світової війни, маючи специфіку в оподаткуванні з урахуванням історичних, культурних традицій держави. Основною причиною виникнення податку на прибуток підприємств стали жорстокі війни, які вимагали все більшого фінансування.

Як відмічено в літературі, війна породила на світ податки, спочатку тимчасові, потім, з появою війська, і постійні. Сучасна армія і сучасна податкова система – сіамські близнюки, нерозривно спаяні, нерозлучні, неподільні [1]. Тісний зв'язок податків з війною не міг не відбитися на теорії оподаткування, він повинен був викликати уявлення про податки, як засіб, до якого вдаються, коли держава в небезпеці, як оплату, що вноситься кожним на захист країни, за охорону, якою він користується. Дослідники писали: «Абсолютно ясно і визнано всіма, що всі піддані держави потребують її захисту, без якої вони не можуть існувати. Государ і уряд країни не можуть надати їм цього захисту, якщо піддані не доставляють йому необхідних для цього коштів» [2].

Для цивілізованої людини життя втратило би будь-який інтерес, якби вона позбулася охорони держави, яка гарантує їй особисту свободу і користування правами і «змушена була би повернутися до стану звірячої дикості, згадуючи про втрачений рай» [3], адже «у природному, або дикому, стані людини потреби в податках існувати не може» [4, с. 125]. Цей обмін одних цінностей на інші, «послуг, що надаються приватною особою суспільству», через послуги, що виводяться людині із соціального порядку, слідує правда «на особливих підставах, бо ніхто не може відмовитися від своєї участі в платежах, як не може відмовитися від користування загальною охороною» [1].

Податок на прибуток підприємств пройшов довгий шлях еволюційного розвитку і врешті об'єднав декілька видів податку в один, з метою ефективного оподаткування прибутку та уникнення подвійного оподаткування, а саме: 1) промисловий податок (XVII століття); 2) податок на грошовий капітал (друга половина XVIII століття); 3) прибутковий податок (кінець XVIII століття).

В умовах західної демократії прибуткове оподатковування має насамперед політичні переваги. Цей податок – продукт цілої епохи економічного і політичного розвитку суспільства. Податок на прибуток підприємств – прямий податок, сплачуваний підприємствами з прибутку, одержаного від реалізації продукції (робіт, послуг), основних фондів, нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей, інших видів фінансових ресурсів та матеріальних цінностей, а також із прибутку від орендних операцій, роялті та від позареалізаційних операцій.

У світовій практиці податок на прибуток є одним з основних доходів формування бюджету будь-якої країни. Цей податок, крім великого фіскального значення, має й широкі можливості для регулювання і стимулювання підприємницької діяльності. Цей вплив може здійснюватися як завдяки диференціації ставок оподаткування за різними видами діяльності, так і завдяки наданню пільг у виробництві пріоритетних товарів. Але в нашій країні можливості щодо використання податку на прибуток як регулюючого фактора дещо обмежено його великим бюджетним значенням, внаслідок чого і застосовується єдина ставка податку на прибуток підприємств [5, с. 257].

Сьогодні податок на прибуток підприємств – один із найвагоміших із групи прямих податків у податковій системі України, який має двозначний характер: з одного боку, він, як частина податкової системи, виступає специфічною формою виробничих відносин, у чому складається його суспільний зміст, з іншого боку, є частиною національного доходу держави в грошовій формі, що характеризує його матеріальний зміст [6, с. 69–71].

В Україні цей податок почали застосовувати з 1991 року, проте в окремі періоди перевага надавалась податку на доходи. Існувало дві точки зору: одна – щодо оподаткування доходу, інша – прибутку. Прихильники першої вбачали в податку на прибуток одну із причин нестабільності надходжень до бюджету, можливість ухилення від оподаткування тощо. Інші, навпаки, надавали перевагу саме такому податку і вказували на його значні переваги як у фіскальному, так і в регулювальному планах.

За результатами податкової реформи в Україні було суттєво змінено порядок справляння податку на прибуток підприємств, що позначилося на особливостях функціонування цього податку та його фіскальному значенні. Ставка податку на прибуток в Україні, починаючи з 2014 року, залишається незмінною (18%) і є однією із найнижчих у Європі.

В умовах економічної кризи податкове регулювання стало одним із основних напрямів державного впливу, спрямованого на підтримку фінансового сектору. Зростання державного втручання є особливо важливим у період системної трансформації. У період проведення реформ і прийняття рішень основним є податкове регулювання, яке поставлене в чіткі рамки,

адже саме від ефективності податкової політики залежить результат економічних реформ.

Нині в Україні вектор реформування механізму справляння податку на прибуток спрямований на перехід від суто фіскальної до стимулюючої системи оподаткування підприємств. Складність цього процесу посилюється передусім тим, що реформування відбувається в умовах економічної кризи, що породжує дефіцит державних фінансових ресурсів [7].

Недоліки цього податку такі:

- складні правила розрахунку об'єкта оподаткування (фінансовий результат як базовий показник для розрахунку об'єкта оподаткування з подальшим коригуванням на різниці – це постійний ризик претензій з боку контролюючих органів);

- важко визначити поняття «оподатковуваний прибуток», тобто визначення прибутку відповідно до бухгалтерського обліку і перетворення його в базу оподаткування дуже складна операція;

- податок менш захищений від уникнення від оподаткування внаслідок приховування прибутку;

- необхідність ведення окремого обліку податкової амортизації;

- проблеми з накопиченням збитків;

- агресивні схеми податкового планування, які використовуються окремими компаніями з метою уникнення оподаткування, що призводить до надмірного податкового тиску на сумлінних платників податку.

Незважаючи на значні зміни внесені з моменту прийняття Податкового кодексу України до розділу, присвяченому податку на прибуток підприємств, існують основні проблеми як, наприклад, постійна зміна звітного (податкового) періоду, коригування постійних, тимчасових податкових різниць, що впливає на об'єкт оподаткування з податку на прибуток – все це перешкоджає даному податку виконувати свою функцію в повному обсязі.

Основними проблемами стягнення податку на прибуток в Україні є невідповідність нормативного регулювання суті податку, що призводить до сплати податку у подвійному розмірі без можливості використати переплату з податку; нечіткість норм податкового законодавства, яке призводить до значної кількості податкових роз'яснень окремих норм для їх однакового застосування та виникнення податкових спорів; інституційна неспроможність контролюючих органів здійснювати більш ретельний та якісний контроль в рамках трансфертного ціноутворення (контрольовані операції з пов'язаними контрагентами) [8]; на платників податків, у яких річний дохід від будь-якої діяльності (за вирахуванням непрямих податків), визначений за правилами бухгалтерського обліку за останній річний звітний період не перевищує сорока мільйонів гривень, об'єкт оподаткування може визначатися без коригування фінансового результату до оподаткування на усі різниці (крім від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових (звітних) років); зловживання багатьма платниками податків угодами щодо уникнення подвійного оподаткування [9], які дозволяють репатріювати прибутки українських підприємств через підконтрольні іноземні холдингові компанії для подальшого їх реінвестування в економіку України з меншими податковими витратами.

Сьогодні існує безліч проблем в порядку нарахування та сплати податку на прибуток, серед яких і розбіжність між податковим та бухгалтерським обліком (а для даного виду податку бухгалтерський облік відіграє велику роль) у визначенні доходів з метою оподаткування прибутку підприємств, собівартості реалізованої продукції та інших витрат; і недостатній рівень стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств через механізм справляння податку на прибуток.

Важливим є запровадження європейських стандартів оподаткування при справлянні податку на прибуток, яке дозволить спростити та здешевити процес податкового адміністрування, що позитивно позначиться на інвестиційному кліматі в Україні як в частині дотримання процедурних податкових вимог (подання декларації, надання інформації контролюючим органам тощо), так і в частині порядку визначення реального розміру податкових зобов'язань та витрат часу платників податків.

Встановлення оптимальних податкових ставок — одне з найскладніших і найважливіших проблем оподаткування в кожній країні. Саме недосконалість ставок може зменшити фіскальну значимість, та регулюючий ефект будь-якого податку.

Податок на прибуток є складним в адмініструванні та неоднозначним за економічною природою з усіх прямих податків. Існування прямо пропорційної залежності між розміром прибутку і сумами податку знижує мотивацію виробників щодо об'єктивності визначення бази оподаткування, призводить до ухилень від сплати, використання податкових «лазівок» при визначенні податкового зобов'язання.

Зменшення ставки податку на прибуток та надання податкових пільг для суб'єктів господарювання з метою забезпечення економічного зростання та задля реального стимулювання інвестиційного клімату потрібно проводити разом із глибокими реформами. Тільки виважена податкова політика здатна забезпечити необхідні умови для становлення економічного потенціалу України.

В Україні з 2015 року запроваджена класична європейська (континентальна) модель податку на прибуток, згідно з якою базовим показником для розрахунку об'єкта оподаткування є бухгалтерський фінансовий результат до оподаткування, визначений у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, який коригується на різниці, які виникають відповідно до положень Податкового кодексу України [10].

Необхідно зазначити, що класична європейська модель оподаткування прибутку підприємств є найпоширенішою серед країн Європейського Союзу (окрім Естонії), більшість з яких входять до Організації економічного співробітництва та розвитку. Однак, це зовсім не означає, що вона не є безпроблемною та прийнятною для України з огляду на інституційний, політичний та економічний рівень розвитку України.

Європейська (континентальна) класична модель має ряд загальновідомих недоліків, серед яких: проблеми з накопиченням збитків, що особливо актуально для України у зв'язку з курсовими різницями, що відкриває можливість для зловживань з базою оподаткування; складні правила тон-

кої капіталізації процентів за запозиченнями; агресивні схеми податкового планування, що використовуються великими компаніями з метою уникнення оподаткування, тощо. В умовах глобалізації, цифрового та мобільного бізнес-середовища така модель є вже морально застарілою, і це визнається європейцями [11].

Існуюча система неефективна і створює умови для використання великими компаніями складних схем податкового планування для того, щоб уникнути оподаткування, про що й зазначають зарубіжні та українські експерти.

З інституційної, політичної та економічної точки зору Україна належить: згідно з однією класифікацією – до країн, де панує «соціальний порядок з обмеженим доступом», що означає, що всі види сучасних інститутів будуть спотворені так, щоб з їх допомогою можна було обмежити доступ до прибуткових економічних і політичних можливостей; згідно із іншою – до країн з «екстрактивними інститутами», що означає, що цими інститутами будуть зловживати при першій можливості для отримання ренти для «еліт» замість створення суспільних благ [12].

Тому в українських реаліях класична модель оподаткування прибутку містить вже системні проблеми, частина з яких є невід'ємною складовою цієї моделі в усьому світі, а частина обумовлена виключно специфікою України, в тому числі рівнем корупції та проблемами правозастосування.

Фіскальна роль податку на прибуток підприємств у бюджеті поступово знижується, що можна вважати позитивним трендом з огляду на необхідність стимулювання інвестиційної та підприємницької активності підприємств. Враховуючи статистику надходжень від податку на прибуток підприємств в останні роки та переоплати цього податку, можна сказати, що цей податок наразі не є бюджетоутворюючим.

Таким чином, можна зробити висновок, що податок на прибуток підприємств, який розраховується як різниця між доходами та витратами (фінансовий результат), через його широку дискретність в українських реаліях миттєво породжує корупцію. Наявні системні недоліки перетворили податок на прибуток підприємств в Україні на дієвий механізм фіскального тиску на сумлінних платників податку. Як наслідок, сутність податку наразі викривлена, він не є справедливим та фіскальна ефективність податку на прибуток підприємств досить низка.

Україна постійно декларує необхідність реформування податкової системи, встановлення нових, прозорих правил оподаткування, в тому числі й прибутку підприємств, запровадження електронних сервісів та сервісної служби платників податків. Однак, процес реформування податку на прибуток підприємств, який розпочався ще у 2011 році із прийняттям Податкового кодексу України, із задекларованим наближенням податкового та бухгалтерського обліку і поступовим зниженням ставки податку, не дав позитивних результатів.

Оптимальний рівень податкового навантаження на бізнес-середовище, який би не тільки не стримував ділову активність, але й стимулював її, сприяв мінімізації «тіньового» сектору шляхом зменшення

доцільності ризику порушень податкового законодавства, тим самим створюючи передумови для добровільної сплати податків, так і не знайдено.

Сплата податку на прибуток підприємств має багато варіантів розвитку у сучасній Україні. В державі обговорюють фундаментальні зміни до податкової системи відповідно до так званої «естонської моделі».

Оскільки проблему з оподаткування прибутку підприємств в Україні треба невідкладно вирішувати, то пропонується після запропонованого першого етапу перейти до моделі податку на виведений капітал, яка передбачає оподаткування операції/транзакції щодо виведення капіталу, або операцій, пов'язаних з виведенням капіталу (у вигляді дивідендів та іншого розподілу прибутку, операцій та платежів, що використовуються з метою оптимізації цього податку). Запровадження податку на виведений капітал в Україні дозволить значною мірою вирішити існуючі системні проблеми, пов'язані з адмініструванням податку на прибуток підприємств, відновити справедливість в оподаткуванні та в певній мірі знизити податкове навантаження на платників податку. Однак розроблений проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження податку на виведений капітал на заміну податку на прибуток підприємств» № 3665 від 16.06.2020 р. так і не був внесений до Верховної Ради України. Комітетом з питань бюджету було зазначено, що до законопроекту не надано фінансово-економічного обґрунтування (включаючи відповідні розрахунки), що не відповідає вимогам частини першої статті 27 Бюджетного кодексу України [13] та частини третьої статті 91 Регламенту Верховної Ради України. За наслідками розгляду Комітет прийняв рішення, що законопроект матиме вплив на показники бюджету (призведе до зменшення доходів державного і місцевих бюджетів у перші роки запровадження податку на виведений капітал).

Необхідно відмітити, що передбачене законопроектом запровадження нових правил оподаткування прибутку підприємств дасть змогу спростити ведення бізнесу, скоротити витрати платників податків на виконання податкового обов'язку. Зокрема, законопроектом передбачається прозоре регулювання оподаткування іноземних компаній та введення низки ефективних антиофшорних заходів. Класичні схеми виводу капіталу (проценти, роялті, інвестиції за кордон) стають прямими об'єктами оподаткування, що унеможливило розмивання податкової бази та виведенню коштів з-під оподаткування в Україні. Законопроект забезпечує ефективну протидію зловживанням положеннями податкових конвенцій, оскільки податок на виведений капітал не є податком на репатріацію та, відповідно, не є предметом податкових конвенцій.

Така кардинальна зміна правил оподаткування прибутку підприємств повинна дозволити вирішити основні існуючі на сьогодні проблеми, пов'язані з ухиленням від оподаткування (як зазначалось вище, вказаний податок, на відміну від розвинутих країн, не є бюджетоутворюючим) та надмірним ускладненням його адміністрування.

Дві основні причини для запропонованих фундаментальних змін оподаткування прибутку підприємств:

1. Збільшення інвестицій. У податку на виведений капітал прибутки оподатковуються лише тоді, коли вони фактично надходять до фізичних осіб або коли капітал залишає податкову систему (наприклад до пов'язаних компаній-нерезидентів в інших країнах або до неплатників податку на виведений капітал). Отже, нерозподілені прибутки, використані для інвестицій, не є об'єктом оподаткування податок на виведений капітал не оподатковуються, на відміну від чинної системи, що повинно стимулювати інвестиції.

2. Зменшення адміністративного навантаження. Оскільки база оподаткування змінюється з фінансових прибутків до операцій, стверджується, що податок, заснований на операціях, буде формувати менше адміністративне навантаження ніж податок на основі фінансової звітності як для підприємств, так і для податкових органів.

Основна різниця між податком на виведений капітал та чинним податком на прибуток підприємств – це зміна податкової бази з коригованого фінансового прибутку до окремих операцій.

Важливо, що операції між платниками податку на виведений капітал не оподатковуються. Лише тоді, коли капітал розподіляється фізичній особі або компанії поза межами системи податку, він підлягає оподаткуванню (замість подвійного оподаткування або складної системи податкових кредитів). Тому мета – спрощення податкової бази, коли розглядається лише виведення капіталу з податкової системи.

На відміну від податку на прибуток, податок на виведений капітал має зовсім іншу концепцію – оподаткуванню підлягає не фінансовий результат, а певні операції. Перелік таких операцій об'єднуватиме одна спільна риса – виведення коштів з обороту підприємства. Саме виведення капіталів у вигляді дивідендів чи інших подібних платежів на користь власників є одним з головних чинників стримування інвестиційного розвитку країни.

При запровадженні моделі оподаткування виведеного капіталу підприємств, на відміну від класичної моделі оподаткування прибутку підприємств, відсутні такі поняття, як доходи/витрати, необхідність підтвердження витрат первинними документами. Операції та платежі, що сьогодні використовуються з метою виведення прибутку, стають прямим об'єктом оподаткування, а накопичені збитки минулих періодів (сформованих переважно за рахунок збитків від курсових різниць) не впливають на розрахунок об'єкта оподаткування. Правила розрахунку бази оподаткування для кожної операції, що є об'єктом оподаткування, чітко встановлюються в Податковому кодексі України і переважно пов'язуються із рухом коштів. Виникнення об'єктів оподаткування та необхідність сплати податку напряму залежить від рішення платника податків про виведення капіталу в той чи інший спосіб, а не від закінчення звітного періоду.

Така модель спрямована на встановлення простих і прозорих правил оподаткування, що дозволить: спростити адміністрування податку, зробивши розрахунок податку та правила звітування прогнозованими та простими; припинити практику незаконного встановлення показника податкового навантаження у вигляді відсотку від обороту платника податку; зменшити кількість податкових перевірок та пов'язаних із цим податкових спорів;

підвищити ліквідність активів підприємств (завдяки стимулюванню реінвестування); створити сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій та зупинити відтік капіталу з України; змінити філософію взаємовідносин платника податку з податковим органом, звести це спілкування до мінімуму; відновити справедливість в оподаткуванні шляхом вирівнювання податкового навантаження між середнім та великим бізнесом; і головне – стабілізувати економічну ситуацію в Україні в цілому.

Звертаючи увагу на зарубіжний досвід впровадження податку на виведений капітал, то, наприклад, не можна порівнювати надходження інвестицій в Грузії та Латвії, оскільки Грузія ввела податок на виведений капітал у 2017 році, Латвія з 2018 року, однак навіть за попередніми даними в Грузії за 10 місяців отримали на 1,2 % більше податку, ніж за аналогічний період до його введення [14].

Досить показовим є досвід Естонії, яка ще у 2000 році провела унікальну на той час у світі податкову реформу, відмовившись від класичної моделі оподаткування нарахованого бухгалтерського прибутку на користь моделі оподаткування прибутку, що розподіляється (виплачується) підприємством.

За 17 років з часу свого впровадження така модель продемонструвала свою високу ефективність у сучасних реаліях світової економіки. Згідно з дослідженнями Податкового Фонду – провідної незалежної організації США з дослідження податкової політики, на даний час саме Естонія має найбільш конкурентоспроможну податкову систему в ОЕСР.

Тож, запровадження податку на виведений капітал в Україні дозволить значною мірою вирішити існуючі системні проблеми із податком на прибуток підприємств, відновити справедливість в оподаткуванні та знизити податкове навантаження на платників податку. Впровадження податку на виведений капітал однаково важливо як для малих та середніх підприємств, які прагнуть збільшувати свої виробничі потужності, так і для великих корпорацій, які готові приносити інвестиції в Україну.

Література

1. Кулишер И. М. Очерк финансовой науки. Вып. 1. Петроград: Наука и школа, 1919. 252 с.
2. Vauban. Dime royale. 1707. Ed. Daire. p. 48.
3. Hoffmann. Lehre von den Steuern. 1840. p. 38.
4. У истоков финансового права. М. : Статут, 1998. 432 с.
5. Довгалюк В.І., Єрмоленко Ю.Ю. Податкова система. Київ: «Центр учбової літератури», 2007. 360 с.
6. Мельникова Л.О. Економічна сутність та роль податку на прибуток підприємств у системі державних фінансів України. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 205. С. 69–71.
7. Тулуш Л.Д. Оподаткування прибутку підприємств: практика застосування в Україні. *Молодий вчений*. 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/196.pdf
8. Непочатенко О. О. Оподаткування прибутку підприємств в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2015. № 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2015_1_28.
9. Latkovska Tamara, Latkovskiy Pavlo, Podolska Anastasiia. Legal ways of double taxation resolving. *Amazonia Investiga*. Vol. 9. № 26/Febrero. 2020. P. 365-371.
10. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20160801>.

11. Електронний ресурс. Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5175_en.htm

12. Дубровский В. Политико-экономические и институциональные вопросы налоговой системы Украины: приключения некоторых современных институтов в стране тотального произвола. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://voxukraine.org/2015/07/23/politiko-ekonomicheskiye-i-institutsionalnyye-voprosy-nalogovoy-sistemy-ukrainy_rus/.

13. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

14. Налог на выведенный капитал: за и против. Електронний ресурс. Режим доступу: https://msfz.ligazakon.ua/magazine_article/FZ001491

А н о т а ц і я

Латковська Т. А. Напрями гармонізації податку на прибуток до вимог Європейського Союзу. – Стаття.

Становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави передбачає необхідність проведення політичних, соціально-економічних та правових реформ, реформування та удосконалення існуючої податкової системи. Перед Україною постає вибір шляху розвитку в напрямі сучасної цивілізаційної моделі, реалізація якого покликана сприяти прогресу в усіх сферах життєдіяльності суспільства й держави. Податкові реформи, що відбуваються в Україні, безпосередньо впливають на стан правового регулювання відносин у сфері публічних фінансів та залежать від податкової політики, яка розробляється на різних рівнях управління. Ці зміни зумовлюють необхідність переосмислення багатьох питань, до кола яких відносяться і проблеми прибуткового оподаткування.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі вітчизняного і зарубіжного законодавства проаналізувати податок на прибуток підприємств як один з основних доходів формування бюджету у будь-якій країні, виявити наявні проблеми та запропонувати напрями і шляхи їх вирішення. Методами дослідження стали такі методи, як логічний, історико-правовий, системно-структурний, формально-юридичний та порівняльно-правовий метод. На основі проведеного дослідження запропоновані зміни до Податкового кодексу України, які сприятимуть подальшій гармонізації податкового законодавства, спрощенню адміністрування податку на прибуток підприємств, матимуть позитивний ефект на процеси економічного зростання та підвищення інвестиційної привабливості країни загалом. Встановлено, що класична модель оподаткування прибутку підприємств в сьогоdnішніх складних економічних реаліях в країні є неефективною, оскільки податок на прибуток має низку суттєвих недоліків, серед яких не тільки складні правила розрахунку об'єкта оподаткування та проблеми з накопиченням збитків, але й те, що значною перешкодою для становлення в Україні конкурентоспроможної у глобальному вимірі національної економіки та забезпечення належної технологічної та екологічної безпеки є високий рівень зносу основних засобів. Запропоновано перейти до моделі податку на виведений капітал, запровадження якого дозволить вирішити існуючі системні проблеми, пов'язані з адмініструванням податку на прибуток підприємств, відновити справедливість в оподаткуванні, спростити ведення бізнесу та в певній мірі скоротити витрати платників податків на виконання податкового обов'язку.

Ключові слова: податок, податкова система, оподаткування, податок на прибуток, податок на виведений капітал.

S u m m a r y

Latkowska T. A. Directions for harmonizing income tax with requirements of the European Union. – Article.

The formation of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social and legal state implies the need for political, socio-economic and legal reforms, reform and improvement of the existing tax system. Ukraine is faced with the choice of the path of development in the direction of the modern model of civilization, the implementation of which is designed to promote progress in all spheres of society and the state. Tax reforms taking place in Ukraine directly affect the state of legal regulation of relations in the field of public finances and depend on the tax policy developed at various levels of government. These changes necessitate a rethinking of many issues, including the problem of income taxation.

The purpose of the article is to analyse the corporate income tax as one of the main revenues of budget formation in any country on the basis of domestic and foreign legislation, to identify existing problems and suggest directions and ways to solve them. The research methods were such methods as logical, historical-legal, system-structural, formal-legal and comparative-legal method. Based on the study, the proposed amendments to the Tax Code of Ukraine, which will further harmonize tax legislation, simplify the administration of corporate income tax, will have a positive effect on economic growth and increase the investment attractiveness of the country as a whole. It is established that the classical model of corporate income taxation in today's complex economic realities in the country is inefficient, as income tax has a number of significant shortcomings, including not only complex rules for calculating the object of taxation and problems with accumulation of losses, but also An obstacle to Ukraine's becoming a globally competitive national economy and ensuring proper technological and environmental security is the high level of depreciation of fixed assets. It is proposed to move to a model of withheld capital tax, the introduction of which will solve the existing systemic problems related to the administration of corporate income tax, restore fairness in taxation, simplify doing business and to some extent reduce taxpayers' tax costs.

Key words: tax, tax system, taxation, income tax, tax on withdrawn capital.

І. Й. Магновський

ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Інституціональні перетворення в Україні на сучасному етапі характеризуються децентралізаційними тенденціями, де особливе місце посідає місцеве самоврядування, котре є однією із фундаментальних демократичних засад та виступає одним із ключових факторів інтеграції у європейську спільноту. Розвиток місцевого самоврядування залишається у сфері пріоритетних інтересів становлення громадянського суспільства, породжуючи актуальність та значимість даної проблематики, оскільки забезпечує визнання особи з її життєво необхідними інтересами у межах локального соціуму як найважливішої соціальної цінності.

Вагомий внесок у вивчення питань пов'язаних із реалізацією місцевого самоврядування у процесі розвитку громадянського суспільства, зробили такі вчені як: М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, Ю.М. Бисага, В.І. Борденюк, О.В. Зайчук, А.М. Колодій, О.Л. Копиленко, В.В. Кравченко, М.В. Оніщук, М.П. Орзіх, О.В. Петришин, С.Г. Серьогіна, А.Ф. Ткачук, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та низка інших, доробки яких спонукають до подальших розвідок цієї тематики.

Тому метою цієї статті є висвітлення у правовому аспекті осмислення розвитку місцевого самоврядування в Україні на тлі становлення громадянського суспільства в умовах викликів сьогодення.

Формування громадянського суспільства як феномена соціуму, як зазначають дослідники, пов'язано зі складними процесами розвитку його самоуправлінських аспектів, становленням незалежності громадян від влади, прагненням створити стійкі механізми, що стримують державу у правовому полі. Однак протягом довгих років громадянське суспільство виступало більше як ідеальна модель суспільства, ніж як його практика [1].

Роль місцевого самоврядування у функціонуванні громадянського суспільства України підвищується через імператив щодо реалізації безпосередньої демократії. Інститути місцевого самоврядування задовольняють потреби громадянського суспільства в самоорганізації, а також заповнюють дефіцит регулюючих функцій держави, знижують ступінь його

втручання у приватні справи. Маючи статус самостійного суб'єкта влади, місцеве самоврядування є ефективним інститутом громадянського суспільства [2, с. 23–24].

Філософія самоврядування покликана знімати політичне відчуження держави від суспільства, проблему, існуючу з моменту виникнення держави [3, с. 272]. Місцевому самоврядуванню належить важлива роль у реалізації одного з головних завдань – об'єднання у єдине ціле інтересів держави, суспільства і особистості, так як основний сенс місцевого самоврядування полягає у тому, щоб на рівні кожної окремої особистості здійснювати гармонізацію прав і свобод людини та громадянина з інтересами держави й суспільства [4, с. 128]. У цьому контексті заслуговує на увагу думка В.Ю. Мельникова, що місцеве самоврядування повинно залишатися владою «крокової доступності» [5, с. 17].

Громадянське суспільство є структурованим системним явищем, як вказує П.М. Любченко, що, у свою чергу, є однією із важливих його ознак, що проявляється зовні у відповідних громадських інститутах, котрі формуються і функціонують на засадах самоврядування [6, с. 52]. Характерною ознакою цих інститутів є те, як зауважує О.В. Петришин, що вони утворюються не державою, а самими індивідами для спільної реалізації своїх інтересів, і тому їх функціонування є показником громадянської зрілості індивідів та суспільства, усвідомлення ними можливостей реалізації власних потреб й інтересів. Саме від ефективності їхньої діяльності залежить авторитет та реальні можливості впливу громадської думки на державно-владні інститути. Самоврядність інститутів забезпечується гарантованою правовими нормами можливістю прояву ініціативи, активної поведінки, правом на прийняття найбільш відповідного з погляду інтересів індивідів та їх об'єднань певного рішення [7, с. 152–153].

Загальновідомо, що більшості інших європейських держав притаманна континентальна модель місцевого самоврядування, не є виключенням і Україна. Континентальна модель місцевого самоврядування концептуально ґрунтується, як підкреслює Є.І. Качмарський, на діалектичному поєднанні місцевого державного управління на місцях і місцевого самоуправління, а також характеризується певною підпорядкованістю нижчих ланок вищим. Загалом місцеве самоврядування континентального типу є певною мірою залежним від органів державної влади і разом із ними здійснює державні функції та завдання місцевого значення (європейська континентальна модель) [8, с. 36].

Розглядаючи континентальну модель місцевого самоврядування, слід зазначити, як обґрунтовують Т.В. Стешенко та Ю.О. Шпак, що вона заснована на поєднанні, з одного боку, виборності всіх представницьких та виконавчих органів на первинному рівні самоврядування (у громадах, комунах), а з іншого – призначення із «центру» на місця повноважних представників державної влади (комісарів, префектів тощо) на регіональному рівні [9, с. 164].

Можна погодитися із твердженням Д. П. Співака про те, що суть розуміння місцевого самоуправління, яке засноване на європейській

континентальній моделі полягає у тому, що місцеве самоврядування розглядається як встановлена державою місцева публічна влада [10, с. 118].

У цьому контексті слід зазначити, що у статті 140 Конституції України місцеве самоврядування відповідно до європейської континентальної традиції визначається як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. У вітчизняному законодавстві приналежність усієї повноти влади народу відображена в Основному Законі, де у статті 5 зазначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Право визначати та змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народу і не може бути узурповане державою, його органами або посадовцями. Ніхто не може узурпувати державну владу [11].

Згідно вказаної статті Конституції, публічна влада в Україні здійснюється народом безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Тому доцільним є висновок В.С. Журавського, В.О. Серьогіна та О.Н. Ярмиша про шляхи здійснення публічної влади та форми її інституцій, конкретизацію процесуальних аспектів її реалізації: безпосередньо населенням (народом загалом чи територіальними громадами) або через відповідні інституції, які називаються органами влади і саме залежно від їх форми розрізняють органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Органи публічної влади формують досить жорстку, внутрішньо узгоджену і взаємопов'язану систему, від рівня організованості елементів якої залежить ефективне функціонування її як системи [12, с. 537].

Нині більшість державознавців стверджують про існування двох підсистем публічної влади – державної та муніципальної [13, с. 90]. Це твердження виглядає досить обґрунтованим, ураховуючи вищевказану статтю 5 Конституції України. Виходячи зі змісту цієї конституційної норми, способом і формою здійснення народовладдя є й органи місцевого самоврядування. Указане положення знайшло відповідне підтвердження у правовій позиції Конституційного Суду України, який проголосив, що «місцеве самоврядування слід розглядати як форму здійснення народом влади» (пункт 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 26.03.2002 № 6-рп/2002) [14, с. 20].

Як відзначає М.О. Баймуратов, муніципальна влада, яка є однією із форм соціальної самоорганізації людей, а на локальному рівні найважливішою із них, функціонує у формі місцевого самоврядування, є могутнім стимулом у процесі вироблення у мешканців відповідної території внутрішньої мотивації не тільки для вирішення питань місцевого значення, але й у виникненні відповідальності за їхнє вирішення у колективних інтересах [15, с. 133].

Із цього приводу П.М. Любченко підкреслює, що муніципальна влада може розглядатися лише як одна з найважливіших характерних ознак місцевого самоврядування, оскільки загальні збори, громадські слухання, місцеві ініціативи хоч і є самостійними й важливими формами участі громадян у вирішенні питань місцевого значення, проте ознак муніципальної влади не мають [16, с. 91].

Влада народу, що здійснюється у такій формі, указує М.В. Цвік, має водночас низку особливостей. Якщо владна діяльність усіх державних органів більшою чи меншою мірою спрямована на захист всенародних інтересів, то влада окремої ланки місцевого самоврядування здійснюється в інтересах місцевої територіальної громади, у межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Саме тому влада народу під час її здійснення органами місцевого самоврядування має складовий характер. Всенародна влада виступає тут як сумарна влада, яка складається з суми місцевих влад і здійснюється територіальними громадами. Кожна громада здійснює владу безпосередньо і через обрані її членами представницькі органи – місцеві ради [17, с. 28–30].

Своєю чергою, як підсумовує І. В. Польщиков, органи державної влади та місцевого самоврядування – це органи влади народу, але водночас – це різні за сутністю форми здійснення цієї влади. Оскільки органи державної влади є складовою частиною державного апарату, то й здійснюють функції держави, діють від її імені тощо, а орган місцевого самоврядування – це орган самоврядного територіального співтовариства, яким він формується і перед яким відповідає за належне здійснення наданих йому повноважень [18, с. 141–142].

Як доводять дослідники, місцеве самоврядування є основним інститутом громадянського суспільства, його системотворчим чинником [19, с. 126]. Із цього приводу, як відзначає Ю.М. Тодика, інститути самоорганізації населення є муніципальними інститутами громадянського суспільства, що пов'язане з розумінням місцевого самоврядування як інституційної основи соціально-територіальної організації населення, формування громадянського суспільства [20, с. 5].

За визначенням П.М. Любченка, місцеве самоврядування незалежне від держави лише при розв'язанні суто господарських та громадських справ, а в політичній сфері воно розглядається як агент держави, що виконує державні функції [21, с. 140].

Процеси становлення основних демократичних інститутів, до яких належить і місцеве самоврядування, зумовлюють децентралізацію й деконцентрацію влади в різних аспектах і сферах. Зрозуміло, що децентралізація державної влади – це передача або делегування державно-владних повноважень від центрального уряду до недержавних організацій, органів місцевого управління і самоврядування. На думку В.Ф. Погорілко та О.В. Батанова однією із її форм за демократичної форми політичного режиму є демократична (автономія) децентралізація, що передбачає делегування, передачу частини державної виконавчої влади на рівень населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць (територіальних громад, колективів) та органам, які обирає населення. Це і є місцеве самоврядування. Інша форма децентралізації – адміністративна, на думку вчених, зводиться до створення на місцях спеціальних урядових органів, наділення їх повноваженнями виконавчої влади. Це, у свою чергу, деконцентрація (місцеве управління) [22, с. 731].

Відтак О.В. Батанов у Великому енциклопедичному юридичному словнику визначає місцеве самоврядування як політико-правовий інститут

народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях через самоорганізацію жителів певної території за згодою і при сприянні держави [23, с. 496].

У свою чергу І.І. Бодрова та С.Г. Серьогіна розглядають місцеве самоврядування як систему організації та діяльності громадян, котра забезпечує самостійне, під власну відповідальність вирішення питань місцевого значення, управління комунальною власністю, виходячи з інтересів усіх жителів даної території [24, с. 264].

Зі свого боку П.М. Любченко окреслює місцеве самоврядування як багатогранне, комплексне політико-правове явище, котре можна визначити як: а) фундаментальний принцип конституційного ладу; б) форму народовладдя; в) системну організацію; г) форму реалізації публічної влади, а органи й посадові особи – як її підсистему; д) форму залучення громадян до участі у вирішенні питань місцевого значення; е) право територіальної громади; є) різновид суспільного управління [25, с. 129–130].

Природа місцевого самоуправління, як наголошує К.С. Шугрина, не може бути визначена однозначно, важко чітко розмежувати власне місцеві справи і загальнодержавні, окрім того, функції місцевого самоврядування мають не тільки приватноправовий, але й публічно-правовий характер, який властивий державним органам публічної влади (збір податків, прийняття загальнообов'язкових рішень) [26, с. 11]. Водночас, на думку О.О. Фролова, одні питання життєдіяльності на місцях доцільно вирішувати шляхом їх недержавного самоврядування, а інші – шляхом державного управління, спираючись на центральні або інші вищі органи влади [27, с. 84].

На переконання М.О. Старжинського, держава постійно намагається втрутитися у місцеві справи та донести, що вони – це лише частина загальнодержавних справ, які з міркувань доцільності передані у відання місцевих органів. Віднесення питання у відання місцевих або центральних органів залежить від того, який інтерес є на даний момент переважаючим. У цій нерівній боротьбі держави і місцевого співтовариства, на думку автора, визначається власна компетенція місцевих органів. До їх відання передаються питання, які раніше вважалися загальнонаціональними, і навпаки – вилучаються ті питання, що, з точки зору центральних органів, набувають загальнодержавного значення [28, с. 37].

У цьому контексті слід зазначити, що відповідно до статті 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади [29]. При цьому єдиним нормативно-правовим актом у цій сфері залишається досі чинна Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» від 17 грудня 1993 року [30]. Цього на жаль є недостатньо. Водночас, статтею 146 Конституції України передбачено, що інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування мають визначатися законом [11].

Доцільно зрозуміти, як зауважує А.В. Батанов та В.В. Кравченко, що основні завдання і функції громадянського суспільства та його

інститутів – явища відносно стабільні, однак вони не є незмінними. Незважаючи на вкрай інертний рух багатьох реформ або завищені соціальні очікування щодо їх миттєвих результатів, вони безперервно розвиваються та вдосконалюються в ході їх здійснення. Загальною тенденцією їх розвитку в сучасних умовах повинно стати підвищення ролі людського фактору у процесі вирішення питань суспільного значення. Громадянське суспільство, яке засноване на самоврядуванні та самоорганізації, не може бути і не має бути заформалізованим. Роль держави повинна мати прояв не в штучному інспіруванні громадянського суспільства та його інститутів, а у партнерській його підтримці у вирішенні суспільно значущих справ. Система громадянського суспільства повинна стати породженням суспільно-політичної творчості населення, з одного боку та цілеспрямованих зусиль і підтримки держави, з другого. Тому розширювати права і функції громадянського суспільства та його суб'єктів, насамперед територіальних громад та інших інститутів місцевого самоврядування, слід там, де найбільший ефект приносить громадська ініціатива [31, с. 47].

У сучасних умовах, як стверджує В.П. Рубцов, самоврядний процес має стати не лише формою функціонування територіальної громади, а й невідмінною умовою організації та функціонування громадянського суспільства. Таке розуміння самоврядного процесу визначає його як вид демократичного, а отже й політичного процесу, оскільки за своєю суттю є прикладом самостійного здійснення влади місцевою спільнотою. Демократія будується знизу, а місцева політична спільнота визнається мікромоделлю всього суспільства, тому самоврядний процес як політичний процес на місцевому рівні визнано основою демократичного процесу, від якості функціонування якого залежить успіх демократії на загальнодержавному рівні [32, с. 9–10].

Таким чином, становлення громадянського суспільства об'єктивно вимагає утвердження й удосконалення інститутів прямого волевиявлення, особливо у місцевому самоврядуванні та на мікролокальному рівні – безпосередньо за місцем проживання населення. Розвиток місцевого самоврядування передбачає створення умов для формування ефективної, відповідальної місцевої влади, здатної забезпечити комфортне та безпечне середовище для проживання людей по всій території України, що включає передачу повноважень, ресурсів та компетенції вирішувати основні питання життя на найбільш наближеному до людини рівні. У цьому контексті слід розглядати місцеве самоврядування саме як форму затвердження локальної демократії та забезпечення цілісного комплексу муніципальних прав, як основоположний інститут, складову частину та іманентний прояв громадянського суспільства зі створенням базового суб'єкта місцевого самоврядування – дієвої територіальної громади.

Література

1. Сурмін Ю. Сутність громадянського суспільства: проблеми і шляхи оптимізації його взаємодії з місцевим самоврядуванням. *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 1. Д. : ДРІДУ УАДУ / голов. ред. С.М. Серьогін, 2002. С. 148–166.
2. Галкина Е.В. Гражданское общество в политическом пространстве современной России : автореф. дис. ... д-ра. полит. наук : 23.00.02. Краснодар, 2010. 30 с.

3. Ковешников Е.М. Государство и местное самоуправление в России: теоретико-правовые основы взаимодействия. Москва : НОРМА, 2002. 272 с.
4. Скрипкин Г.Ф. Взаимодействие органов государственной власти и местного самоуправления : учеб. Пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 176 с.
5. Мельников В.Ю. Соблюдение и защита прав личности от преступных посягательств. Москва : Юрлитинформ, 2012. 352 с.
6. Любченко П. Конституційно-правові проблеми визначення структури громадянського суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3. С. 43–53.
7. Петришин О. Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3. С. 142–161.
8. Качмарський Є.І. Пошук ефективної моделі місцевого самоврядування для України: теорія і практика. *Дні науки філософського факультету – 2008 : Міжнародна наукова конференція (16–17 квітня 2008 р.) : матеріали доповідей та виступів*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. Ч. XI. С. 35–36.
9. Стешенко Т.В., Шпак Ю.О. Сучасні моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації* : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару, 14 жовтня 2016 р. Харків, 2016. С. 162–170.
10. Співак Д.П. Сучасні теорії та моделі місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 44. С. 112–124.
11. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 11.05.2021).
12. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник / В. С. Журавський, В.О. Серьогін, О.Н. Ярмиш. Київ : Концерн «Видавн. Дім «Ін-Юре», 2004. 672 с.
13. Любченко П.М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків : ФІНН, 2012. 496 с.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) від 26.03.2002 № 6-рп/2002. *Вісник Конституційного Суду України : загальнодержавне періодичне видання*. 2002. № 2. С. 18–22.
15. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада та громадянське суспільство: проблеми взаємозв'язку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 131–138.
16. Любченко П.М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків : Видавництво : «ФІНН», 2012. 496 с.
17. Цвік М.В. Статті 5, 6. Конституція України : Науково-практичний коментар. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. С. 27–38.
18. Польщиків І.В. Місцеве самоврядування в умовах становлення громадянського суспільства: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національний юридичний ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 211 с.
19. Баранчиков В.А. Муниципальное право : учебник. Москва : Юнити-Дана, 2000. 383 с.
20. Тодика Ю.М. Місцеве самоврядування в аспекті конституційної реформи. *Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні*: матер. Між-нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25 травня 2004 р. / за ред. Ю.П. Битяка. Харків : Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України, 2004. С. 3–5.
21. Любченко П.М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків : Одиссей, 2006. 352 с.
22. Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енциклопедія. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.
23. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Юрид. думка, 2012. 1020 с.
24. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / І.І. Бодрова; за ред. С.Г. Серьогіної. 2-ге вид. переробл. та доповн. Харків : Право, 2013. 360 с.
25. Любченко П.М. Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 436 с.
26. Шугрина Е.С. Муниципальное право : учебник. 2-е изд. Москва : Дело, 2000. 495 с.

27. Фролов О.О. Конституційно-правове регулювання державної підтримки місцевого самоврядування: український і зарубіжний досвід / О. О. Фролов; наук. ред. С.Г. Серьогіна. Харків : Юрайт, 2013. 88 с.

28. Старжинский Н.А. Местное самоуправление в условиях формирования информационного и гражданского общества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Академии Управления МВД России. Москва, 2005. 257 с.

29. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

30. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні : Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994, № 6. Ст. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12#Text> (дата звернення: 11.05.2021).

31. Батанов А.В., Краченко В.В. Місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства: муніципально-правові проблеми взаємодії та функціонування. *Аспекти публічного правління*. Том 6. № 6–7. 2018. С. 45–53.

32. Рубцов В.П. Про суперечності становлення інституту органів самоорганізації населення та нову концепцію їх створення. *ГО «Інститут місцевої демократії»*. URL: <https://sites.google.com/site/ngoildua/nasi-publikacii> (дата звернення: 11.05.2021).

А н о т а ц і я

Магновський І. Й. Правове осмислення розвитку місцевого самоврядування в Україні в контексті становлення громадянського суспільства. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню у правовому аспекті осмислення розвитку місцевого самоврядування в Україні у процесі становлення громадянського суспільства, в умовах викликів сьогодення. Наголошується на особливому місці місцевого самоврядування, яке є однією із фундаментальних демократичних засад та виступає одним із ключових факторів інтеграції у європейську спільноту. Указано на ефективність та значимість місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Зазначається, що роль місцевого самоврядування у функціонуванні громадянського суспільства України підвищується через імператив щодо реалізації безпосередньої демократії. Інститути місцевого самоврядування задовольняють потреби громадянського суспільства в самоорганізації, а також заповнюють нестаток регулюючих функцій держави, знижують ступінь втручання у приватні справи. Звернено увагу на європейську континентальну модель місцевого самоврядування, яка характерна для України й концептуально ґрунтується на діалектичному поєднанні місцевого державного управління на місцях і місцевого самоуправління, а також характеризується певною підпорядкованістю нижчих ланок вищим, котра заснована на поєднанні, з одного боку, виборності всіх представницьких та виконавчих органів на первинному рівні самоврядування та, з другого – призначення із «центру» на місця повноважних представників державної влади на регіональному рівні. Акцентується значимість громадських інститутів, котрі формуються і функціонують на засадах самоврядування, із характерною ознакою, що вони утворюються не державою, а самими індивідами для спільної реалізації своїх інтересів, де їх функціонування є показником громадянської зрілості індивідів і суспільства, усвідомлення ними можливостей реалізації власних потреб та інтересів, від ефективності їх діяльності залежить авторитет та реальні можливості впливу громадської думки на державно-владні інститути. Самоврядність громадських інститутів забезпечується гарантованою правовими нормами можливістю прояву ініціативи, активної поведінки, підвищенні ролі людського фактору у процесі вирішення питань суспільного значення. Підсумовується, що розвиток місцевого самоврядування передбачає створення умов для формування ефективної, відповідальної місцевої влади, здатної забезпечити достатнє середовище для проживання людей на всій території України, включаючи передачу повноважень, ресурсів та компетенцій вирішувати основні питання життя на найбільш наближеному до громадян рівні. У цьому контексті місцеве самоврядування розглядається саме як форма утвердження локальної демократії та забезпечення цілісного комплексу муніципальних прав, як основоположний інститут, складова частина громадянського суспільства зі створенням базового суб'єкта місцевого самоврядування – дієвої територіальної громади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громадянське суспільство, публічна влада, децентралізація, територіальна громада.

S u m m a r y

Mahnovskyi I. Y. Legal understanding of the development of local self-government in Ukraine in the context of the formation of civil society. – Article.

The article is devoted to coverage of legal aspects of understanding of local government in Ukraine in the process of formation of civil society, in terms of the today's challenges. Emphasis is placed on the special place of local self-government, which is one of the fundamental democratic principles and is one of the key factors of integration into the European community. The efficiency and significance of local self-government as an institution of civil society are pointed out as well. It is noted that the role of local self – government in the functioning of civil society in Ukraine is increasing due to the imperative to implement direct democracy. Institutions of local self-government meet the needs of civil society in self-organization, as well as fill the lack of regulatory functions of the state, reduce the degree of interference in private affairs. Attention is paid to the continental European model of local self-government, which is typical for Ukraine and conceptually based on dialectical combination of local governance in places and the local self-government, but also characterized by a certain subordination of lower links above which is based on the combination, on the one hand, the election of representative and executive bodies at the primary level of government and, on the other – the appointment of a «center» in place of authorized representatives of state authorities at regional level. Emphasis on importance of public institutions which also form and operate on the basis of self-governance with the feature that they are not formed by the state but by individuals for joint realization of their interests, where their functioning is a measure of civic maturity of individuals and society, awareness of opportunities realization of their own needs and interests, the effectiveness of their activities depends on the authority and real opportunities for public opinion to influence the institutions of state power. Self-governance of public institutions is provided by guaranteed legal norms possibility of display initiative, active behavior, increasing the role of the human factor in the process of addressing issues of public importance. It is concluded that the development of local self-government involves creating conditions for the formation of effective, responsible local government capable of providing a sufficient living environment for people throughout Ukraine, including the transfer of powers, resources and competencies to address key issues at the closest level. In this context, local government regarded it as a form of strengthening local democracy and provide a holistic set of municipal rights as a fundamental institution, part of the civil society with the creation of a basic subject of local self-government – an effective territorial community.

Key words: local self-government, civil society, public authority, decentralization, territorial community.

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.700>*О. В. Манжосова*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИВАТНИХ ПРАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Пришвидшення темпів розвитку інформаційних технологій протягом останніх десятиліть призвело до суттєвих змін у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Сучасні дослідники стверджують, що людство входить в епоху Четвертої промислової революції, яка впливає на економіку, бізнес-моделі та суспільства по всьому світі.

Розробником та ідеологом концепції Четвертої промислової революції вважається німецький економіст Клаус Шваб, який вважає, що в основі «Індустрії 4.0» лежить цифрова революція, яка поєднує різноманітні технології й пов'язана не тільки з розумними машинами та системами, а охоплює різні галузі – від розшифровки інформації, яка закладена в людських генах, до нанотехнологій; від відновлювальних енергоресурсів до квантових розрахунків. На його думку, саме синтез цих технологій та їхній взаємозв'язок у фізичних, цифрових і біологічних доменах визначає фундаментальну відмінність Четвертої промислової революції від усіх попередніх промислових революцій [1, с. 3]. Поєднання інтелектуальних ресурсів із новітніми технологіями визначає не тільки темпи та перспективи економічного зростання окремих країн і всього світу загалом, але й відображається на якісних показниках рівня життя населення та розвитку соціальної сфери. Що ж у цих умовах відбувається із концепцією та практикою основоположних прав і свобод людини? Звичайно, громадянське суспільство та міжнародні правозахисні механізми стикаються не тільки з болісною перебудовою, але й нові технології ставлять складні питання до традиційних концепцій, особливо до концепції прав та свободи людини.

Ці проблеми вимагають переосмислення, здавалося б уже усталених понять і потребують формування нового погляду на наявні покоління прав людини.

Нині є всі підстави виділяти і якісно новий пласт людських прав – права людини четвертого покоління. Серед дослідників наразі немає єдності щодо прав, що належать до четвертого покоління. Так, М.П. Авдеєнкова трактує таку категорію, як «право на фізичну свободу» [2, с. 23], Г.Б. Романовський перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на еутаназію, причому еутаназію та самогубство розгля-

дає як елементи права на смерть [3, с. 233]. За поглядами Ф.М. Рудинського, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями в галузі біології [4, с. 16]. Ю.А. Дмитрієв до четвертого покоління прав зараховує лише інформаційні права та технології [5, с. 125]. А.Б. Венгеров називає четверте покоління правами людства: право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права тощо [6, с. 307]. Д.М. Шебаніц до прав четвертого покоління зараховує право на евтаназію, на зміну статі, на трансплантацію органів, на використання віртуальної інформації, право на клонування [7, с. 59]. Як видається, якщо виокремлення інформаційних і зокрема віртуальних прав більшістю дослідників не заперечується, то щодо меж їх реалізації точаться жваві дискусії і в науковій спільноті, і у суспільстві загалом. Так, може виявитись, що значення доступу до Інтернету суттєво зросте та буде визнане основним правом людини у найближчі роки, а його придушення або обмеження є перешкодою для існування громадянського суспільства та вільного політичного дискурсу, що буде мати негативні наслідки для решти основоположних прав людини. Це підтверджує спеціальний доповідач ООН Франк Ла Рю, який назвав свободу дотримання своїх поглядів та їх вираження необхідним «спонукаючим чинником» реалізації інших прав у Інтернеті: «діючи як каталізатор для здійснення особами своїх прав на свободу думки та вираження поглядів, Інтернет також спрощує реалізацію низки інших прав людини». Але водночас Інтернет приніс і нові виклики цим правам людини [8].

Ключові принципи права на доступ до Інтернету містяться у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [9; 10]. Так, стаття 19 Загальної декларації прав людини підкреслює, що «кожен має право. . . шукати, отримувати та передавати інформацію та ідеї через будь-які засоби масової інформації та незалежно від кордонів». У травні 2003 року Рада Європи ухвалила Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті, у якій ще раз підтвердила право на свободу вираження поглядів та вільний потік інформації в Інтернеті. У резолютивній частині Декларації було визначено сім принципів для держав-членів, що стосуються свободи вираження поглядів, зокрема: обмеження щодо контенту в Інтернеті не повинні перевищувати аналогічні обмеження контенту, що міститься в інших засобах; держави не повинні запроваджувати попередній контроль інформації в Інтернеті шляхом блокування чи фільтрування; повинна існувати тільки обмежена відповідальність провайдерів послуг щодо Інтернет-контенту, а рішення користувачів не розкривати свою особистість та користуватися анонімністю повинні поважатися [11] тощо.

Натепер теоретично доступ до Інтернету захищений конституційними гарантіями у 20 державах-членах Ради Європи: Німеччині, Австрії, Азербайджані, Бельгії, Іспанії, Естонії, Фінляндії, Франції, Ірландії, Італії, Литві, Нідерландах, Польщі, Португалії, Чехії, Румунії, Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, Росії, Словенії, Швейцарії.

Українське чинне законодавство наразі не містить деталізованих положень щодо вільного доступу до Інтернету, окрім законодавчих положень щодо вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, хоча спроба змінити це була. В 2015 році у Верховній Раді України було зареєстровано Закон України «Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету)», який пропонує доповнити ст. 302 ЦК такими рядками: «Фізична особа має право на доступ до Інтернету. Право фізичної особи на доступ до Інтернету не може бути обмежене. Обмеження доступу до певних даних, що містяться у Інтернеті, можливе лише на підставі рішення суду про незаконність таких даних», який, на жаль, у 2019 році було відкликано [12].

Безумовно, право на доступ до Інтернету з його широким спектром політичного, економічного, соціального та культурного використання є темою для жвавих наукових дискусій. Проте найбільш прийнятним видається твердження, згідно з яким Інтернет є технологією, яку потрібно розглядати як сприяння правам, а не як окреме право. Тобто право на доступ до Інтернету є цінним не саме по собі, а як «можливість», засіб реалізації інших основоположних прав, наприклад свободи вираження поглядів, права на освіту, доступ до інформації тощо. Проілюструвати таке твердження можна за допомогою позиції Європейського суду із прав людини щодо захисту свободи вираження поглядів, яку суд зайняв у справі «Ілдірим проти Туреччини», що стала першою вирішеною справою, у якій було оцінено формальні та матеріальні критерії цензури в Інтернеті. Заявник скаржився на те, що наказ на блокування (який його не стосувався), виданий кримінальним судом Туреччини, унеможливив для нього доступ до Google Sites. Після виконання Турецькою дирекцією телекомунікацій рішення суду щодо блокування заявник більше не мав доступу до своїх академічних праць, опублікованих ним на сайті цього сервера. Суд зазначив, що судові рішення щодо блокування мало всі ознаки обмеження права на доступ до Інтернету. Таке обмеження було визнане серйозним, оскільки Інтернет став «одним із основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та інформації» [13].

Проте не можна не помітити, що специфіка Інтернету, а саме його всеосяжність, асинхронність та підсилювальна природа, створюють можливість і для порушення основоположних прав і свобод. Так, право на свободу думки та вираження поглядів, яке реалізуються за допомогою мережі, може конкурувати з правом на приватність.

Право на приватність як особисте немайнове благо прямо нормами чинного національного законодавства не закріплене, проте немає жодних сумнівів, що воно є основоположним немайновим благом. Таку позицію підтримує значна кількість науковців, які розглядають його як особисте немайнове право, що забезпечує автономію, особисту недоторканість і таємницю приватного життя [14, с. 11; 15, с. 15; 16, с. 12].

Окремо слід відзначити позицію Р.О. Стефанчука, який стверджує, що кількість можливих проявів особистого життя фізичної особи не може бути точно обрахована і тому не дає можливості повного забезпечення

всіх сфер її приватного життя. З огляду на це з метою формування повноцінної охорони приватного інтересу фізичної особи та убезпечення її від втручання зовні, її регламентація повинна починатись із формування нового особистого немайнового блага, яким є її приватність. Цим поняттям може охоплюватись як певна сфера життєдіяльності людини (сімейна, побутова, особиста, інтимна тощо), що не пов'язана із виконанням покладених на неї будь-яких публічних (посадових, громадських, трудових та ін.) функцій, так і інформація щодо цієї сфери. З огляду на таке розуміння і повинне формуватись окреме та єдине особисте немайнове право – право на приватність [17, с. 27].

На відміну від національного законодавства, міжнародне натепер озброєне потужним інструментарієм для захисту права на приватність, у тому числі і в мережі Інтернет. Окрім загальних принципів невтручання в сферу особистого життя, визначених у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, 5 липня 2012 року Рада ООН з прав людини одноголосно ухвалила Резолюцію «Про сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті». Запропонована Швецією резолюція була широко підтримана міжнародною спільнотою – понад 70 країнами-членами Ради та іншими країнами з усіх регіональних груп. Резолюція постановила: «права, які людина має офлайн, мають однаковою мірою бути захищені онлайн...» [18].

Разом з правом на приватність необхідно розглядати суміжне поняття конфіденційності, яке визначається як захист приватної інформації. Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватись у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [19]. Конфіденційність можна розглядати в подвійному аспекті, по-перше, з позиції того, яку інформацію про особисте життя людина хотіла б залишити нерозголошеною, приватною; по-друге, чи належним чином захищена конфіденційна інформація органами та особами, які через надані їм повноваження отримали доступ до неї.

Беззаперечним є той факт, що саме існування мережі Інтернет створює значну кількість викликів конфіденційності та праву на приватність, зокрема сприяє збору та розміщенню особистої інформації; створює нові можливості для аналізу особистої інформації, комерційного використання персональних даних; з огляду на транснаціональний характер Інтернету, створює нові виклики для регулювання тощо.

Отже, у сучасних реаліях цифрової епохи забезпечення основоположних прав і свобод повинне бути опосередковане дотриманням справедливого балансу між правом на вільне вираження поглядів та обмін інформацією як офлайн, так і онлайн та повагою до права на приватність.

З огляду на вищезазначене, не можна не звернути увагу на керівні принципи, що пов'язані із дотриманням прав людини та призначені для провайдерів Інтернет-послуг, які зобов'язані контролювати контент і трафік даних, зокрема надавати інформацію про ризики натрапити на незаконний чи шкідливий контент, зокрема, для дітей, що

стосується онлайн-порнографії, розпалювання насильства, дискримінаційних та расистських висловлювань, різних форм переслідування. Користувачі також повинні бути поінформовані про гарячі лінії, якими вони можуть скористатися для повідомлення про незаконний контент та дізнатися, як вони можуть захистити себе, наприклад, за допомогою доступних інструментів програмного забезпечення. Окрім того, контроль контенту та трафіку даних має здійснюватися виключно у випадках підтвердженої незаконності контенту, передбаченої нормами чинного законодавства, і у разі дотримання законодавчо встановленої процедури, а отже, бути правомірним, пропорційним і прозорим [20].

Проте для виконання такого делікатного завдання, яким є дотримання балансу між основоположними правами людини, одних лише зусиль Інтернет-провайдерів замало, необхідні також зусилля інтернет-користувачів щодо захисту свого права на приватність. Як свідчить практика, більшість Інтернет-користувачів стикається з проблемою усвідомлення, а відповідно і «дбайливого» ставлення до інформації особистого характеру та власних персональних даних. Відсутність належного контролю за порядком збору, обробки, зберігання персональних даних ставить під загрозу право на приватність. Необхідне переосмислення права на приватність в умовах цифрової доби та усвідомлення ризиків, пов'язаних з використанням мережі Інтернет та особистого захисту конфіденційної інформації. Одним з ефективних запобіжних заходів забезпечення недоторканості приватного життя є право на анонімність. Підкріпленням визначеного положення можна вважати Рекомендацію NR (99) 5 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо захисту недоторканності приватного життя в Інтернеті, в «Керівних принципах захисту особи щодо збирання й обробки персональних даних на інформаційних магістралях» якої прямо зазначається, що найкращий спосіб забезпечення недоторканності приватного життя – це «анонімний доступ і анонімне використання послуг, анонімні засоби здійснення платежів», тому там, де це можливо, необхідно з'ясовувати «наявність технічних засобів забезпечення анонімності» [21].

Варто відзначити, що критики позиції щодо важливості забезпечення анонімності в мережі Інтернет звертають увагу на можливість за її допомогою уникнути відповідальності за правопорушення, скоєні в Інтернеті, а саме порушення авторських прав, поширення неправдивої або образливої інформації, яка посягає на честь, гідність, ділову репутацію, розповсюдження інформації, яка може призвести до фізичної чи психічної шкоди, або зміст якої заохочує до ненависті на ґрунті расової, статевої, релігійної, національної або етнічної нетерпимості тощо. Проте анонімність є важливим фактором захисту конфіденційності та забезпечення права на приватність в умовах глобальної цифровізації.

Отже, підсумовуючи, необхідно відзначити, що натеper вільний доступ до мережі Інтернет є ефективним засобом забезпечення реалізації окремих основоположних прав особи, серед яких – право на свободу вираження поглядів, на освіту, на доступ до інформації тощо. При цьому специфіка мережі Інтернет створює можливості і для порушення основоположних прав і свобод, зокрема право на свободу думки та вираження поглядів,

може протиставлятися праву на приватність. Право на приватність при цьому може бути забезпечене низкою ефективних запобіжних заходів, які можуть бути реалізовані користувачами мережі Інтернет.

Література

1. Клаус Шваб. Четвертая промышленная революция. *Эксимо*, 2016. 288 с. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=66348> (дата звернення: 8.07.2021).
2. Авдеенкова М.П. Право на физическую свободу. *Государство и право*. 2005. № 3. С. 19–23.
3. Романовский Г.Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. *Медицинское право Украины: проблемы управления та фінансування охорони здоров'я* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (23–24 квітня 2009 р., м. Львів) / Упор. Сенюта Г.Я., Терешко Х.Я. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2009. С. 232–234.
4. Рудинский Ф.М. Гражданские права человека: общетеоретические вопросы. *Право и жизнь*. 2000. № 31. С. 15–18.
5. Головистикова А.Н. Права человека : учебник. Москва : Эксмо, 2008. 327 с.
6. Венгерова А.Б. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. Москва : Юриспруденция, 2000. 478 с.
7. Шебаніц Д.М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 57–61.
8. La Rue F. (16 травня 2011), Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, UN Doc. A/HRC/17/27, § 22 i 23.
9. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 (дата звернення: 8.07.2021).
10. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 8.07.2021).
11. Committee of Ministers (28 травня 2003), Declaration on Freedom of Communication on the Internet. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/C10Tb8ZiKDoJ/content/declaration-on-freedom-of-communication-on-the-internet-adopted-by-the-committee-of-ministers-on-28-may-2003-at-the-840th-meeting-of-the-ministers-dep?_101_INSTANCE_C10Tb8ZiKDoJ_viewMode=view/ (дата звернення: 8.07.2021).
12. Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету) : Закон України : Проект URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55127 (дата звернення: 8.07.2021).
13. Yildirim v. Turkey (18 грудня 2012), № 3111/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-126863&filename=001-126863.pdf&TID=ihgdqbxnfi> (дата звернення: 8.07.2021).
14. Малеева М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1997. 40 с. с. 11.
15. Жакенов В.А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1984. 27 с. с. 15.
16. Апанчич М.Л. Проблемы гражданско-правового регулирования личных неимущественных отношений, не связанных с неимущественными : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Санкт-Петербург, 2001. 24 с.
17. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 40 с.
18. Про сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті : Резолюція від 5 липня 2012 року. Рада ООН з прав людини. URL: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf (дата звернення: 8.07.2021).
19. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011р. № 2939- VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 8.07.2021).

20. Рекомендація СМ / Rec (2016) Комітету Міністрів державам-членам щодо свободи Інтернету. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016806415fa (дата звернення: 8.07.2021).

21. Рекомендація N R (99) 5 Комітета Міністрів державам-членам Ради Європи по захисту неприкосновенности частной жизни в Интернете. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_357 (дата звернення: 8.07.2021).

А н о т а ц і я

Манжосова О. В. Проблеми реалізації приватних прав в умовах глобальної цифровізації. – Стаття.

У статті розглянуто проблеми, що пов'язані із необхідністю переосмислення усталених концепцій основоположних прав особи у зв'язку з глобальною цифровізацією всіх сфер суспільного життя.

Проаналізовано зміст поняття прав людини четвертого покоління та відзначено існування наукової дискусії у цій сфері, яка стосується звуженого тлумачення цієї категорії прав, та обмеженість тільки «соматичними» правами, зокрема правом на самогубство, евтаназію, зміну статі, заборону клонування та генетичних експериментів над людиною, або розширеного тлумачення, яке, окрім визначених прав, включає ще низку інформаційних прав, прав, пов'язаних із віртуальною реальністю, екологічних прав тощо.

Обґрунтовано, що виокремлення інформаційних і зокрема віртуальних прав більшістю дослідників не заперечується. Зокрема, відзначається, що значення доступу до Інтернету суттєво зросте та буде визнане основним правом людини в найближчі роки, а його придушення або обмеження нині визнається перешкодою для існування громадянського суспільства та вільного політичного дискурсу, що буде мати негативні наслідки для решти основоположних прав людини. Незважаючи на виокремлення та вагоме значення права на вільний доступ до Інтернету, найбільш прийнятним видається твердження, згідно з яким Інтернет є технологією, яку потрібно розглядати як сприяння основоположним правам, а не як окреме право. Тобто право на доступ до Інтернету є цінним не саме по собі, а як «можливість», засіб реалізації інших основоположних прав, наприклад свободи вираження поглядів, права на освіту, доступ до інформації тощо.

Відзначено, що специфіка мережі Інтернет створює можливості і для порушення основоположних прав і свобод. Так, право на свободу думки та вираження поглядів, яке реалізуються за допомогою мережі Інтернет, може конкурувати з правом на приватність.

У статті проаналізовано зміст права на приватність як особистого немайнового блага, що забезпечує автономію особистості, особисту недоторканість і таємницю у всіх сферах приватного життя і особливості його реалізації в умовах глобальної цифровізації суспільства.

Беззаперечним є той факт, що саме існування мережі Інтернет створює значну кількість викликів конфіденційності та праву на приватність, проте у сучасних реаліях цифрової епохи забезпечення основоположних прав і свобод повинне бути опосередковане дотриманням справедливого балансу між правом на вільне вираження поглядів та обмін інформацією як офлайн, так і онлайн та повагою до права на приватність.

Ключові слова: права людини четвертого покоління, інформаційні права, право на вільний доступ до Інтернету, право на вільне вираження поглядів, право на приватність, конфіденційна інформація.

S u m m a r y

Manzhosova O. V. Challenges of the exercise of private rights in global digitalization. – Article.

The article considers the problems associated with the need to rethink the established concepts of fundamental human rights, in connection with the global digitalization of all spheres of public life.

The content of the concept of fourth generation human rights is analyzed and the existence of a scientific discussion in this area is noted, which concerns a narrow interpretation of this category of rights and limited to "somatic" rights, including the right to suicide, euthanasia, gender reassignment, banning cloning and genetic experiments on humans, or extended interpretation, which in addition to certain rights includes a number of information rights, rights related to virtual reality, environmental rights, etc.

Reasonably, the separation of information and, in particular, virtual rights is not denied by most researchers. In particular, it may be noted that the importance of Internet access will increase significantly and will be recognized as a fundamental human right in the coming years, and its suppression or restriction is currently recognized as an obstacle to civil society and free political discourse, which will have negative consequences for others. human rights. Despite the isolation and importance of the right to free access to the Internet, the most acceptable is the statement that the Internet is a technology that should be seen as promoting fundamental rights and not as a separate right. That is, the right to access the Internet is valuable not in itself, but as an “opportunity”, a means of exercising other fundamental rights, such as freedom of expression, the right to education, access to information, and so on.

It is noted that the specifics of the Internet, creates opportunities for violation of fundamental rights and freedoms. Yes, the right to freedom of thought and expression exercised through the Internet can compete with the right to privacy.

The article analyzes the content of the right to privacy as a personal intangible asset that provides personal autonomy, personal integrity and secrecy in all spheres of private life and the peculiarities of its implementation in the context of global digitalization of society.

It is undeniable that the very existence of the Internet poses a significant number of challenges to privacy and the right to privacy, but in today's digital age, fundamental rights and freedoms must be mediated by a fair balance between the right to freedom of expression and the exchange of information offline and online, and respect for the right to privacy.

Key words: fourth generation human rights, information rights, right to free access to the Internet, right to free expression of views, right to privacy, confidential information.

УДК 336.71(477)
DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i0.701>

А. В. Марущак

ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВОГО НАГЛЯДУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ

За допомогою цифрової трансформації своєї діяльності та послуг банки можуть надавати більш широкий спектр останніх набагато якісніше та швидше, що значно підвищить рівень процесу обслуговування клієнтів. Це забезпечує зручність та допомагає економити час. Діджиталізація зменшує людські помилки і тим самим формує лояльність споживачів.

Новітні фінансові технології можуть зменшити залежність від традиційних фінансових установ та надати недорогі та якісні фінансові послуги [1]. Нині люди мають цілодобовий доступ до банків завдяки Інтернет-банкінгу. Управління великими сумами готівки також стало простішим. Цифровізація також допомогла споживачам, сприяючи безготівковим операціям. Клієнтам більше не потрібно зберігати готівку і вони можуть здійснювати операції в будь-якому місці та в будь-який час.

Не враховуючи того факту, що пандемія зробила цифровізацію певною необхідністю для банківського сектору і фактично не залишила варіантів вибору банківським установам, більшість банків та фінансових установ уже давно зробили певний крок у цьому напрямі за останні декілька років.

Автоматизація різних процесів зменшує витрати та впорядковує операції, що забезпечує більш якісне та сучасне обслуговування споживачів банківських послуг. Це також мінімізує витрати за рахунок зменшення залежності від людського персоналу і зменшує ризики зараження через контакт.

Німецька модель центрального банку є базовою у країнах Центральної Європи. Колишній президент Bundesbank Г. Шлезінгер ще в 1991 р. закликав зробити незалежними всі європейські центральні банки, надати їм цілковиту автономію у здійсненні грошово-кредитної політики, щоб вони змогли забезпечити стабільність цін незалежно від інструкцій своїх урядів. Найважливішими функціями Bundesbank є: емісія банкнот; операції із золотом та девізами; касове виконання бюджету; кредитування держави та міжнародних організацій; облікова політика; регулювання банківських резервів і грошової маси тощо.

Останніми роками ведення банківської діяльності в Німеччині було і досі є предметом значних нормативно-правових змін. Німецька банківська

система складається із трьох компонентів, таких як: приватні комерційні банки, державні ощадні банки та кооперативні банки. Тоді як комерційні банки ведуть свій бізнес по всій країні, ощадні банки і кооперативні банки, як правило, діють тільки на регіональній основі. Через свою регіональну спрямованість більшість із цих банків є досить малими, тому реалізація нормативних вимог часто є більш обтяжливою для них.

Німецькі банки перебувають під контролем держави, а саме під Фінансовим наглядовим органом (Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht – “BaFin”) та Німецьким федеральним банком (Bundesbank). BaFin відповідає за прийняття будь-яких наглядових заходів, таких як надання або скасування ліцензії. Bundesbank несе відповідальність за отримання та аналіз даних, представлених банками. Обидва тісно співпрацюють. Проте остаточне рішення про прийняті наглядові заходи приймається BaFin.

У разі вивчення зарубіжного досвіду можна відзначити, що банківський нагляд у Німеччині заснований на взаємодії Бундесбанку і федеральної установи з нагляду за фінансовими послугами. Першочерговим завданням Бундесбанку є проведення операційного банківського нагляду, зокрема оцінки аудиторських і річних фінансових звітів. Також до обов’язків Бундесбанку належать контроль платоспроможності і ліквідності банків, оцінка рівня і структури ризиків. Іншими словами, головна мета банківського нагляду в Німеччині – це поліпшення функціонування фінансового сектору і виявлення потенційних ризиків для фінансової системи.

Система правового регулювання банківської діяльності в Європі протягом останніх років стала предметом фундаментальних змін, які були викликані ініціативою створення на всій території ЄС банківського союзу. Ще 12 вересня 2012 р. Європейська комісія представила пропозицію щодо передачі ключових компетенцій національних наглядових органів до Європейського центрального банку («ЄЦБ»). Така ініціатива була спрямована на централізацію адміністративних стандартів банківського нагляду в Європейському Союзі за допомогою одного контрольного механізму (“SSM”) під відповідальністю ЄЦБ. Ці пропозиції було обговорено у так званому “Trialog” між Європейською комісією, Радою Міністрів і Європейським Парламентом. 25 березня 2013 р. “Trialog” погодив проєкт створення регулюючої ради ЄЦБ щодо політики пруденційного нагляду за діяльністю кредитних організацій. Проєкт постанови прийнято на підставі ст. 127 п. 6 Договору про функціонування Європейського Союзу (“TFEU”) [2]. Законодавча процедура вимагає згоди всіх 27 держав-членів Європейського Союзу. Згідно з проєктом регулювання, ЄЦБ отримувало право доручити національному регулятору ухвалювати певні управлінські рішення. У результаті наглядові обов’язки BaFin і Bundesbank буде значною мірою знижено.

Німеччина є державою-членом Європейського Союзу, отже, враховується велика частина законодавства ЄС щодо фінансового нагляду, а саме директива 2006/48 [3], директива про достатність капіталу [4], директива про фінансові інструменти на ринках [5], директива щодо повноважень європейських фінансових наглядових органів [6], E-Money [7] тощо.

Основні положення німецького банківського нагляду закладено в Законі про німецьку банківську діяльність (Kreditwesengesetz – “KWG” [8]).

KWG встановлює вимоги та обов'язки, які мають бути виконані банками та іншими установами. Серед іншого у ньому викладено вимоги до капіталу і вимоги по ліквідності. Закон також встановлює певні організаційні обов'язки щодо управління і системи внутрішнього контролю. Це визначає компетенцію і повноваження BaFin і Bundesbank та містить положення про роботу з установами, які є неплатоспроможними або в умовах фінансової кризи.

На додаток до KWG існує низка інших законів, які регулюють за допомогою Bundesbank фінансовий сектор Німеччини. Одним із таких законів є закон про нагляд (Zahlungsdienstenaufsichtsgesetz “ZAG” [9]), який охоплює нагляд над платіжними послугами і здійснює європейську директиву про платіжні послуги. Наступним є закон про інвестиції (Investmentgesetz “INVG”), який охоплює надання інвестиційних послуг і здійснює європейську директиву UCITS. Надання послуг, пов'язаних із цінними паперами та фінансовими інструментами, є предметом закону про торгівлю цінними паперами (Wertpapierhandelsgesetz, “WpHG”), який реалізує Bundesbank. Німецький “Pfandbriefe” (особливий вид покритих облігацій) підлягає Закону Pfandbrief (Pfandbriefgesetz, “PfandBG”).

Ці закони супроводжуються допоміжними директивами та нормативними актами, більшість із яких вводять у деталі конкретних нормативно-правових аспектів. Наприклад, відомості про вимоги до капіталу викладено в Solvabilitätsverordnung, “SolvVO”, а також відомості про потреби в регуляції ліквідності – Liquiditätsverordnung, “LiqV”.

Завдання BaFin – створити міцну основу для довіри населення, яка б сприяла захисту та розвитку належного функціонування, стабільності та цілісності Німеччини як фінансового центру в рамках європейських інтеграцій та міжнародного співробітництва, а також захисту колективних інтересів споживачів.

Усе вищеперераховане також повинно бути успішно досягнуто в часи прогресивної оцифровки. Як свідчить аналіз змісту та ключових моментів Стратегії діджиталізації BaFin [10], перед центральним органом нагляду за фінансовими послугами Німеччини стоять три важливі питання:

- який найбільш підходящий наглядовий та регуляторний підхід для вирішення питань, пов'язаних із ринковими змінами, спричинених цифровізацією у сфері нагляду та регулювання?
- як BaFin може забезпечити безпеку під час використання інноваційних технологій, IT-систем та даних, що застосовуються підконтрольними організаціями?
- яким чином BaFin повинен розвиватися далі у контексті поступового оцифровування всередині та на ринку послуг загалом?

Отже, можна виділити три сфери діяльності BaFin, які найбільш потребують реформування, з огляду на бурхливий розвиток науково-технічного прогресу: IT-нагляд та безпека, трансформація BaFin, нагляд та регулювання.

Стратегія оцифрування BaFin покликана продемонструвати, яким чином відбуватиметься реагування на ці три сфери діяльності. Та варто сказати, що у жодному з них нічого не починається з нуля: BaFin уже працює і

«мислить» цифровим способом у багатьох сферах. При цьому до 2025 року він націлений бути одним із провідних наглядових органів у світі з точки зору управління прогресивною цифровізацією. Цього можна досягти лише поетапно, саме тому стратегія оцифровування починається з визначення загальних цілей для кожної сфери діяльності.

У контексті постійної цифрової трансформації така презентація не може охопити повний спектр усіх необхідних заходів. Крім того, ні загальні цілі, ні шляхи їх досягнення не є статичними. Вони динамічно розвиваються, і їх необхідно постійно переглядати та за необхідності перебудовувати.

Інновації фінансових технологій, які суттєво впливають на оцифровку сектору фінансових послуг і на яких BaFin зосереджує основну увагу, включають технологію розподіленого реєстру (distributed ledger technology DLT), що є загальним терміном, який використовується для позначення, наприклад, технології блокчейнів та криптовалют («криптовалюти»). Інноваційні процеси розвиваються і з'являється все більше додаткових інновацій у галузі фінансових технологій.

BaFin завжди дотримується певних важливих цілей у сфері нагляду та регулювання:

- як відповідь на динамічні темпи ринкових тенденцій, скерованих технологіями, він забезпечує всебічне базове розуміння в довгостроковій перспективі;
- здійснює точну класифікацію та оцінку впливу оцифрування на фінансові ринки;
- здійснює прогнозування для передбачення виникнення важливих для нагляду можливих ситуацій у майбутньому;
- постійно співпрацює з іншими установами.

BaFin запровадив концепцію “hub-and-spoke”, щоб мати можливість йти в ногу з розвитком ринку, орієнтованим на цифровізацію, та охоплювати і оцінювати інновації фінансових технологій на міжгалузевій основі. Ця концепція сформована відділом «Інновації у фінансових технологіях» (SR 3), який був утворений в Адміністрації Президента. Відділ пов'язаний з іншими структурними підрозділами та тісно співпрацює з ними. Вищевказана концепція використовується для визначення інновацій фінансових технологій на ранній стадії, для формулювання реалістичних сценаріїв на найближче майбутнє та для прогнозування наслідків для наглядових органів та регуляторів на цій основі. Іншими словами, з одного боку, це означає отримання наглядових наслідків та потенційних напрямів дій, а також розширення сфери контролюючих дій та реакцій. З іншого боку, мета полягає у своєчасному встановленні будь-яких потреб у нормативних змінах.

Якщо BaFin встановить, що його практична діяльність з адміністрування більше не виправдовує цифрову трансформацію в осяжному майбутньому, він швидко адаптує її.

BaFin також виступає за відповідну сучасну практику нагляду на європейському рівні, наприклад, Єдиного наглядового механізму (Single Supervisory Mechanism) та Єдиного механізму вирішення проблем (Single Resolution Mechanism).

Варто відзначити, що BaFin не отримує субсидій з федерального бюджету і покриває свої витрати виключно за рахунок власних зборів з ринків, мит та відшкодування. Підставою для цього є Закон про Федеральне управління фінансового нагляду від 2002 року (FinDAG). У разі несплати внески стягують згідно за рішенням суду [11].

Для забезпечення того, щоб не лише практика нагляду, але й регулювання йшло в ногу з часом у вічній сутичці між інноваціями та регулюванням, BaFin тісно співпрацює з Федеральним міністерством фінансів, а також з іншими міністерствами та органами влади. Це дозволяє узгоджувати спільні позиції з питань, на які неможливо відповісти лише практикою адміністрування.

Проаналізувавши Стратегію діджиталізації BaFin, можна виділити три сфери діяльності BaFin, які найбільш потребують реформування з огляду на бурхливий розвиток науково-технічного прогресу: IT-нагляд та безпека, трансформація BaFin, нагляд та регулювання. Щодо кожної з них BaFin постійно вдосконалює свою діяльність, особливо у тих її аспектах, що стосуються глобальної цифровізації сучасності.

Окрім вищевказаних аспектів діяльності, надзвичайно важливим моментом є те, що для відповідей на подальші регуляторні питання щодо оцифрування BaFin свідомо прагне обміну думками з громадськістю. Наприклад, він опублікував звіт «Великі дані відповідають штучному інтелекту – виклики та наслідки для нагляду та регулювання фінансових послуг», доступний для громадських консультацій влітку 2018 року, а про результати обговорень повідомив у другому випуску свого журналу “BaFin Perspectives”. Ця серія публікацій тиражується німецькою та англійською на вебсайті BaFin. Перший випуск “BaFin Perspectives” також присвячений темі оцифрування. Окрім Президента та інших авторів BaFin, своє слово мають також зовнішні експерти. BaFin Journal також регулярно повідомляє про те, як BaFin справляється із наслідками оцифрування.

Література

1. Латковська Т.А., Марущак А.В., Олексій У.О. Правові та теоретичні проблеми визначення Інтернет-банкінгу в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. Львів. 2021. № 1(36). С. 27–34.
2. The Lisbon Treaty on the Functioning of the European Union & comments Part 3 / Union policies and internal actions Title VIII : *вебсайт*. URL: https://www.lisbon-treaty.org/files/and-internal-actions_vbu88guqxkbnuwz3mkcdcs.html (дата звернення: 12.07.2021).
3. Directive 2006/48/ec of the European Parliament and of the Council. *Вебсайт*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=celex:32006l0048> (дата звернення: 12.07.2021).
4. Directive 2006/49/ec of the European Parliament and of the Council. *Вебсайт*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=celex:32006l0049> (дата звернення: 12.07.2021).
5. Directive 2004/39/ec of the European Parliament and of the Council. *Вебсайт*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=celex:32004l0039> (дата звернення: 12.07.2021).
6. Directive 2010/78/eu of the European Parliament and of the Council. *Вебсайт*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=uriserv:oj.L.2010.331.01.0120.01.eng> (дата звернення: 12.07.2021).

7. Directive 2009/110/ec of the European Parliament and of the Council. *Вебсайт*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=oj:l:2009:267:0007:0017:en:pdf> (дата звернення: 12.07.2021).

8. Gesetz über das kreditwesen (kreditwesengesetz – kwg). *Вебсайт*. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/kredw/gesamt.pdf> (дата звернення: 12.07.2021).

9. Gesetz über die beaufsichtigung von zahlungsdiensten (zahlungsdiensteaufsichtsgesetz – zag). *Вебсайт*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/zag_2018/bjnr244610017.html (дата звернення: 12.07.2021).

10. Bafin's digitalisation strategy. *Вебсайт*. URL: https://www.bafin.de/en/diebafin/zielestrategie/digitalisierungsstrategie/digitalisierungsstrategie_artikel_en.html (дата звернення: 12.07.2021).

11. Хоружий С.Г. Розподіл регуляторних і наглядових функцій на фінансовому ринку: європейський досвід та рекомендації для України. Київ : ОФЕА. 2016. 28 с.

А н о т а ц і я

Марущак А. В. Здійснення фінансового нагляду в умовах цифрової трансформації на прикладі Німеччини. – Стаття.

Наукове дослідження присвячене аналізу впливу діджиталізації на реалізацію контрольних повноважень центральним органом нагляду за фінансовими послугами у Німеччині. Охарактеризовані наслідки, що спричинює використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері надання банківських послуг. Обирунтовано зростаючу роль інноваційних технологій та їх вплив на новачі у законодавстві.

Поширеність інформаційних та комунікаційних технологій у сучасному світі робить практично неможливим ведення повсякденного життя без цих технологій. Нині важко назвати сферу суспільного життя, якої б не торкнулась діджиталізація, яка являє собою перетворення даних у цифровий формат із застосуванням технологій. Адаптація цифровізації є дуже важливою, зокрема, і для банківського сектору.

Справжнім викликом для всієї діяльності, що здійснюється у банківській сфері, стала пандемія COVID-19. Вона створила економічну кризу, яка продовжує зростати через невідповідність між попитом та пропозицією, зміну поведінки покупців та зменшення мобільності людей та товарів. У такий час банки, відповідальні за управління коштами, кредитування та здійснення платежів, повинні підтримувати свої послуги на належному рівні, щоб допомогти людям, які стикаються з певними негайними потребами. Однак робота зі зменшеною кількістю працівників та збільшенням їх навантаження не є ефективним вирішенням проблеми, якщо фінансові установи не застосовують цифрові технології у своїх повсякденних процесах.

Яскравим прикладом здійснення ефективного фінансового нагляду та його високої результативності серед європейських країн є діяльність німецького фінансового наглядового органу – BaFin.

Завдання BaFin – створити міцну основу для довіри населення, яка б сприяла захисту та розвитку належного функціонування, стабільності та цілісності Німеччини як фінансового центру в рамках європейських інтеграцій та міжнародного співробітництва, а також захисту колективних інтересів споживачів.

Ключові слова: цифрові права, банківський контроль, банківський нагляд, BaFin, цифровізація суспільства.

S u m m a r y

Marushchak A. V. Implementation of financial supervision in the conditions of digital transformation exemplified by Germany. – Article.

The research is devoted to the analysis of the impact of digitalization on the exercise of control powers by the central supervisory authority for financial services in Germany. The consequences of the use of information and communication technologies in the field of banking services are described. The growing role of innovative technologies and their influence on innovations in the legislation is substantiated.

The prevalence of information and communication technologies in the modern world makes it almost impossible to lead a daily life without these technologies. Today, it is difficult to name

a sphere of public life that would not be affected by digitalization, which is the conversion of data into digital format using technology. Adaptation of digitalization is very important, in particular, for the banking sector.

The COVID-19 pandemic has been a real challenge for all banking activities. It has created an economic crisis that continues to grow due to the mismatch between supply and demand, changing consumer behaviour and reduced mobility of people and goods. At this time, banks responsible for managing funds, lending and making payments need to maintain their services at the appropriate level to help people who face certain immediate needs. However, working with fewer employees and increasing their workload is not an effective solution if financial institutions do not use digital technology in their day-to-day processes.

A striking example of effective financial supervision and its high effectiveness among European countries is the activity of the German financial supervisory authority – BaFin.

BaFin's task is to create a solid foundation of public confidence that would help protect and develop the proper functioning, stability and integrity of Germany as a financial centre in the framework of European integration and international cooperation, as well as the protection of the collective interests of consumers.

Key words: digital rights, banking control, banking supervision, BaFin, digitalization of society.

UDC 342.32

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.702>*N. V. Mishyna*

HERMENEUTICS IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE

Problem statement and its connection with important scientific or practical tasks. Hermeneutics, having emerged due to innovations in philosophy, is currently used by other humanities, including jurisprudence. Hermeneutics (from the Greek ερμηνεύω (*hermeneutikos*) – interpreter) – the art of understanding, comprehension, the doctrine of the interpretation of signs and understanding of meanings in the form of theory of the art of understanding, certain rules (methods, techniques) of interpretation, the art of their application, as well as the process of interpretation; organization, process and result of such correct reasoning, which actualizes various interpretive methodologies, adequate for understanding a text.

Hermeneutic principles and approaches are harmoniously combined with centuries-old legal traditions – because the history of interpretation of legal texts dates back at least to the Renaissance, reflected in many schools (glossators, commentators (postglossators), etc.).

Analysis of recent research and publications. Ukrainian jurists successfully use hermeneutic tools, paying considerable attention to the study of this issue – the article uses the works of Yu. M. Oborotov, P.M. Rabinovych, others. Their recommendations on methodological issues were applied to solve problematic issues that arise in the process of creating and functioning of house, neighborhood, street committees, the study of which was conducted by C.A. Yampolskaya, K.K. Kamilov, A.E. Chigir and others. The author of this article also has some works on the mentioned topic [1–3].

The aim of the article is to demonstrate how the hermeneutics is used in the field of constitutional law based on the self-organized bodies of population's materials and practice.

Yu. M. Oborotov stated that figurative, metaphorical language was historically primary in relation to scientific terminology, and proposes to use the theory of metaphor for a proper understanding of legal texts. In his opinion, the task of hermeneutic interpretation is to see in one sense with the help of metaphors another, which is born in the process of interpretation [4, p. 129]. However, as P.M. Rabinovych aptly noted, "in the legislation the level of informativeness of public phrases is much lower than the level of informativeness of terminological constructions" [5]. The gaps that arise are filled by the

Constitutional Court of Ukraine, courts of general jurisdiction and scholars in their doctrinal research, using, *inter alia*, hermeneutic methods. But the task of scientists is also to prevent the emergence of ambiguous terms in the legislation, and, if this has already happened – to identify them in order to suggest possible ways to remedy the situation. This article is devoted to this question.

The article uses the theory of metaphor to consider the term "self-organized bodies of population" (hereinafter – the SOBPs) in comparison with other terms that have been used or are used to name these organs. The author, considering the names (titles) that existed in the USSR and Ukraine to denote the SOBPs or their counterparts since their inception, argues that most accurately characterizes the house, quarter, etc. committees term "bodies of territorial self-organization of the population" and not "bodies of self-organization of the population". The first part of the article analyzes the terms "self-employment", "self-government" and "self-organization" in order to choose the one that best describes the house, neighborhood, street, etc. committees. The second part compares the term "bodies of territorial self-organization of citizens" with the term for which it was changed by the legislator, and which is used at the present stage – with the term "bodies of self-organization of the population". The last part of the article contains conclusions and prospects for further creative explorations.

The emergence of house, street, neighborhood, etc. committees dates back to the early twentieth century. During the period of their existence on the territory of the USSR and Ukraine in the legislation they were called:

- bodies of public amateur activity – in the period of 1950 – 1980 – years (till then analogues of modern bodies of SON did not have the generalized name at all);

- territorial public self-government bodies – a variant that appeared in the late 1980s, during democratic transformations, was used in the Law "On Local Councils of People's Deputies of the Ukrainian SSR and Local Self-Government" [6] and is still used in the legislation of the Russian Federation;

- bodies of territorial self-organization of citizens – this term was used in the Law of Ukraine "On Local Councils of People's Deputies and Local and Regional Self-Government" [7] and in normative acts adopted on its basis (for example, in the Regulation "On General Meetings of Citizens residence in Ukraine" of December 17, 1993, which is still in force);

- bodies of self-organization of the population – a modern version of the name of house, neighborhood, street, etc. committees, which is used in the Constitution, in the laws "On local self-government in Ukraine", "On bodies of self-organization of the population" and in most current regulations.

The term "amateur" C.A. Yampolska defined as follows: "amateur initiative, activity, a certain degree of independence in action ... The word ... sometimes means unprofessional, but not in the sense of lack of skill, but in the sense of occupation, which is not essential for a given person or group of persons" [8, p. 63]. A.E. Chigir explains the definition of "amateur" in the context of house, street and other committees as follows: "in a broad sense, amateur are all public organizations as self-governing associations. But from the middle of 50th years the narrower concept of amateur performance for definition of concrete organizational forms of social and political activity of masses – forms

of public amateur performance came into circulation... In this sense amateur performance means not only self-government of the organization, its activity, creative search, but also something other order of creation and formation of public organizations "[9, p. 11].

The explanations of scientists are quite convincing, and it may seem that the term "amateur" is acceptable for use at the present stage. However, the disadvantages of this solution are much greater. First, even during Ukraine's membership in the Ukrainian SSR, researchers drew attention to the fact that in the doctrinal literature "often confuse the bodies of public amateur performances with creative associations such as amateur performances" [8, p. 20]. Thus, K.K. Kamilov noted that "there is a third meaning of the word" amateur "in the sense of" unprofessional ", those related to the field of art" [10, p. 11], and apparently that is why he referred the 'rayon (block)' committees in cities, towns, villages together with amateur folk theaters to such a variety of public organizations of workers as amateur organizations [10, p. 179–180]. Secondly, when using the term "amateur" to define the bodies of the SOBPs, these bodies will be associated with the former house, street and other committees of the Soviet era. However, it would be better to get rid of such associations because, despite the existence of legal norms that contained certain democratic initiatives... it should be noted that they (house, street, etc. committees of the USSR. – N.M.) in their activities are not fully reflected the interests of the relevant territorial groups, which eventually led to the practical attenuation of such public activity and discrediting such initiatives" [11, p. 176].

Thus, in comparison with the term "self-employment", the term "self-organization" better emphasizes the nature of the dream bodies, because it involves independent organization of their work – that is, the initiative to create a body, and the order of its work, and its timing – all depends on a certain number of people. As for "amateurism", in this term the emphasis is on the independent activity of the already established body (although the manifestations of initiative in the creation and / or creation are not excluded).

In the name "territorial public self-government bodies" the term "public" causes the greatest argues. After all, the name of the body actually indicates the nature of these bodies (public). The legal position of the Constitutional Court of Ukraine, which was expressed in one of its decisions from 2008, testifies to the fact that the SOBPs have a public nature. However, this view seems debatable, and therefore it is hardly worth using the adjective "public" when it comes to the SOBPs.

Thus, of the terms "self-employment", "self-government" and "self-organization", the latter is the most acceptable. The term "self-organization" has a "public" – neutral nature. In addition, it is to some extent associated (but not identified!) with self-government.

In the legislation of Ukraine, when referring to street, neighborhood, etc. committees, the term "self-organization" is used in two versions: "bodies of territorial self-organization of citizens" (in regulations adopted before 1996) and "bodies of self-organization of the population".

The term "body of self-organization of the population" seems more correct because, unlike the term "bodies of territorial self-organization of citizens", the

circle of persons entitled to participate in the activities of house, street, etc. committees is not limited to citizens of Ukraine. After all, the population is people who live in one place. The Law of Ukraine "On Bodies of Self-Organization of the Population" stipulates that "residents who legally reside in the respective territory may elect and be elected to a body of self-organization of the population" and prohibits any restrictions on the rights of residents who live in the relevant territory, to participate in the relevant body of self-organization of the population depending on their race, skin color, political, religious and other beliefs, gender, ethnic and social origin, property status, language or other characteristics.

On the other hand, the Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language defines self-organization as: 1) independent organization of one's work and behavior; 2) the process during which the organization of a complex dynamic system is created, reproduced or improved. Based on this, the self-organization of the population – is an independent organization of their work, behavior of people (individuals) who live in one place. Thus, the term "body of self-organization of the population" carries just such a semantic load. However, researchers distinguish between self-organization of the population by interests ("community of interests") and self-organization of the population by place of residence ("community of place"). A.E. Balobanov's proposal is more detailed, according to which it is expedient to allocate different types of self-organization of the population in accordance with the types of groups of persons who carry it out:

- territorial (neighborhood) self-government, which is based on the community of the city of residence – house, neighborhood, etc.;
- social – group self-government, which is based on permanent or long-term membership in one social group (ethnic, religious, age, etc.);
- self-government of professional communities, which is based on belonging to one profession;
- civil self-government within the associations of citizens, which unite to solve problems that have city-wide (national) significance [12].

It may seem that A.E. Balobanov really deepened the seemingly simple classification of types of self-organization of the population (by interests and by the place of residence), further highlighting the self-organization of one profession, as well as the same ethnic, religious, age, which enriches the capabilities of researchers. However, both added groups are only a kind of self-organization by interests: it is unlikely that such associations would have arisen if their members did not have common needs, problems, and therefore common interests.

Conclusions. Thus, self-organization of the population is an independent organization of their work, behavior of individuals living in one place, to meet their political, ethnic, professional, religious and other needs. Self-organization of the population includes self-organization of the population by interests and self-organization of the population by place of residence (territorial self-organization of the population) is an independent organization of their work, behavior of individuals to meet their needs arising from living within the settlement. Thus, the term "bodies of self-organization of the population" is less accurate (broader) than the term "bodies of territorial self-organization of citizens", because the latter contains an indication of the type of self-organization of the population, which is

implemented in the process of creating and operating house, neighborhood and other committees. Thus, the term "bodies of territorial self-organization of the population" would most fully reflect the essence of these committees.

At the present stage, the term "bodies of self-organization of the population" is used to refer to house, street, etc. committees, although the term "bodies of territorial self-organization of the population" seems more accurate, which would indicate not only self-organization but also its type. Given that in most regulations and doctrinal literature the term "bodies of self-organization of the population" is used and that the change of the name "bodies of self-organization of the population" is not envisaged by the legislator, it seems appropriate to unify terminology in all regulations, to introduce a uniform name of the SOBPs. Prospects for further research in this direction are seen in the need to clarify and unify the normative definitions of the SOBPs in the Law of Ukraine of May 21, 1997 "On Local Self-Government in Ukraine" and the Law of Ukraine of July 11, 2001 "On Self-Organization Bodies".

References

1. Мішина Н.В. Муніципальна реформа в Україні: стан і перспективи. *Право України*. 2018. № 4. С. 126–138.
2. Мішина Н.В., Головка К.В. Тенденції систематизації муніципального права України. *Право України*. 2020. № 10. С. 97–109.
3. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення в Україні: типологія та класифікація. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том XX VI. Одеса, 2020. С. 81–89.
4. Оборотов Ю. М. Герменевтика й метафора у правознавстві. *Наукові записки МГУ*. 2004. № 1. С. 126 – 131.
5. Рабинович П. М. Проблемы понимания в правовом регулировании. *Правоведение*. 1988. № 5. С. 21 – 27.
6. Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування: Закон УРСР від 7 грудня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 2. Ст. 5.
7. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон УРСР від 26 березня 1992 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1992. № 28. Ст. 387.
8. Ямпольская Ц. А. Органы общественной самодеятельности среди других форм общественной активности граждан (задачи исследования и подход к их решению). *Общественные организации и органы общественной самодеятельности в СССР*. М.: Ин-т государства и права АН СССР, 1985. С. 57 – 76.
9. Чигирь А. Е. Общественные самодеятельные организации трудящихся и развитие социалистической демократии. Минск: Издательство «Наука и техника», 1975. 192 с.
10. Камилев К. К. Участие народных масс в управлении советским государством. Ташкент: Издательство «Наука» Узбекской ССР, 1965. 198 с.
11. Орловський О. С. Органи самоорганізації населення на території колишнього СРСР. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 3. С. 171 – 177.
12. Балобанов А. Е. Местные сообщества в местном самоуправлении как образовательная задача. URL: http://logov.mpsf.org/bible_attachments/html/cd2/IZD_TXT/izd22/main.html (дата звернення: 1.04.2021).

Summary

Mishyna N. V. Hermeneutics in the constitutional law of Ukraine. – Article.

Hermeneutics, having emerged due to innovations in philosophy, is currently used by other humanities, including jurisprudence. Hermeneutics (from the Greek *ερμηνεύω* (*hermeneutikos*) – interpreter) – the art of understanding, comprehension, the doctrine of the interpretation of signs and understanding of meanings in the form of theory of the art of understanding, certain rules (methods, techniques) of interpretation, the art of their

application, as well as the process of interpretation; organization, process and result of such correct reasoning, which actualizes various interpretive methodologies, adequate for understanding a text.

Hermeneutic principles and approaches are harmoniously combined with centuries-old legal traditions – because the history of interpretation of legal texts dates back at least to the Renaissance, reflected in many schools (glossators, commentators (postglossators), etc.).

The aim of the article is to demonstrate how the hermeneutics is used in the field of constitutional law based on the self-organized bodies of population's (SOBPs) materials and practice.

The use of the term "self-government" is not entirely successful in the name "territorial public self-government bodies". After all, according to modern doctrinal concepts, one of the conditions for the formation of the rule of law in the country is the division of public power into public state and public municipal (self-governing) power. In this case, public state power is exercised by the relevant bodies, which, as a rule, belong to one of the branches of state power in accordance with the requirements of the concept of its division into legislative, executive and judicial. Municipal power is exercised by local governments. Based on this, both public authorities (local governments) and public municipal authorities (local governments) will function at the level of administrative-territorial units. According to the legislation of Ukraine, SOBPs are part of the system of local self-government, but are not bodies of local self-government. Thus, the use of the word "self-government" in the name of the SOBPs will indicate the system to which the house, street, etc. committees belong, but will be confusing because it will facilitate their identification with local governments. In addition, the use of the name "territorial public self-government" will characterize the nature of the dream bodies as mixed (public – public), which, in the author's opinion, is also not true.

Key words: hermeneutics, hermeneutics method, public law, constitutional law, municipal government, territorial collective.

Анотація

Мішина Н. В. Герменевтика в галузі конституційного права України. – Стаття.

Герменевтика, що з'явилася завдяки новаціям у філософії, в даний час активно використовується іншими гуманітарними науками, зокрема юриспруденцією. Герменевтика – мистецтво розуміння, осмислення, вчення про тлумачення знаків та розуміння значень у формі теорії мистецтва розуміння, певних правил (методів, прийомів) інтерпретації, мистецтво їх застосування, а також процес інтерпретації; організація, процес і результат таких правильних міркувань, які актуалізують різні інтерпретаційні методології, коли йдеться про розуміння тексту.

Герменевтичні принципи та підходи гармонійно поєднуються із багатовіковими правовими традиціями – адже історія тлумачення юридичних текстів сягає принаймні епохи Відродження, відобразившись у багатьох школах (глосатори, коментатори (постглосатори) тощо).

Метою статті є продемонструвати, як герменевтика використовується в галузі конституційного права на основі матеріалів та практики органів самоорганізації населення (ОСН).

Використання терміна "самоврядування" не є цілком доречним у назві "територіальні органи громадського самоврядування", як інколи пропонують іменувати ці органи. Адже, згідно сучасних доктринальних концепцій, однією з умов формування правової держави в країні є поділ публічної влади на публічну державну та публічну муніципальну (самовряду) владу. При цьому публічну державну владу здійснюють відповідні органи, які, як правило, належать до однієї з гілок державної влади відповідно до вимог концепції її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Муніципальну владу здійснюють органи місцевого самоврядування. Виходячи з цього, на рівні адміністративно-територіальних одиниць функціонуватимуть як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування. Відповідно до законодавства України, ОСН є елементом системи місцевого самоврядування, але не є органами місцевого самоврядування. Таким чином, використання слова "самоврядування" в назві ОСН вказуватиме на систему, до якої належать комітети будинку, вулиці тощо, але буде заплутаним, оскільки полегшить їх ототожнення з місцевими органами влади (публічної влади). Крім того, використання назви «територіальне громадське самоврядування» буде характеризувати природу ОСН як змішану (публічно-громадську), що, на думку автора, також не відповідає дійсності.

Ключові слова: герменевтика, метод герменевтики, публічне право, конституційне право, муніципальне управління, територіальний колектив.

Т. А. Стоянова, Л. А. Островська

**ПЕРЕШКОДИ У ЗАСТОСУВАННІ ОБМЕЖУВАЛЬНОГО
ПРИПISУ ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ
НАСИЛЬСТВУ: НАЦІОНАЛЬНА СУДОВА ПРАКТИКА
ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Як свідчить статистика, за період карантинних обмежень, викликаних COVID-19 (у статті взятий порівняльний аналіз статистичних даних за період карантинних обмежень), випадки домашнього насильства зросли приблизно на 30% у країнах всього світу [1, с. 113]. Можна зробити висновок, що проблема домашнього насильства, що існувала в латентному вигляді, у зв'язку із провокацією самоізоляції та перебуванням «постраждалої особи» – жертви та кривдника в одному приміщенні, спровокувала кризу та змусила звернутися за допомогою у разі здійснення домашнього насильства, висвітила масштабність замовчуваної проблеми. Не можна стверджувати, що проблеми домашнього насильства або насильства проти жінок не було і з'явилася тільки на карантині, ні таке твердження є неправильним, проблема набрала ваги, оскільки стресові, незвичні фактори у вигляді страху за майбутнє, обмеженого простору та перебування «постраждалої особи» в одному приміщенні із «кривдником», неможливість зміни уваги та відволікання на повсякденні справи (школи, робота, друзі, подорожі тощо), змусили подивитися реаліям замовчуваної насильницької поведінки в очі та звернутися по допомогу в наявні інстанції. Дослідити всі фактори-перешкоди в протидії домашньому насильству або ж насильству проти жінок – це окрема комплексна, багатостороння тема, предметом же дослідження у цій роботі стануть саме окремі аспекти – перешкоди у застосуванні обмежувального припису у разі застосування психологічного насильства.

Стосовно практичного застосування такого механізму протидії домашньому насильству та насильству проти жінок, як обмежувальний припис, можна виокремити багато чинників, що перешкоджають його застосуванню. І не всі такі чинники мають коріння суто в полі законодавчого регулювання (наявних колізій у праві, не діючих норм) або ж у відсутності дієвого правоохоронюваного механізму. Розглядати питання механізму протидії такого виду насильства слід насамперед за допомогою комплексного підходу, з урахуванням аналізу судової (національної, європейської) практик, законодавчого регулювання та основних психологічних характеристик понять

«кривдник» та «постраждала особа». Саме такий підхід, як видається, зможе перейти до позиції «право для людини», а не «людина для права».

Як свідчить судова практика, зокрема Постанова Верховного Суду України від 28 квітня 2020 року у справі № 754/11171/19 (далі – Постанова), суди, приймаючи рішення про видачу обмежувального припису, керуються вже вкрай очевидними ознаками вчинення насилля і насамперед орієнтуються на існування попереднього звернення до органів Національної поліції щодо вчинення насильницьких дій фізичного, сексуального, а потім вже психологічного насилля. Зокрема, в Постанові зазначається: «Суди, приймаючи рішення про видачу обмежувального припису, для забезпечення дієвого та ефективного захисту керувалися тим, що існує високий рівень вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення щодо постраждалої особи, такі ризики є реальними». До звернення до суду з вимогою про видачу обмежувального припису постраждала особа, як зазначено у справі, неодноразово зверталася до працівників поліції із заявою про відкриття кримінального провадження, у Службу у справах дітей та сім'ї Деснянської районної в місті Києві державної адміністрації, Центр соціальних служб сім'ї, дітей та молоді Деснянської районної в місті Києві державної адміністрації [2]. Тобто перш ніж звернутися до суду задля видачі обмежувального припису, постраждала особа неодноразово зверталася до позасудових механізмів захисту від домашнього насильства. І з огляду на інші приклади судових рішень, усталеною практикою в таких справах стає те, що видача судом обмежувального припису відбувається тоді, коли у справі є докази про попереднє звернення до позасудових механізмів захисту проти домашнього насильства, і тільки у разі продовження дій або бездіяльності з боку кривдника суди ухвалюють рішення про задоволення вимог про видачу обмежувального припису. Тобто можливість захистити свої права у разі вчинення психологічного насильства без фізичного, з приводу якого не було попереднього звернення до правоохоронних чи державних органів захисту прав дітей, стає практично неможливим.

Якщо звернутися до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), то перш за все слід навести приклад останнього його рішення «Левчук проти України» (заява № 17496/19), що було ухвалене у вересні 2020 й стало першим рішенням проти України щодо домашнього насильства [3]. У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що Україною порушено позитивні зобов'язання захисту прав людини на повагу до приватного життя, зокрема ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, що гарантує право на повагу до приватного та сімейного життя [4]. Слід зазначити, що напрямку зазначена Конвенція не присвячена регулюванню домашнього насилля та насилля проти жінок, оскільки існує спеціальна Стамбульська Конвенція 2011 року [5], й ЄСПЛ у своєму рішенні це зазначив, посилаючись на рішення «Volodina v. Russia», заява № 41261/17 від 9 липня 2019 р., де суд спирався на універсально застосовні стандарти у сфері протидії насильству щодо жінок, зокрема, Конвенцію про ліквідацію дискримінації щодо жінок (CEDAW) 1979 р., звіти Спеціальних доповідачів ООН, Рекомендацію Комітету міністрів Ради

Європи від 30 квітня 2002 року «Про захист жінок від насильства» та безпосередньо на Стамбульську Конвенцію.

З одного боку, таке рішення є показовим для України, як визнання на рівні ЄСПЛ невиконання національними судами зобов'язань щодо забезпечення прав людини, зокрема права на повагу приватного та сімейного життя та прав жінок на захист від домашнього насилля, а також захист від домашнього насилля, також ним акцентується увага на існуванні блоку законодавчих актів щодо протидії домашньому насиллю та насиллю проти жінок. З іншого ж боку, проаналізувавши історію справи, можна дійти того ж самого висновку, що й після аналізу національної судової практики, зокрема, що постраждала-заявниця перш ніж звернутися до суду, неодноразово зверталася до численних правоохоронних органів з приводу насильницьких дій, але навіть за наявності численних доказів застосування позасудових спроб заявниці захистити себе та своїх дітей від кривдника в національних судах не вдалося.

Тобто, як видається, отримати своєчасно захист у разі здійснення домашнього насилля складно. І це є одним аспектом-перешкодою в тому, що механізм протидії домашньому насиллю дієво запрацює. З іншого боку, існує інша перешкода, яку не можна минути у разі розгляду зазначених справ, і вона стосується питань зловживання обмежувальним приписом для вирішення зовсім інших спорів постраждалою особою. Наприклад, застосування обмежувального припису з обов'язком усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи, чи заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, що визначені п. 1 ч. 2 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6], задля продажу спільного майна або задля вчинення зворотної маніпуляції стосовно кривдника шляхом обмежувального припису, тобто не задля свого захисту чи захисту прав дітей, а задля нападу чи примушування до вчинення кривдником якихось інших дій, напряду не пов'язаних із припиненням вчинення насилля над постраждалою, а на її користь.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що застосування обмежувального припису ускладнюється двома чинниками: 1) видачею обмежувального припису судом тільки після неодноразового попереднього звертання до правоохоронних органів, 2) використання постраждалою особою такого інституту, як інструмент помсти, чи з метою вирішити майновий спір між нею та кривдником. Такий висновок, безумовно, не претендує на остаточну істинність, не вичерпує всіх підстав домашнього насильства, що може статися не тільки між колишнім подружжям, але й іншими членами сім'ї. Але слід підкреслити, що саме неможливість сумісного проживання, набрання дистанції між колишнім подружжям і є найчастішою підставою звернення до суду.

Слід дійти ще одного висновку щодо правової невизначеності поняття «психологічне насильство». Можна допустити, що у разі розгляду зазначеної категорії справ перед судом постає складне питання щодо формування предмета доказування: які обставини в нього включити, щоб можна було

зробити правильний висновок щодо наявності підстав видачі обмежувального припису. З фізичним насиллям усе ж таки легше здійснити доказування – воно очевидне, а щодо психологічного встановити його дуже складно, хоча наслідками психологічного насилля є й те, що воно передре фізичному, може стати попереднім кроком до застосування фізичного насильства. Під час вирішення справ про видачу обмежувального припису перед судом, коли підставою видачі обмежувального припису є вчинення психологічного насилля, постає завдання – встановити та довести факт вчинення психологічного насильства. Як свідчить нерадісна статистика, на яку посилався ЄСПЛ у рішенні «Левчук проти України», зокрема на дані дослідження ОБСЄ щодо насильства проти жінок, згідно з яким 26% жінок в Україні переживали фізичне та/або сексуальне насильство з боку нинішнього або колишнього партнера. Дві третини жінок (65%) зазнавали психологічного насильства з боку інтимних партнерів. Це перевищує середній показник гендерно зумовленого насильства по ЄС на 43% і є вищим, ніж у будь-якій країні ЄС. Проте лише 7% жінок, які пережили насильство від нинішнього партнера, і 12% тих, хто пережив насильство від попереднього партнера, повідомляли про свій досвід у поліцію. Хоча наведені дані стосуються і фізичного, і сексуального насильства, цифри щодо психологічного насильства свідчать про більш сувору реальність, що, на жаль, як видається із попереднього висновку щодо аналізу національної судової практики застосування обмежувального припису у випадках психологічного насильства, є вкрай неможливим. Отже, слід проаналізувати положення чинного законодавства щодо таких понять, як «домашнє насильство» та його різновиду «психологічне насильство».

Як закріплює ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», під домашнім насильством розуміється діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються у сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Із законодавчого визначення слід виокремити такі ознаки саме домашнього насилля:

1) діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства. Тобто, по-перше, суду під час розгляду такої категорії справ слід встановити обставини щодо наявності дії або бездіяльності конкретної особи – кривдника, які мають ознаки сексуального, психологічного або економічного насильства;

2) погрози вчинення таких діянь. Тобто суд, вирішуючи питання про застосування обмежувального припису, не тільки бере до уваги вже здійснений факт діяння (дії або бездіяльності) домашнього насильства, а також погрози вчинення таких діянь;

3) вчиняються у сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які

спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа.

Ключовою ознакою домашнього насильства є те, що між «кривдником» та «постраждалою особою» є сімейні або колишні сімейні стосунки, чи між особами, які проживають разом однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає особа, яка вчинила домашнє насильство у тому самому місці, що й постраждала особа. Слід звернутися до положень ст. 3 Сімейного кодексу, що визначає поняття сім'ї, зокрема: сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, в тому числі подружжя, яке вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Також, як зазначено, дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає [7].

Як зазначає п. 14 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Як видається, визначення психологічного насилля є неоднозначним, законодавець не дає конкретних ознак психологічного насильства, а перелічує випадки, коли дія або бездіяльність може вважатися психологічним насильством, з акцентом на репродуктивну функцію жінки. Отже, підсумуємо та проаналізуємо, що є психологічним насиллям як підставою застосування обмежувального примусу:

- 1) словесні образи, у тому числі щодо третіх осіб;
- 2) приниження;
- 3) переслідування, залякування.

Як видається з продовження такої норми, цей перелік не є вичерпним, кожна із зазначених дій повинна мати певну мету – бути спрямованою на обмеження волевиявлення особи, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдати шкоди психічному здоров'ю особи. Також законодавець встановлює, але це не зовсім ясно прописане в нормі, що під психологічне насилля підпадає контроль у репродуктивній сфері. Незрозуміло у зв'язку із тим, що саме контролюється: якщо один з подружжя хоче мати дітей, а інший не хоче, де та грань стосовного спричинення психологічного насилля щодо контролю репродуктивної функції? Якщо один з подружжя хоче

мати дітей, а інший вживає протизаплідні засоби? А вживання протизаплідних засобів іншим з подружжя спричиняє психологічні страждання іншому з подружжя? Таких питань чимало, й можна зробити висновок, що саме невизначеність психологічного насилля, з одного боку, та широкий спектр для зловживання таким засобом захисту прав – з іншого, створюють неможливість ефективного застосування обмежувального припису.

Як один з варіантів вирішення зазначеної колізії пропонується запровадити обов'язкову участь профільного з питань психологічного насилля психолога у справах про видачу обмежувального припису для надання обов'язкового висновку з питань наявності вчинення психологічного насилля та наявності у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, що спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдати шкоди психічному здоров'ю особи. Це може бути конкретним кроком у механізмі реалізації державної програми запобігання та протидії домашньому насильству, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 № 145 «Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» [7].

Література

1. Tatiana Stoyanova, Grygorii Tripulskyi, Liudmila Ostrovska. Pandemic of home violence. *Jus Humani Law Journal*. Vol. 9. No. 2. 2020. Pp. 115–136 (Web of Science Core Collection). URL: <http://iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/246>.
2. Постанова Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 28.04.2020 № у справі 754/11171/19. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/89034240?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05&_ga=2.86953758.760018352.1624900910-1824888847.1537916886.
3. “Levchuk v. Ukraine” (Application No. 17496/19). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-203931%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-203931%22]}).
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : Закон України № 475/97-ВР від 17.07.1997. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Стамбульська Конвенція: що написано в скандальному документі. *ГРАНИ.LV*, 11.05.2016. URL: <https://www.grani.lv/latvia/68218-stambulskaya-konvenciya-cto-napisano-v-skandalnom-dokumente.html>.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
7. Сімейний кодекс : Закон України від 10 січня 2002 року. Закон України від 7 грудня 2017 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>.
8. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 № 145. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#n16>.

Анотація

Стоянова Т. А., Островська Л. А. Перешкоди у застосуванні обмежувального припису як засобу протидії домашньому насильству: національна судова практика та практика Європейського суду з прав людини. – Стаття.

У статті проаналізований механізм застосування обмежувального припису в Україні. Досліджена статистика звернень у зв'язку із вчиненням домашнього насильства у країнах світу, в Україні за роки карантинних обмежень, викликаних COVID-19. Досліджена

національна судова практика застосування обмежувального припису, виявлено, що суди ухвалюють позитивне рішення про видачу обмежувального припису тільки за наявності попередніх, неодноразових звернень потерпілої до позасудових органів з вимогою про захист від домашнього насильства. Досліджена практика Європейського суду з прав людини щодо захисту від домашнього насильства.

Виокремлені актуальні чинники-перешкоди в ефективному застосуванні механізму видачі обмежувального припису судом: з боку судів видача обмежувального припису тільки у разі неодноразових попередніх звернень постраждалою до позасудових органів, з боку постраждалої використання обмежувального припису як інструменту помсти або вирішення майнових спорів, а не задля захисту від кривдника. Встановлено, що підставою існування таких перешкод є правова невизначеність психологічного насильства як підстави видачі обмежувального припису в законодавстві. Розглянуто правове регулювання визначень домашнього насильства, психологічного насильства, а також проаналізовані ознаки психологічного насильства як підстави для видачі обмежувального припису. Встановлено, що саме розмитість, неточність ознак визначення психологічного насильства є перешкодою у формуванні предмета доказування в справах про видачу обмежувального припису, коли здійснюється психологічне насильство. Проаналізовані дії, що з точки зору законодавчого визначення є психологічним насильством. Запропоновано запровадити обов'язкову участь з питань психологічного насильства психолога у справах про видачу обмежувального припису для надання обов'язкового висновку з питань наявності вчинення психологічного насильства та наявності у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб.

Надані рекомендації щодо обов'язкової участі психолога у разі розгляду справ про видачу обмежувального припису з підстави застосування психологічного насильства.

Ключові слова: обмежувальний припис, COVID-19, домашнє насильство, психологічне насильство, Європейський суд з прав людини.

S u m m a r y

Stoianova T. A., Ostrovska L. A. Obstacles to the application of the restrictive provision as a means of combating domestic violence: national case law and the case law of the European Court of Human Rights. – Article.

The article analyzes the mechanism of application of the restrictive requirement in Ukraine. The statistics of appeals in connection with the commission of domestic violence in the countries of the world, in Ukraine during the years of quarantine restrictions caused by COVID-19 are studied. The national judicial practice of applying the restrictive order was studied, it was found that the courts make a positive decision to issue a restrictive order only in the presence of previous, repeated appeals of the victim to extrajudicial bodies with a request for protection from domestic violence.

The case law of the European Court of Human Rights on protection against domestic violence is studied.

Relevant obstacles to the effective application of the mechanism of issuing a restraining order by the court are singled out: by courts issuing a restrictive injunction only in case of repeated preliminary appeals by the victim to extrajudicial bodies, by the victim using the restrictive injunction as a tool of revenge or resolving property disputes. from the offender.

It is established that the basis for the existence of such obstacles is the legal uncertainty of psychological violence as a basis for issuing a restrictive prescription in the legislation. The legal regulation of the definitions of domestic violence, psychological violence is considered, as well as the signs of psychological violence are analyzed as grounds for issuing a restrictive order. It is established that it is the vagueness, inaccuracy of the signs of definition of psychological violence that is an obstacle in the formation of the subject of evidence in cases of issuing a restrictive order when psychological violence is committed. The actions that are psychological violence from the point of view of the legislative definition are analyzed. It is proposed to introduce mandatory training on psychological violence of a psychologist in cases of issuing a restrictive order to provide a mandatory opinion on the existence of psychological violence and the victim's fears for their own safety or the safety of third parties.

Recommendations are provided for the mandatory participation of a psychologist in the consideration of cases on the issuance of a restraining order on the basis of the use of psychological violence.

Key words: restrictive order, COVID-19, domestic violence, psychological violence, European Court of Human Rights.

УДК 341.1/8
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.704>

О. О. Сурілова

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Постановка проблеми: Людство вступило в третє тисячоліття свого розвитку, в епоху четвертої науково-технічної революції, яка отримала назву від ініціативи 2011 року, очолюваної бізнесменами, політиками і вченими, та ознаменувала безпрецедентний технологічний стрибок, який призвів до небаченого раніше економічного зростання та підвищення добробуту населення [1]. Водночас з'явилися нові глобальні проблеми й виклики, які неможливо подолати зусиллям окремих країн. Тому потрібний єдиний міжнародний механізм їх розв'язання і регулювання, мобілізація ресурсів усіх країн світу, посилення міжнародно-правового регулювання та вдосконалення міжнародного правопорядку з урахуванням новітніх викликів.

Нині найбільшою загрозою та викликом світовому співтовариству є пандемія COVID-19. Слід зазначити, що пандемії, з якими стикалося людство у XXI столітті, значно впливали на будь-яку людську діяльність та врешті-решт змінювали світовий правопорядок. Однак саме пандемія COVID-19 має найбільш суттєві наслідки для світового співтовариства та спричиняє найбільш масштабні зміни у міжнародно-правовому регулюванні. Посилення забезпечення продовольчої безпеки міжнародно-правовими засобами є найважливішим завданням, оскільки є невід'ємною складовою частиною забезпечення прав людини, зокрема права на виживання, яке може трактуватися у сенсі ст. 25 Загальної декларації прав людини як право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Глобальна продовольча безпека в умовах пандемії COVID-19 була предметом наукових пошуків вітчизняних на зарубіжних науковців (С.В. Тютюнникова, І.Ю. Скочко, R. Zurayk, Z. Allam), однак не втратила актуальності, оскільки ситуація змінюється щодня та виникають усе нові ризики, які потребують наукового аналізу. Багато аспектів не опрацьовані у юридичній літературі, відсутній єдиний підхід до розуміння шляхів подолання загроз продовольчій безпеці в умовах пандемії

Метою статті є висвітлення міжнародно-правових механізмів, мінімалізації негативних наслідків пандемії на стан продовольчої безпеки, а також

розроблення рекомендацій щодо зниження ризиків та загроз продовольчій безпеці в Україні з урахуванням досвіду Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 має суттєвий вплив на всі аспекти діяльності людства. Зазнала негативного впливу і продовольча безпека внаслідок зниження попиту на продукти харчування, обмеження мобільності та зниження купівельної спроможності громадян, збоїв у системі виробництва та постачання продовольства, зокрема внаслідок порушень ланцюгів постачання продовольства¹ введення карантинних заходів і контролю пересування [2].

З метою зупинення розповсюдження вірусу уряди країн світу вживають рішучих заходів, навіть нехтуючи продовольчою безпекою, хоча метою будь-якого заходу має бути не тільки захист здоров'я населення, але і продовольча безпека, оскільки вони тісно пов'язані одне з одним¹. Зв'язок здоров'я та продовольчої безпеки яскраво проявила пандемія. Пандемія виникла у ланцюгах постачання продуктів харчування, адже перші виявлені випадки захворювання пов'язують із ринком морепродуктів в Ухані [3].

Нові реалії змусили Генеральну асамблею ООН прийняти Резолюцію 74/270 «Глобальна солідарність у боротьбі з коронавірусним захворюванням 2019 року (COVID-19)», у якій закликала активізувати міжнародне співробітництво, щоби стримати пандемію та пом'якшити її несприятливі наслідки [4]. Держави, міжнародні організації, регіональні наддержавні утворення мають знайти способи швидко та цілеспрямовано діяти у ключових питаннях, таких як економіка, навколишнє середовище, технології та охорона. Продовольча безпека не згадується у цьому документі, однак наголошено на необхідності повної поваги прав людини.

Більш детально розглядає питання продовольчої безпеки Всесвітня продовольча програма Організації Об'єднаних Націй, яка з метою мінімізації впливу пандемії адаптує свої плани таким чином, щоб і далі надавати необхідну допомогу тим, хто її потребує². У свою чергу продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) розробила Програму заходів у відповідь і відновлення у зв'язку з COVID-19. Остання заявила, що через карантинні заходи виробники харчової продукції не зможуть виробляти необхідні обсяги сільськогосподарських продуктів, що загрожує нестачею продуктів харчування для мільйонів людей навіть у заможних країнах, а невжиття урядами країн належних заходів матиме за наслідок двократно – до 1,6 млрд – збільшення кількості голодуючих у світі [5].

22 квітня 2020 року члени СОТ, у тому числі Україна, розповсюдили Спільну заяву стосовно забезпечення відкритої та передбачуваної торгівлі

¹ Зв'язок здоров'я населення з продовольчою безпекою було підкреслено у 1996 р. на Всесвітній зустрічі на вищому рівні з проблем продовольства, де було прийнято Римську декларацію щодо всесвітньої продовольчої безпеки, у якій було зазначено, зокрема, що продовольча безпека передбачає фізичний та економічний доступ всіх людей до безпечної та поживної їжі в достатніх об'ємах з метою забезпечення активного і здорового життя.

² Це передбачає роботу з урядами з метою: посилення і розширення програм соціального захисту для вирішення проблеми відсутності продовольчої безпеки і недоїдання; підтримки виробництва, торгівлі, розподілу і споживання продуктів харчування за допомогою поліпшення ланцюжків поставок, збору даних і цільових послуг у сфері харчування для найбільш вразливих верств населення; надання альтернативи шкільного харчування там, де освітня діяльність була припинена через пандемію.

сільськогосподарською та харчовою продукцією під час пандемії COVID-19, яка містить ключові заходи щодо злагодженого співробітництва для забезпечення глобальної продовольчої безпеки у відповідь на пандемію коронавірусної інфекції, зокрема:

- забезпечити відкритість та нерозривність ланцюгів постачання;
- утримуватися від створення внутрішніх запасів продовольства сільськогосподарської продукції, що традиційно експортується, з метою уникнення загроз міжнародній торгівлі;
- утримуватися від запровадження необґрунтованих торговельних бар'єрів щодо сільськогосподарської та аграрної продукції;
- у випадку запровадження надзвичайних заходів щодо сільськогосподарської та аграрної продукції, призначених для боротьби з COVID-19, не застосовувати заходи, що порушуватимуть глобальні ланцюги постачання;
- інформувати СОТ про будь-які заходи торгівлі, пов'язані з COVID-19;
- підтримати зусилля СОТ та інших міжнародних організацій щодо аналізу впливу COVID-19 на глобальну торгівлю та агровиробництво;
- брати участь у діалозі з метою посилення спроможності реагувати на регіональні чи міжнародні пандемії, зокрема в рамках СОТ [6].

При цьому особливе значення надається необхідності дотримання членами СОТ принципів прозорості, пропорційності та передбачуваності у разі запровадження торговельних заходів у відповідь на поширення коронавірусу.

Не залишилися осторонь і учасники Всесвітнього економічного форуму в Давосі. У відповідь на пандемію були прийняті «Принципи зацікавлених сторін в епоху COVID. Вклад ділового співтовариства: бути лідерами чуйності та працездатності» [7]. Основні економічні гравці взяли на себе відповідальність за загальне процвітання та встановили принципи зацікавлених сторін в епоху COVID, які стосуються зокрема забезпечення продуктами харчування: Для системи постачальників та замовників принцип полягає в забезпеченні спільного бізнесу та утримання відкритих ланцюгів поставок; для співробітників – у тому, щоб захистити їх та допомогти адаптуватися до нових умов праці. Для споживачів – у підтримці справедливих цін і комерційних умов для найважливіших поставок. Для урядів та суспільства – в наданні повної підтримки.

Всі ці заходи мають на меті мінімізувати ризики на глобальному рівні, однак є неефективними, оскільки задекларовані наміри, але не передбачені правові інструменти досягнення цілей.

Для кожної країни актуальним є забезпечення національної продовольчої безпеки як невід'ємної складової частини економічної та національної безпеки держави та умова її незалежності. Забезпечення продовольчої безпеки є актуальною проблемою як країн із низьким рівнем економічного розвитку, так і розвинутих країн.

Щодо України, то на рівень національної продовольчої безпеки впливають численні фактори, серед яких – спроможність АПК країни ефективно реагувати на зміни кон'юнктури світового ринку продовольства, економічна доступність продуктів харчування для населення; захищеність вітчизняних виробників продовольства та створення правового

механізму забезпечення продовольчої безпеки, що передбачає необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародним правом та правом Європейського Союзу.

Зміна умов господарювання внаслідок пандемії привела до безлічі нових проблем, які вимагають теоретичного осмислення і розроблення практичних рекомендацій з їх вирішення. Водночас для України з'являються нові можливості розвитку агропромислового сектору, які надає зростання попиту на продовольство. Вважаємо це слушною нагодою для розроблення механізму постачання продовольства на експорт та залучення іноземних інвестицій. На нашу думку, має бути розроблена стратегія, яка заклала б правові, соціальні та економічні підвалини забезпечення продовольчої безпеки під час пандемії.

Нині розроблена державна програма стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19 із метою впровадження протягом 2020–2022 років комплексної системи нових можливостей стабілізації та сталого розвитку економіки України і підвищення рівня зайнятості населення шляхом збереження існуючих і стимулювання створення нових високопродуктивних робочих місць [8].

Продовольча безпека згадується лише у контексті важливості сільськогосподарського сектору для забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом забезпечення доступу виробників до фінансових ресурсів для придбання та оновлення основних засобів та створення більшої доданої вартості через державні кредитні програми та субсидії; забезпечення безперервного збуту аграрної продукції в умовах пандемії; ефективного регулювання сектору, своєчасного надання адміністративних послуг та розвитку прозорих земельних відносин³. Загалом прийнята програма не передбачає конкретних заходів підтримки агровиробників, вже не кажучи про інші складові забезпечення продовольчої безпеки в період пандемії.

Ще у квітні 2020 р. був розроблений Проект Постанови про невідкладні заходи із забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) та розгортання економічної кризи, метою якого є стабілізація ринку сільськогосподарської продукції, формування запасів продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави, а також недопущення дефіциту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування на внутрішньому ринку та запобігання різкому зростанню цін на них [9]. Однак і ця постанова, якщо буде прийнята, не вирішує проблеми, оскільки передбачає обмежені заходи. Передбачено тільки поповнення державного матеріального резерву, затвердження номенклатури продуктових матеріальних цінностей, які підлягають закупівлі до державного матеріального резерву; забезпечення фінансування за рахунок коштів Державного бюджету України закупівель до державного матеріального резерву продовольчих матеріальних цінностей згідно з визначеною номенклатурою а також прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на запровадження тимчасового обмеження експорту продукції продовольчої групи до фактичного приведення обсягів їх накопичення в державному матеріальному резерві.

³ Підтримка аграрного сектору – це лише один з аспектів проблеми. Інші аспекти, визначені у The Global Food Security Index, в цьому сенсі не втрачені.

Основна проблема лежить у площині обмеження спроможності виробників виробляти та постачати необхідні обсяги харчової продукції через впровадження карантинних заходів. У таких умовах здійснити поповнення держрезерву може взагалі виявитися неможливим.

Насамперед має бути розроблена концепція забезпечення продовольчої безпеки в умовах пандемії COVID-19 у тісній співпраці з Європейським Союзом. Концепція нами розглядається як основа для розроблення правових механізмів подолання наслідків пандемії у сфері продовольчої безпеки.

За основу доцільно взяти Стратегію ЄС «Від ферми до виделки: за справедливу, здорову та екологічно безпечну систему харчування» [10]. У стратегії констатовано, що нинішня пандемія COVID-19 виявила багато проблем, що впливають на функціонування харчових систем.

Перед Комісією постало завдання посилення координації спільної європейської реакції на кризи, що впливають на продовольчі системи з метою зміцнення здоров'я населення та пом'якшення соціально-економічного впливу пандемії на ЄС за допомогою розроблення плану дій у надзвичайних ситуаціях для забезпечення постачання продовольства та продовольчої безпеки, які мають бути здійснені в умовах кризи. Одним із заходів є розроблення Кодексу поведінки ЄС щодо відповідальної ділової та маркетингової практики, який супроводжуватиметься моніторингом. Першочерговими заходами має бути забезпечення сталого виробництва продуктів харчування; сприяння сталому споживанню їжі та переходу до здорових, стійких режимів харчування; зменшення втрат продуктів харчування; боротьба із шахрайствами по ланцюгу поставок продовольства. І це не декларації, а реальні пропозиції, забезпечені необхідним фінансуванням. У межах програми «Горизонт 2020» виділено у 2020 р. близько 1 млрд євро та передбачено виділення ще 10 млрд євро на наукові дослідження, продукти харчування, біоекономіку, природні ресурси, сільське господарство, рибне господарство, аквакультуру та навколишнє середовище, а також використання цифрових технологій та природоохоронних рішень в агропромисловому комплексі [11]. Фінансування здійснюватиметься через Фонд InvestEU та Європейський фонд регіонального розвитку. Передбачено також посилення міжнародної співпраці в галузі досліджень харчових продуктів та інновацій, забезпеченні сталого агровиробництва та природокористування, що становить особливий інтерес для України, оскільки сприятиме залученню новітніх ефективних технологій, які здані забезпечити стале підвищення продуктивності агропромислового сектору.

Висновки: Забезпечення продовольчої безпеки в умовах пандемії COVID-19, глобальною проблемою. На вирішення цього завдання спрямовані зусилля впливовіших міжнародних організацій (ООН, СОТ), а також ЄС. На жаль, поки що на міжнародному рівні прийняті здебільшого декларативні заяви. Ситуація може бути покращена шляхом розроблення міжнародно-правового механізму забезпечення продовольчої безпеки під час пандемії. Водночас для України ризики, пов'язані з пандемією, створили нові можливості розвитку та залучення інвестицій. Цьому сприятиме розроблення концепції продовольчої безпеки в час пандемії з використанням досвіду ЄС щодо стратегії дій в цих умовах.

Література

1. Офіційний сайт платформи "Індустрія 4.0" URL: <https://industrie4.0.gtai.de/INDUSTRIE40/Navigation>
2. Rami Zurayk *Pandemic and Food Security A View from the Global South Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*. P. 17–21 URL <https://www.foodsystemsjournal.com>.
3. Zaheer Allam *The First 50 days of COVID-19: A Detailed Chronological Timeline and Extensive Review of Literature Documenting the Pandemic* URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824313-8.00001-2>
4. Resolution 74/274 adopted by the General Assembly on 2 April 2020. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/74/270>
5. World Food Programme – WFP URL: <https://www.wfp.org/publications>
6. Responding to the COVID-19 pandemic with open and predictable trade in agricultural and food products URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE>
7. Stakeholder principles in the COVID era. URL: <https://www.weforum.org/reports>
8. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 р.р. Постанова КМУ від 27.05. 20. № 534. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
9. Проект Постанови про невідкладні заходи із забезпечення продовольчої безпеки держави в умовах поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) та розгортання економічної кризи URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls>
10. Communication A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system COM/2020/381 final URL: <https://eur-lex.europa.eu>
11. HORIZON 2020 URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>

А н о т а ц і я

Сурілова О. О. Продовольча безпека в умовах пандемії. – Стаття.

У статті досліджуються фактори впливу пандемії COVID-19 на продовольчу безпеку Загрозливі реалії змусили відреагувати FAO, Всесвітню продовольчу програму ООН, Всесвітній економічний форум у Давосі, СОТ, які хоча і задекларували наміри мінімізації ризиків на глобальному рівні, однак не передбачили для цього правові механізми. У юридичній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння шляхів подолання загроз продовольчій безпеці в умовах пандемії. Метою статті є висвітлення організаційно-правових механізмів мінімізації негативних наслідків пандемії в галузі продовольчої безпеки, а також розроблення рекомендацій щодо зниження ризиків та загроз. Констатовано, що для України пандемія не тільки являє загрозу, але і відкриває нові можливості для розвитку агропромислового комплексу та залучення іноземних інвестицій. Аналіз Державної програми стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19 призвів до висновку, що в частині забезпечення продовольчої безпеки програма є неефективною, оскільки не передбачені організаційно-правові інструменти досягнення цілей. Обґрунтована необхідність розроблення національної стратегії, яка заклала би правові, соціальні та економічні підвалини забезпечення національної продовольчої безпеки під час пандемії та в пост-COVID період. Для розроблення організаційно-правового механізму забезпечення національної продовольчої безпеки слушним буде використання досвіду ЄС. Стратегія ЄС «Від ферми до виделки» не тільки пропонує комплексні механізми забезпечення продовольчої безпеки, але і передбачає посилення міжнародної співпраці, зокрема з Україною, в галузі досліджень харчових продуктів та інновацій, забезпеченні сталого агровиробництва та природокористування, зокрема в межах програми «Горизонт 2020».

Ключові слова: продовольча безпека, пандемія COVID-19, продовольчі ресурси, агропромисловий сектор.

S u m m a r y

Surilova O. O. Food security in a pandemic. – Article.

The article examines the factors of the COVID-19 pandemic's impact on food security. The threatening realities have prompted FAO, the UN World Food Program, the World Economic Forum in Davos, and the WTO to respond. In the legal literature, there is no single approach

to understanding ways to overcome food security threats in a pandemic. The purpose of the article is to highlight the organizational and legal mechanisms to minimize the negative effects of the pandemic in the field of food security, as well as to develop recommendations for reducing risks and threats. It was stated that the pandemic not only poses a threat to Ukraine, but also opens new opportunities for the development of the agro-industrial complex and attracting foreign investment. The analysis of the State Program of Economic Stimulation for Overcoming the Consequences of COVID-19 led to the conclusion that the program is ineffective in terms of food security, as there are no organizational and legal tools to achieve the goals. The need to develop a national strategy that would lay the legal, social and economic foundations for national food security during the pandemic and in the post-COVID period is justified. To develop the organizational and legal mechanism for providing national food, it will be appropriate to use the experience of the EU. The EU strategy "From farm to fork" not only offers comprehensive mechanisms for food security, but also provides for strengthening international cooperation, in particular with Ukraine, in the field of food research and innovation, sustainable agricultural production and nature management, in particular under Horizon 2020.

Key words: food security, COVID-19 pandemic, food resources, agro-industrial sector.

УДК 347.922.62:347.235(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.705>*Г. Я. Тріпутьський*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ НЕРУХОМОГО МАЙНА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Нерухоме майно як об'єкт цивільних прав є одним з найпопулярніших, а отже, і спірних об'єктів цивільних прав. Як свідчить судова статистика, цивільні справи щодо захисту нерухомого майна посідають не останнє місце серед судових справ, тож тільки за 2020 рік із позовами про захист права власності та інших речових прав звернулось 32 329 осіб [1]. Наведені дані не включають інших категорій справ, де предметом судового захисту також є нерухоме майно. До того ж, як відомо, 2020 рік став кризовим роком у зв'язку із пандемією COVID-19, що в тому числі відобразилось на ринку нерухомості та механізмі захисту прав на нерухоме майно. Тому наведені статистичні дані слід аналізувати з критичної точки зору та розуміти, що в звичайному, а не в кризовому режимі їх значно більше.

Як неодноразово підкреслювалось, в Україні нерухомість недооцінена, але має великий потенціал [2]. Серед чинників, що перешкоджають ринку нерухомості розвиватися та особливо привертати іноземні інвестиції в Україну, можна назвати: 1) фактичну відсутність іпотечного ринку; 2) відсутність стабільного, реального, прозорого та доступного кредитування, в іноземній валюті в тому числі; 3) нестабільність законодавчого регулювання ринку нерухомості; 4) тривалий, складний та відносно дорогий судовий механізм захисту прав власності на нерухоме майно. Деякі перешкоди в розвитку цивільно-правових відносин у сфері нерухомого майна зі зміною законодавства можуть сплинути, наприклад, введення реального відсотка для кредитування, що швидко вплине на розвиток у бік розширення ринку нерухомості. Стосовно ж нестабільності законодавчого регулювання, відсутності швидкого та реально доступного судового механізму захисту прав власності, то вирішити такі наявні перешкоди найближчим часом видається складним. Але оскільки нерухоме майно, як підкреслювалось, є найпривабливішим об'єктом і для інвестування, і в інших видах цивільних правовідносин, попит на який не зовсім спадає навіть у кризові часи, постає питання, яким чином в Україні захистити своє право власності й реалізовувати свої права щодо володіння, користування та розпорядження об'єктом нерухомого майна. Саме тому назріла необхідність здійснити комплексний аналіз механізму захисту та охорони прав власності на нерухоме майно у сучасних реаліях.

З точки зору науки цивільного процесу слід відрізняти засоби та форми захисту [3, с. 18]. Засоби захисту – це конкретні дії або утримання від дій, що спрямовані на відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного цивільного права. Невичерпний перелік засобів захисту цивільних прав закріплений у Цивільному кодексі України [4]. Невичерпність переліку засобів захисту особливо проявляється в механізмі захисту права власності, оскільки наявні спеціальні засоби захисту права власності, зокрема речово-правові. Наприклад, віндикаційний позов, метою якого, як зазначає Верховний Суд, є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У разі позбавлення власника володіння нерухомим майном зазначене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю) [5]. Форми захисту слід розподілити на: юрисдикційні, в яких захист здійснюють уповноважені спеціалізовані органи (суд, державні органи, органи місцевого самоврядування, нотаріус) та неюрисдикційні (наприклад, самозахист). Форми захисту, на відміну від способів захисту, відповідають на питання: до якої інстанції слід звернутися у зв'язку із необхідністю застосувати певний визначений особою (та законом, договором), яка зазнала порушень права власності, спосіб його відновлення.

Окремо слід зупинитися на понятті охорони та захисту цивільних прав як правових категорій, особливо з урахуванням контексту актуальності вибраної теми дослідження. Зокрема у зв'язку із тим, що судовий захист права власності нині є тривалим та неекономічним засобом відновлення прав, слід проаналізувати наявні можливості досудових заходів охорони права власності. Так, традиційно в науковій літературі під захистом права розуміють сукупність правових механізмів, спрямованих на відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права [6]. Під охороною – сукупність правових механізмів, що спрямовані на створення умов для нормальної реалізації прав та запобігання їх правопорушень.

В умовах сучасного стану ринку нерухомості, що було охарактеризовано в актуальності теми крізь окреслення чинників – перешкод задля розвитку цивільно-правового обігу з таким об'єктом цивільних прав, як нерухоме майно, застосування механізмів захисту (а для захисту прав нерухомого майна дієвою формою захисту є судова форма) слід визнати менш ефективним, ніж створення умов для запобігання порушень, зловживань у цій сфері.

Серед багатьох наявних правових видів охорони прав на нерухоме майно слід зосередити свою увагу на можливостях, що дають нині інформаційні технології. Саме за допомогою багатьох сучасних інформаційних сучасних програм є дієва можливість дізнатись інформацію щодо об'єкта нерухомості та здійснити правильний юридичний аудит. Як уже неодноразово зазначалось, найскладніше у механізмі охорони прав на нерухоме майно – розібратися в його історії [2]. Але у сучасних умовах та реаліях правильно оцінити перший крок – більш ефективно, ніж вирішувати та вибрати способи та форми захисту вже після.

Отже, серед інструментів для перевірки даних об'єкта нерухомості нині можна виокремити:

1) позасудові IT-сервіси, що допомагають здійснити попередню перевірку об'єкта нерухомості (наприклад, перевірити інформацію щодо юридичної особи забудовника). Серед основних можна навести, наприклад систему Youcontrol, що має відомості щодо багатьох компаній України на основі відкритих даних, відстежує зміни у відповідних реєстрах (наприклад, у реєстрі прав на нерухоме майно), в тому числі має інформацію щодо багатьох країн ЄС, Кіпру. Також слід зазначити існування додатків, що вже розроблені як автоматичний юридичний аудит об'єктів нерухомості.

Можна прогнозувати, що, по-перше, перелік зазначених сервісів не є вичерпним, по-друге, з розвитком та впровадженням IT-сервісів до повсякденного життя він буде збільшуватися та удосконалюватися, надаючи все більше різноманітних можливостей для користувачів;

2) державні судові інформаційні портали, що у відкритому доступі надають інформацію. Наприклад, сервіс ДАБІ – офіційний сайт Державної архітектурно-будівельної інспекції України. Користування цим сервісом має не тільки інформаційно-корисний характер, з його допомогою можна звернутися в тому числі з електронним зверненням;

3) державні реєстри щодо правового становища об'єкта нерухомості. Наприклад, реєстр обтяжень нерухомого майна;

4) судові реєстри, що у відкритому доступі мають інформацію щодо ходу розгляду справи, доступ до судових рішень. Наприклад, офіційний сайт судової влади court.gov.ua;

5) реєстри виконавчого провадження.

Слід зазначити, що поступове введення численних державних реєстрів, у тому числі відкритих даних судових реєстрів, що у поєднанні із використанням попереднього аналізу об'єкта нерухомості дають повноцінну картину правнику для прогнозування, впровадження та контролю законної, нормальної реалізації цивільних прав щодо об'єкта нерухомості.

Як видається, сучасні інформаційні технології та їх професійне користування юристом, з урахуванням вибору правильної стратегії реалізації особою її прав щодо нерухомості, дають нині численні можливості, по-перше, відстежувати всю необхідну інформацію щодо об'єкта нерухомості, по-друге, у разі застосування судового механізму захисту права власності контролювати судовий процес та виконання судового рішення.

Однак зазначені інструменти не можуть вважатися самостійним видом охорони цивільних прав. Повноцінний, кваліфікований та професійний аудит все ж таки може здійснити профільований юрист, що не тільки вміє користуватися зазначеними сервісами, а також вільно володіє чинним законодавством та механізмом судового захисту, і тільки тоді можна мінімізувати ризики.

Література

1. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2020 році. *Офіційний сайт Судової влади в Україні*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2020.pdf.

2. Тріпульський Г.Я. В Україні недооцінений ринок нерухомості, але є великий потенціал. *Юридична газета*. 2021. *Офіційний сайт*. URL: <https://yur-gazeta.com/interview/v-ukrayini-nedoocineniy-rinok-neruhomosti-ale-e-velikiy-potencial.html>.

3. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / За редакцією Н.Ю. Голубевої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 516 с.

4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 41–44. Ст. 356.

5. Речово-правові способи захисту цивільних прав: практика Великої Палати Верховного Суду. *Офіційний сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezent_Hudima_zahust.pdf.

6. Цивільний процес України : підручник / За ред. Ю.С. Червоного. Київ : Істина, 2007. 392 с.

А н о т а ц і я

Тріпульський Г. Я. Деякі аспекти охорони та захисту нерухомого майна у цивільному процесі. – Стаття.

У статті проаналізований механізм охорони та захисту нерухомого майна в Україні. Досліджена статистика звернень у зв'язку із вчиненням порушень у сфері права власності на нерухоме майно в період карантинних обмежень, викликаних COVID-19. Окрема увага приділена аналізу сучасних чинників-перешкод у розвитку цивільно-правового обігу у сфері нерухомості. Встановлено, що зупинення активності у цивільному обігу нерухомого майна пов'язане не тільки з кризовими карантинними обставинами, а й з такими чинниками, як: 1) відсутність надійного та доступного іпотечного ринку; 2) відсутність прозорого та доступного кредитування, в іноземній валюті в тому числі; 3) нестабільність законодавчого регулювання; 4) тривалий, складний та відносно дорогий судовий механізм захисту прав власності на нерухоме майно.

Охарактеризована відмінність між охороною та захистом цивільних прав та встановлено, що у сфері цивільно-правових відносин з таким об'єктом, як нерухоме майно, ефективним є надійне створення умов для реалізації прав щодо нього, оскільки судовий захист є тривалим та неекономічним. Проаналізовано, що судова форма захисту прав власності, хоча і є найефективнішою формою щодо захисту прав власності, але сучасні інформаційні системи аналізу, контролю за об'єктами нерухомості дозволяють посилити охорону прав на нерухоме майно, створити умови ефективної реалізації прав власників. Досліджені деякі особливості між формою та способом захисту прав власності на нерухоме майно.

Видокремлені актуальні інформаційні системи та сервіси, що є інструментами для попереднього аудиту об'єкта нерухомості. Окрема увага приділена аналізу електронізації державних та судових установ. Встановлено, що поєднання профільного юридичного аудиту за допомогою сучасних ІТ-сервісів з аналізом, контролем у разі застосування інформаційних сервісів судової влади та виконавчого провадження можуть мінімізувати наявні перешкоди в розвитку цивільно-правового обігу щодо такого об'єкта, як нерухоме майно, без довгоочікуваних стабілізацій іпотечної, кредитної та законодавчої сфер. Встановлено, що саме професійний юридичний аудит є запорукою надійної охорони прав власності, користування, інвестування у сфері цивільно-правових відносин з таким об'єктом, як нерухоме майно.

Ключові слова: судовий захист та охорона, COVID-19, нерухомість, інформаційні технології, реєстри, цивільний процес.

S u m m a r y

Tripulskyi G. Ya. Some aspects of protection of immovable property in civil process. – Article.

The article analyzes the mechanism of protection and defense of real estate in Ukraine. The statistics of appeals in connection with violations in the field of real estate ownership during the quarantine restrictions caused by COVID-19 were studied.

Particular attention is paid to the analysis of modern obstacles to the development of civil law in the field of real estate. It is established that the cessation of activity in the civil circulation of real estate is associated not only with the crisis quarantine circumstances, but also with the following factors: 1) the lack of a reliable and affordable mortgage market; 2) lack

of transparent and affordable lending in foreign currency including; 3) instability of legislative regulation; 4) a long, complex and relatively expensive judicial mechanism for the protection of property rights to real estate.

The difference between the protection and defense of civil rights is described, and it is established that in the field of civil law relations with such an object as real estate it is effective to create reliable conditions for the exercise of rights, because judicial protection is long and uneconomical. It is analyzed that the judicial form of protection of property rights, although it is the most effective form of protection of property rights, but modern information systems of analysis, control over real estate can strengthen the protection of real estate rights, create conditions for effective implementation of property rights. Some features between the form and method of protection of property rights to real estate are studied.

Relevant current information systems and services that are tools for pre-audit of real estate. Particular attention is paid to the analysis of electrification of state and judicial institutions. It is established that the combination of specialized legal audit with the help of modern IT services with analysis, control, in case of application, information services of the judiciary and enforcement proceedings can minimize existing obstacles in the development of civil proceedings for such object as real estate without long-awaited stabilization, mortgage, credit and legislative spheres. It has been established that a professional legal audit is the key to reliable protection of property rights, use, investment in the field of civil law relations with such an object as real estate.

Key words: judicial protection and security, COVID-19, real estate, information technology, registers, civil proceedings.

УДК 347.971

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.706>*І. Б. Факас*

**ПОЕТАПНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄДИНОЇ СУДОВО-
ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ
ТА ЇЇ ОКРЕМИХ ПІДСИСТЕМ (МОДУЛІВ)
У ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО**

Постановка проблеми. Невпинний розвиток інформаційних технологій пропонує застосування інформаційних технологій, що дозволяє автоматизувати певні судові процедури та спростити інформування зацікавлених осіб через Інтернет, засоби мобільного зв'язку тощо. Необхідність застосування інформаційних технологій у юридичному секторі держав-членів Ради Європи викладена в Рекомендації Rec (2001) 2 щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб та Рекомендації Rec (2001) 3 громадянам щодо судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій, ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи 28 лютого 2001 року [1].

На недосконалість процедури комунікації між учасниками процесу та їх представниками із судовими органами неодноразово вказував у своїх рішеннях щодо України Європейський суд з прав людини, зазначаючи таку проблему, як неможливість сторонами реалізувати своє право на доступ до правосуддя. Зазначена проблема характерна як для української судової системи загалом, так і для цивільного судочинства зокрема.

Метою статті є дослідження перспектив впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, її окремих підсистем (модулів) у цивільне судочинство, аналіз законодавчого забезпечення впровадження цієї системи та її окремих підсистем, актуальних проблем функціонування такої системи у цивільному судочинстві.

Стан дослідження. Питанням впровадження інформаційних технологій у діяльність органів судової влади приділяють увагу все більше вітчизняних дослідників. Серед них – О.В. Бринцев, А.Ю. Каламайко, М.Б. Кравчик, Н.В. Кушакова-Костицька, Н.І. Логінова, І.А. Каланча, Л.Р. Сердюк, М.В. Бондаренко, С.Г. Пограничний, В.В. Білоус, О.С. Фонова, А.Л. Паскар, І.О. Ізарова, О.В. Головченко, Р.О. Кирилук, І.О. Боголюбський, О.О. Присяжнюк, О.П. Євсєєв, І.В. Булгакова та інші.

Виклад основного матеріалу. Розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій

передбачає його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом:

- запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства;

- впровадження сучасного електронного діловодства у суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу;

- удосконалення та розвиток офіційного вебпорталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики.

Саме такі напрями та заходи покращення доступу до правосуддя визначені у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, схваленої Указом Президента від 11.06.2021 № 231/2021 [2].

Так, наприкінці 2017 року набули чинності зміни до процесуального законодавства, де інноваційним стало запровадження ідеї «електронного суду», регламентованої шляхом розбудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС).

ЄСІТС є сукупністю інформаційних та телекомунікаційних підсистем, які забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності, включаючи документообіг, розгляд судових справ, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС.

Відповідно до чинного процесуального законодавства ЄСІТС мала почати функціонувати через 90 днів з дня опублікування Державною судовою адміністрацією України у газеті «Голос України» та на вебпорталі судової влади оголошення про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Проте до теперішнього часу ЄСІТС так і не запрацювала, незважаючи на спроби її запровадити на початку 2019 року. На перешкоді стала низка факторів, одним з ключових з яких була неготовність усього обсягу модулів (підсистем) ЄСІТС до повноцінного, стабільного функціонування. Введення ЄСІТС на початку 2019 року у стані готовності, який був на той час, за оцінками Вищої ради правосуддя та окремих експертів, призвело б до протилежних результатів, ніж ті, заради досягнення яких ця система створювалася [3].

Як визначено законодавством, Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему затверджується Вищою радою правосуддя за поданням Державної судової адміністрації України та після консультацій з Радою суддів України.

Проект Положення, який був запропонований для затвердження Вищою радою правосуддя у 2019 році, містив інформацію про 18 модулів (підсистем). Деякі модулі у судах уже працюють тривалий час, наприклад: Діловодство, сайт «Судова влада», «Єдиний державний реєстр судових

рішень», система «Кадри» та «Фінанси». Електронне діловодство у судах існує з 2010 року, це система «ДЗ».

У травні 2021 року Державна судова адміністрація України надала проєкт Положення про ЄСІТС, у якому йдеться про 4 модулі. Перший – це електронний кабінет, другий – електронний суд, тобто обмін документами між судами, а також між сторонами у справі, третій – відеоконференц-зв'язок, четвертий – підсистема електронного документообігу.

Таким чином, на думку Державної судової адміністрації України, яка відповідає за технічні питання впровадження ЄСІТС, нині можливо впровадити в Україні лише ці 4 модулі. Крім 4 модулів, які зазначені в положенні про ЄСІТС, інші будуть впроваджені після їх належного технічного забезпечення та тестування.

Черговим кроком для впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи стало набрання чинності 26 травня 2021 року Закону України № 1416-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» [4].

Основною метою закону є забезпечення початку функціонування окремих модулів (підсистем) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) та поетапне впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Відповідні зміни внесені до Цивільного процесуального кодексу України. Так, згідно з ч. 9 ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України [5] передбачено, що суд проводить розгляд за матеріалами судової справи у паперовій або електронній формі в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

Це правило поширюється і на порядок подання учасниками справи до суду процесуальних документів в електронній формі (ч.ч. 6, 7 статті 43 Цивільного процесуального кодексу України) [5].

У разі подання до суду документів в електронній формі учасник справи зобов'язаний надати доказ надсилання листом з описом вкладення іншим учасникам справи копій поданих до суду документів.

Аналогічний обов'язок покладено на позивача у разі подання ним до суду позовної заяви та документів, що додаються до неї в електронній формі (ч. 1. ст. 177 Цивільного процесуального кодексу України [5]).

Чинний Цивільний процесуальний кодекс України передбачає можливість участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. У такому разі учасники справи використовують власні технічні засоби та електронний підпис згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України,

посвідчують особу чи її спеціальний статус» або Державною судовою адміністрацією України.

Також Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положення, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), повинні передбачати порядок повного фіксування судового засідання під час судового розгляду цивільної справи за допомогою звукозаписувального технічного засобу (за наявності у суді технічної можливості та за відсутності заперечень з боку будь-кого з учасників судового процесу) та порядок зберігання технічного запису судового засідання (ст. 247 ЦПК України) [5].

Під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції Єдиною інформаційно-телекомунікаційною системою створюється протокол судового засідання, який скріплюється електронним підписом секретаря судового засідання і приєднується до справи».

Стосовно форми викладу судових рішень у цивільних справах, то всі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Якщо судові рішення викладено в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, воно оприлюднюються та підписується електронним підписом судді (у разі колегіального розгляду – електронними підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

Виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції.

Відповідно до підпункту 15 пункту 1 розділу XIII «Перехідні положення» Цивільного процесуального кодексу України до визначення Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), можливості вчинення передбачених цим Кодексом дій з використанням підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи такі дії вчиняються в такому порядку:

- подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, доказів, формування, зберігання та надсилання матеріалів справи здійснюються в паперовій формі;

- позовні та інші заяви, скарги та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду в день надходження документів;

- розгляд справи у суді здійснюється за матеріалами справи у паперовій формі [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що до запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, а також розгляд цивільних справ у судах продовжують здійснюватися в паперовій формі. Наявність зазначеної норми в ЦПК України створює суттєві перешкоди для подання цих документів в електронній формі через «Електронний суд».

Підсистема «Електронний суд» є складовою частиною Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та забезпечує обмін процесуальними документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, органами та установами системи правосуддя, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу.

За допомогою сервісу Електронного суду учасники судового процесу можуть подавати до суду процесуальні документи (позовні заяви, клопотання тощо) в електронному форматі, відслідковувати рух та стан розгляду свого документа у суді, сплатити судовий збір та інші платежі у режимі онлайн, сформувати та надати електронне доручення іншій особі, додатково отримувати:

- вебпосилання на тексти всіх сформованих судом процесуальних документів у справі, в якій учасник процесу бере участь: судові рішення, судові повістки, виклики тощо;

- інформацію про отримані та зареєстровані вхідні документи у справі разом із документами в електронному форматі;

- інформацію про отримані документи у справі від інших учасників разом із документами в електронному форматі;

- електронні документи, що спричинили зміну стану розгляду справи, протоколи автоматизованого розподілу тощо.

Тестову експлуатацію підсистеми «Електронний суд» розпочато 22 грудня 2018 року відповідно до Наказу Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2018 року № 628 «Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах» [6].

Дослідну експлуатацію підсистеми «Електронний суд» та модулю «Електронний кабінет» розпочато 01 червня 2020 року відповідно до Наказу Державної судової адміністрації України від 01 червня 2020 року № 247 Про запровадження в дослідну експлуатацію підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет» [7].

Однак, як свідчить практика, суди масово залишають позовні заяви, подані через підсистему «Електронний суд», без руху та повертають їх позивачам. Єдиний державний реєстр судових рішень містить безліч таких ухвал [8].

Державна судова адміністрація України у квітні 2019 року до переліку пілотних судів, в яких запроваджуються в дослідну експлуатацію підсистеми «Електронний суд» та «Електронний кабінет», додала Касаційний адміністративний суд, а у червні 2020 року – Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду.

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду не має можливості приймати процесуальні документи, створені користувачами в електронному кабінеті підсистеми «Електронний суд». Наразі у ньому використовується Автоматизована система документообігу суду «ДокПроф», яка натеper не є тестовою експлуатацією підсистеми «Електронний суд» (питання щодо запровадження тестової експлуатації підсистеми «Електронний суд» належить до компетенції ДП «Інформаційні судові системи», яке підпорядковане ДСА України) та не забезпечує такі можливості:

- 1) прийом в електронному вигляді процесуальних документів, створених користувачами в електронному кабінеті;
- 2) автоматичне надсилання на адреси електронних кабінетів учасників справи відповідних документів;
- 3) отримання електронних судових справ від судів першої та апеляційної інстанцій.

Таким чином, на сьогодні Касаційний цивільний суд не має можливості приймати процесуальні документи, створені користувачами в електронному кабінеті підсистеми «Електронний суд» [9].

Для забезпечення можливості подання процесуальних документів в електронній формі, на наш погляд, необхідно внести відповідні зміни до Цивільного процесуального кодексу України та прирівняти паперову і електронну форми за юридичною силою. Це унеможливить залишення позовних заяв, поданих через підсистему «Електронний суд», без руху та повернення їх позивачам.

Повномасштабне впровадження підсистеми «Електронний суд» дозволить заощадити кошти державного бюджету та кошти сторін судових справ, зокрема, в частині витрат на відправку кореспонденції та ознайомлення з матеріалами цивільної справи.

Після введення в дію підсистеми ЄСІТС «Електронний суд» у суду буде можливість в електронному вигляді направляти сторонам судові виклики та повідомлення, процесуальні документи та рішення у справі, сторони зможуть дистанційно ознайомлюватись з матеріалами судової справи, подавати клопотання, заяви, сплачувати судові збори, отримувати матеріали і знайомитися з ними, подавати апеляційні, касаційні скарги тощо [9].

Вирішення цього питання нині є надзвичайно актуальним, оскільки уперше (з 2010 року) національні суди припиняють повідомляти сторони про засідання через брак коштів на марки, папір, засоби зв'язку та розхідні матеріали [10].

Окремі підсистеми чи модулі Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи починають функціонувати за кожним етапом через 30 днів з дня опублікування оголошення Вищою радою правосуддя у газеті «Голос України» та на вебпорталі судової влади відповідного оголошення про створення та забезпечення функціонування відповідної підсистеми чи модуля Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Висновки. Поетапне запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та її підсистем (модулів) у цивільне судочинство має відбуватися комплексно з урахуванням технічного підґрунтя та технічної готовності судів до впровадження ЄСІТС, внесенням відповідних змін до процесуальних кодексів, зокрема до Цивільного процесуального кодексу України, щоб надати можливість сторонам реалізувати своє право на доступ до правосуддя.

Література

1. Рекомендація Рес (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_8.pdf (дата звернення: 09.06.2021).

2. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України; Стратегія від 11.06.2021 № 231/2021. *Офіційний вісник України* від 25.06.2021. № 48, стор. 23, стаття 2963.

3. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/G102927A.html. (дата звернення: 09.06.2021).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27.04.2021 № 1416-IX. *Офіційний вісник України* від 04.06.2021. № 42, стор. 15, стаття 2502.

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 09.06.2021).

6. Про проведення тестування підсистеми «Електронний суд» у місцевих та апеляційних судах : Наказ Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2018 року № 628. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N-628_e_court_testing (дата звернення: 09.06.2021).

7. Про запровадження в дослідну експлуатацію підсистем «Електронний суд» та «Електронний кабінет» : Наказ Державної судової адміністрації України від 01 червня 2020 року № 247. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_247_20 (дата звернення: 09.06.2021).

8. Електронний суд для обраних: чому окремі суди приймають заяви в електронній формі, а інші відмовляються. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/176933-elektronniy-sud-dlya-obranikh-chomu-okremi-sudi-priymayut-zayavi-v-elektronniy-formi-a-inshi-vidmovlyayutsya> (дата звернення: 09.06.2021).

9. Електронний суд. URL: <https://wiki.court.gov.ua/pages/viewpage.action?pageId=6848551>. (дата звернення: 09.06.2021).

10. Набрал чинності закон про поетапне впровадження ЄСІТС. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/nabrav-chinnosti-zakon-pro-poetapne-vprovadzhennya-esits.html> (дата звернення: 09.06.2021).

11. Запровадження ЄСІТС: чи досить внести зміни тільки до процесуальних кодексів. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/200679-zaprovadzhennya-yesits-chi-dostatno-vnesti-zmini-tilki-do-protsesualnikh-kodeksiv> (дата звернення: 09.06.2021).

А н о т а ц і я

Факас І. Б. Поетапне впровадження Єдиної судово-інформаційної телекомунікаційної системи та її окремих підсистем (модулів) у цивільне судочинство. – Стаття.

У статті розглянуто сутність Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, її окремих підсистем (модулів), початок функціонування та етапи впровадження у цивільне судочинство.

Динаміка реформування української судової системи загалом і цивільного судочинства зокрема періодично змінюється, однак необхідно констатувати недоліки процедури комунікації між учасниками цивільного процесу та їх представниками із судовими органами.

Метою цієї статті є дослідження перспектив впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, її окремих підсистем (модулів) у цивільне судочинство. Ставиться завдання проаналізувати законодавче забезпечення впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та її окремих підсистем (модулів), з'ясувати актуальні проблеми функціонування цієї системи у цивільному судочинстві.

Нині в Україні простежується тенденція залишення позовних заяв, поданих через підсистему «Електронний суд», без руху та повернення їх позивачам. Ці та інші факти неправомірного повернення позовних заяв створюють ризики для реалізації сторонами свого права на доступ до правосуддя під час здійснення розгляду та вирішення цивільних справ.

Крім того, завдяки комплексному підходу до вивчення зазначеної проблеми доведено, що цивільне процесуальне законодавство не містить норми, яка повністю забезпечувала би можливість ефективного використання електронного судочинства, а тому законодавче врегулювання цього питання сприятиме реалізації кожною особою права на доступ до правосуддя.

Ключові слова: Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, модулі (підсистеми) ЄСІТС, цивільне судочинство, електронне судочинство, електронний суд, електронний кабінет.

S u m m a r y

Fakas I. B. Stage-based introduction of the Unified Judicial Information and Telecommunication System and its individual subsystems (modules) in civil court. – Article.

The article considers the essence of the Unified Judicial Information and Telecommunication System, its separate subsystems (modules), the beginning of functioning and the stages of implementation in civil proceedings.

The dynamics of reforming the Ukrainian judicial system as a whole and civil proceedings change periodically, but it is necessary to state the shortcomings of the procedure of communication between the participants in civil proceedings and their representatives with the judiciary.

The purpose of this article is to study the prospects for the introduction of the Unified Judicial Information and Telecommunication System, its individual subsystems (modules) in civil proceedings. The task is to analyze the legislative support for the implementation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System and its individual subsystems (modules), to clarify the current problems of the functioning of this system in civil proceedings.

Today in Ukraine there is a tendency to leave claims filed through the subsystem “Electronic Court” without motion and return them to the plaintiffs. These and other facts of unlawful return of claims create risks for the parties to exercise their right of access to justice during the consideration and resolution of civil cases.

In addition, due to a comprehensive approach to the study of this problem, it is proved that civil procedural law does not contain a rule that would fully ensure the effective use of electronic justice, and therefore legislative regulation of this issue will promote the right of every person to access justice.

Key words: Unified Judicial Information and Telecommunication System, modules (subsystems) of ESITS, civil proceedings, electronic proceedings, electronic court, electronic cabinet.

УДК 343.98:343.137.5
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.707>

С. В. Харченко, А. С. Симчук

ЗАЛУЧЕННЯ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Постановка проблеми. Статистика та спеціальні дослідження доводять, що за останні роки відбулися негативні зміни в структурі злочинності неповнолітніх, а саме збільшилась кількість тяжких злочинів за їх участю, а також збільшилась кількість неповнолітніх потерпілих. З огляду на ці обставини вкрай актуальною є проблема вдосконалення професійної майстерності працівників слідчих підрозділів та підрозділів дізнання Національної поліції, оволодіння новими науковими методами розслідування кримінальних правопорушень, вчинених окремою категорією осіб, перелік яких передбачений ст. 480 КПК України, а також відносно неповнолітніх потерпілих, за неухильного дотримання процесуальних норм.

Стан дослідження проблеми. Досліджуючи проблеми нормативно-правового регулювання проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих, підозрюваних чи обвинувачених, варто враховувати, що зазначене питання розглядалося вітчизняними та зарубіжними вченими із різних галузей юриспруденції: конституційного права, кримінології, кримінального процесу, юридичної психології. Окремим аспектам кримінального судочинства щодо неповнолітніх взагалі та низки пов'язаних з ним проблем присвятили свої роботи такі автори, як: В.М. Бурдін, О.І. Вінгловська, Є.М. Гідулянова, О.Х. Галімов, Л.Г. Голиш, А.Є. Голубов, Н.В. Греса, С.М. Зеленський, Л.Л. Канєвський, Г.К. Кожевніков, С.П. Коталейчук, О.О. Кочура, Н.М. Крестовська, О.С. Ландо, О.О. Левендаренко, В.В. Леоненко, Н.В. Малиш, І.С. Манова, Е.Б. Мельникова, Г.М. Мінковський, Г.М. Омеляненко, О.М. Павлик, А.Б. Романюк, В.А. Рибальська, Н.Ш. Сафін, В.М. Трубніков, В.В. Шимановський, Н.В. Шость, О.О. Юхно, А.О. Яровий, О.В. Ярош та ін. Безумовно, зазначені дослідження мають важливе значення для юридичної науки, але особливої актуальності набуває питання нормативно-правового регулювання проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх учасників кримінального провадження у наш час.

Актуальність теми дослідження. Ефективність розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, залежить певним чином від своєчасного та ефективного проведення слідчих (розшукових)

дій. Проведення слідчих дій за участю неповнолітніх осіб додає особливого навантаження, що потребує від слідчого ретельної підготовки до її проведення і врахування додаткових обставин, зокрема вікових, психологічних та процесуальних, які вимагають залучення додаткових учасників, зокрема законних представників.

Інститут законного представництва неповнолітнього в сучасному кримінальному судочинстві обумовлений його призначенням. На думку законодавця, наявність законного представника у кримінальному процесі покликана посилити гарантії захисту прав і законних інтересів деяких категорій учасників кримінального судочинства. Необхідність посиленого захисту прав і законних інтересів деяких категорій осіб у кримінальному судочинстві обумовлена сформованими правовими і фактичними умовами.

Серед осіб, які потребують особливого захисту, законодавець виділяє неповнолітніх осіб. Незважаючи на наявність процесуального статусу цих осіб у кримінальному судочинстві, законодавець визнає значущість того факту, що всі неповнолітні особи, залучені у сферу кримінального судочинства, у силу вікових особливостей потребують додаткових гарантій своїх прав і законних інтересів. Законних представників законодавець відносить до тих спеціальних суб'єктів, які покликані виконувати цю функцію.

І хоча зазначені науковці зверталися до дослідження означеної тематики, проте залишається низка питань, які потребують вивчення. До того ж аналіз практики свідчить про те, що слідчі під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх осіб допускають певні недоліки, пов'язані з неповним дотриманням процесуальних вимог та рекомендацій щодо порядку їх проведення.

Метою та завданням статті є вивчення нормативно-правового регулювання проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх осіб та характеристика механізму участі законного представника в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У сфері кримінального провадження весь хід і результати проведення кожної процесуальної дії або ухваленого рішення щодо кримінального провадження буде правомірним за дотримання правил, установлених кримінальним процесуальним законом [8, с. 227].

Основою для визначення порядку нормативно-правового регулювання порядку проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх осіб є Кримінальний процесуальний кодекс України. Серед осіб, які потребують особливого захисту в кримінальному процесі, законодавець виділяє неповнолітніх учасників кримінального провадження. Насамперед необхідно визначити коло суб'єктів, разом з якими залучаються законні представники. Так, якщо потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітня особа, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник. (ст. 44, 59 КПК України).

Незважаючи на наявність процесуального статусу неповнолітнього в кримінальному судочинстві, законодавець визнає значущість того факту, що всі неповнолітні особи, залучені в сферу кримінального судочинства в силу вікових особливостей потребують додаткових гарантій своїх прав і законних інтересів. Законних представників законодавець відносить до

числа спеціальних суб'єктів, покликаних додатково виконувати функцію щодо захисту прав і законних інтересів неповнолітніх осіб.

Е.Б. Мельникова вважає, що участь законного представника неповнолітньої особи у кримінальному процесі пов'язана з такими обставинами, як неповна процесуальна дієздатність неповнолітнього, та з тим, що законний представник несе відповідальність за виховання й поведінку неповнолітнього [5, с. 86–87]. Участь законного представника неповнолітнього також сприяє повній та ефективній реалізації його прав й інтересів. Основне завдання законного представника полягає у наданні допомоги неповнолітньому та активній участі його у кримінальному судочинстві [7, с. 109].

У законі не зазначено перелік осіб, які не вправі бути законними представниками. На думку С.Я. Хоменка, законними представниками не можуть бути: особи, позбавлені батьківських прав; особи, які спонукали неповнолітнього до вчинення злочину або брали участь у ньому спільно з неповнолітніми; особи, які є підозрюваними або обвинуваченими; особи, які мають алкогольну або наркотичну залежність; особи, які страждали на психічні захворювання; недієздатні або обмежено дієздатні особи; інші особи, якщо між їх інтересами й інтересами неповнолітніх є суперечності [7, с. 110]. Частково перегукуються із цим переліком перелік обставин, які б дозволяли усунути або обмежити участь законного представника у кримінальному провадженні, який наводить М.О. Карпенко. Цими обставинами можуть бути недієздатність законного представника; вчинення ним дій, які можуть призвести до несприятливих наслідків для неповнолітнього (наприклад, зловживання своїми обов'язками, здійснення психологічного тиску на дитину з метою зміни своїх показань тощо); вчинення законним представником проти підлітка протиправних дій [4, с. 89].

Ми переконані, що до вказаного переліку необхідно додати ще одну обставину, коли вказані особи перебувають у конфліктних відносинах із неповнолітнім і останній не бажає, щоб та чи інша особа була представником його інтересів. Момент набуття особою процесуального статусу законного представника у кримінальному судочинстві пов'язаний із залученням його до участі у кримінальному провадженні відповідним повноважним суб'єктом, який здійснює це провадження. Про залучення законного представника дізнавач, слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд – постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представникові. Саме після цього особа набуває свого процесуального статусу законного представника та може реалізовувати свої права й обов'язки [6, с. 367].

Оскільки законний представник бере участь у кримінальному провадженні для реалізації своєї функції щодо захисту прав та інтересів неповнолітнього на всіх стадіях кримінального процесу, то в разі допуску до участі у провадженні йому повинні бути роз'яснені права [7, с. 110]. Також необхідно пам'ятати і про його обов'язки, які закріплені частково у КПК України [1, с. 188]. В.Г. Пожар вважає за необхідне ознайомлення законного представника з процесуальними правами та обов'язками шляхом вручення останньому пам'ятки про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх роз'ясненням, аналогічно як підозрюваному чи обвинуваченому [6, с. 368].

Слід відзначити, що залучення законного представника підозрюваного чи обвинуваченого є обов'язковим за наявності підстав, зазначених у ч. 1 ст. 44 КПК України [2]. Тому у випадках відсутності у потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, інших повнолітніх близьких родичів чи членів сім'ї, дізнавач, слідчий, прокурор чи суд зобов'язані залучити представників органів опіки і піклування як законних представників. Крім того, у разі, якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий представник замінюється іншим із числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК України. Таке рішення оформлюється у вигляді постанови (ухвали) і має бути мотивоване. Отже, законний представник, який діє всупереч законним інтересам осіб, яких він представляє, неважливо з яких мотивів, чи то з помсти, чи то з корисливих мотивів або інших особистих інтересів, не може бути представником. В.Г. Пожар поділяє думку процесуалістів, які виступають тільки за добровільну участь представника у провадженні [6, с. 367].

Більшість процесуалістів дотримується думки про те, що така згода непотрібна. Однак на практиці інколи виникають проблеми з приводу бажання (небажання) обраного неповнолітнім підозрюваним законного представника бути допущеним до участі в кримінальному процесі. На думку Г.М. Міньковського, участь законного представника в кримінальному судочинстві є не тільки його правом, а й обов'язком.

В такому разі потребує аналізу питання, чи необхідна згода неповнолітнього для участі в кримінальному провадженні його представника. У процесі життя і розвитку неповнолітнього його відносини з батьками та іншими особами, які можуть бути наділені повноваженнями законних представників, складаються по-різному. Саме прихильність, взаєморозуміння, довіра неповнолітнього до законного представника є прямим шляхом до їх активної, спільної та узгодженої участі в процесуальній діяльності, що, зрештою, сприяє забезпеченню прав і захисту законних інтересів неповнолітнього підозрюваного. Якщо неповнолітній перебуває під опікою установ та організацій, також можна надати неповнолітньому можливість вибору законного представника з числа адміністрації, працівників цієї установи чи організації, педагогічному складу. Законодавчо це не передбачено. Аналізуючи Кримінальний процесуальний кодекс Російської Федерації, а саме ст. 48 «Законні представники неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого», у якій чітко передбачена обов'язкова участь законних представників, можна стверджувати, що неповнолітній не може відмовитися від допомоги законного представника, а також на призначення та здійснення будь-яких дій законним представником згода неповнолітнього не потрібна [3].

Приймаючи рішення про допуск особи як законного представника до участі у провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор у кожному випадку повинен з'ясовувати, чи не існує конфлікту інтересу між його інтересами та інтересами підлітка. Крім того, на думку М.О. Карпенка, доцільно на законодавчому рівні передбачити положення про можливість повного

усунення законного представника від участі у провадженні, заміну його іншим або обмеження участі в провадженні певних процесуальних дій, якщо його діяльність суперечить інтересам неповнолітнього. В інших випадках права законного представника не можуть бути обмежені, оскільки він є самостійним учасником кримінального процесу. Наведені думки повністю узгоджуються з приписами Мінімальних стандартних правил, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Згідно з п. 15.2 правил, батьки чи опікуни мають право брати участь у судовому розгляді, і компетентний орган влади може вимагати їх присутності в інтересах неповнолітнього. Однак компетентний орган влади може відмовити їм у такій участі, якщо є підстави вважати, що це необхідно в інтересах особи, яка не досягла вісімнадцяти років [4, с. 89]. В ст. 488 КПК України зазначено, що «батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого», а також в ч. 3 вказаної статті передбачено, що «у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного, суд за його клопотанням має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника» [1, с. 188]. З цього положення ми бачимо, що законодавець передбачає можливість надання вибору неповнолітньому підозрюваному після призначення законного представника щодо обмеження участі останнього чи повного його усунення від участі у кримінальному провадженні, тим самим частково узгоджує норми українського закону із приписами міжнародних актів.

У юридичній літературі існує думка, що участь законного представника в допиті неповнолітнього потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого, а також присутність його під час провадження інших слідчих (розшукових) дій є недоцільною, оскільки «багато в чому обмежує можливості дізнавача, слідчого, прокурора у встановленні психологічного контакту, що використовується з метою вибору тактичних прийомів і методів проведення слідчих (розшукових) дій. Це суттєво впливає на обсяг доказової інформації, яку міг би отримати слідчий чи дізнавач від неповнолітнього потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого». Участь захисника та законного представника у проведенні слідчих (розшукових) дій може зашкодити тільки в тому разі, коли дізнавач, слідчий чи прокурор не володіє знаннями з дитячої психології, не має навичок у спілкуванні з неповнолітніми та використовує неправомірні методи психологічного впливу (погрози, побій тощо) [4, с. 110].

Аналіз протоколів допитів законних представників як свідків, що був здійснений М.О. Карпенком, дає змогу виявити певні особливості предмету їх показань. Здебільшого вони нічого не повідомляють про факт вчинення злочину. Дізнавач чи слідчий допитує їх про особистість неповнолітнього, умови життя і виховання, про те, як стало можливим, що дитина вчинила злочин. Тобто органи, які здійснюють кримінальне провадження, бачать

у законному представнику не захисника неповнолітнього підозрюваного, а особу, яка відповідає за його виховання, особу, за відсутності контролю з боку якої стало можливим вчинення злочину підлітком.

Слідчому чи дізнавачу необхідно ретельно вивчати особистість законного представника, характер його відносин із неповнолітнім. Це зумовлено тим, що законним представником має виступати особа, як володіє достовірними відомостями про процес формування особистості неповнолітнього, його поведінку, відносини в сім'ї, школі, на роботі, про умови життя і виховання неповнолітнього, його інтелектуальний і фізичний розвиток, нахили, індивідуальні особливості характеру. Ці особи часто у змозі повідомити про мотиви і причини вчинення злочину, про дорослих підбурювачів та інших співучасників. Тому правильною є тактика дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів, які також з'ясовують і думку законного представника щодо подальшого догляду за неповнолітнім, процесу його перевиховання [4, с. 94]. Отже, участь законного представника у процесі досудового розслідування як представника інтересів неповнолітнього має базуватися на взаємній їх згоді.

Висновки. У чинних законодавчих актах термін «законні представники» використовується як родове поняття, до якого включаються батьки, усиновлювачі, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, патронатні вихователі, представники закладів, які виконують обов'язки опікунів, піклувальників. Для запобігання порушенню прав і законних інтересів потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, які не можуть самостійно реалізувати свої процесуальні права, законодавець передбачив додаткові можливості дотримання їх прав за допомогою участі у провадженні законних представників.

Підсумовуючи наведене вище, можна сказати, що участь законного представника неповнолітнього потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого є, безумовно, головною гарантією належної охорони прав та законних інтересів цих осіб. Законний представник, який здійснює представництво інтересів неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, має співпрацювати із захисником, який здійснює захист його прав та інтересів та разом за допомогою засобів захисту надавати можливість спростувати підозру, виявити обставини, які пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність неповнолітнього. А також, на відміну від законного представника, який може займати у провадженні позицію, яка відрізняється від позиції неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, захисник керується лише інтересами підзахисного, тому він має також відстежувати ці негативні прояви зі сторони законного представника та відповідно реагувати на них.

Що ж стосується участі законного представника, то неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений, за умови досягнення ним шістнадцятирічного віку, вправі відмовитися від участі такого учасника процесу взагалі, у всіх інших випадках повна відмова від участі законного представника не може бути задоволена, можна лише, враховуючи думку та побажання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, призначити представником особу, якій він довіряє, чи змінити представника, за умови попереднього його обрання.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст]. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 254 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>(дата звернення: 23.04.2021.)
3. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: от 18 дек. 2001 г. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481. (дата звернення: 23.04.2021.)
4. Карпенко М.О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх: монографія. Харків: Видавництво «ФІНІ», 2009. 240 с.
5. Мельникова Є.Б. Ювенальная юстиция. Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие / Мельникова Є.Б. [2-е изд., испр. и доп.]. М.: Дело, 2001. 272 с.
6. Пожар В.Г. Новели регламентації інституту представництва за новим Кримінальним процесуальним законодавством України / В. Г. Пожар // Митна справа: науково-аналітичний журнал. 2012. № 5(83). С. 363-368.
7. Хоменко С.Я. Участь законного представника неповнолітнього у кримінальній справі // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ: Науково-теоретичний журнал / МВС України. К., № 3. 2011. С. 109–118.
8. Чурікова І.В. Початок досудового розслідування у кримінальному процесі України / І.В. Чурікова // Юридичний часопис НАВС. К., 2013. № 2. С. 226–231.

Анотація

Харченко С. В., Симчук А. С. Залучення законного представника у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб. — Стаття.

Становлення України як демократичної правової держави, проголошення людини найвищою соціальною цінністю вимагає вжиття відповідних суспільно-політичних і правових заходів щодо забезпечення прав і свобод людини. Такі заходи особливо важливі для забезпечення прав і свобод такої категорії населення, які в силу своїх вікових особливостей, психофізіологічної незрілості й соціально-психологічної адаптованості неспроможні самостійно захистити свої порушені чи спірні права або реалізувати процесуальні повноваження. Серед таких осіб найбільш незахищеною категорією суспільства є саме неповнолітні. Тому їхні права та інтереси перебувають під постійною пильною увагою як законодавців, так і правоохоронних органів, прокуратури, суду.

Досудове провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, а також неповнолітніх, котрі є потерпілими від правопорушення, здійснюється в Україні в межах повноважень єдиної системи процесуальної діяльності органів досудового слідства й прокуратури. Воно спрямоване на досягнення єдиних цілей кримінального процесу і ґрунтується на загальних принципах кримінального судочинства, однак має й певні особливості.

Неповнолітні особи, які потрапили у сферу кримінального процесу, у силу своїх вікових особливостей потребують посилення своєї правової захищеності, застосування до них особливих правил під час провадження й створення для них додаткових процесуальних гарантій. Однією з форм правового захисту є подвійне представництво інтересів неповнолітнього в суді — його законним представником і захисником (адвокатом).

На відміну від захисника, законні представники захищають інтереси неповнолітнього не через призму виконання професійної діяльності, а насамперед через загально-правову відповідальність за своїх неповнолітніх дітей з урахуванням морально-етичних аспектів виховання.

У статті висвітлено нормативно-правове регулювання проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх учасників у кримінальному процесуальному законодавстві України, зокрема обов'язкового залучення законного представника. Підкреслюється значення дотримання процесуальної форми за умов проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх учасників кримінального провадження.

Ключові слова: розслідування, гарантії, слідчі (розшукові) дії, нормативно-правове регулювання, процесуальна форма, неповнолітній учасник, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне судочинство.

S u m m a r y

Kharchenko S. V., Simchuk A. S. Involvement of a legal representative in criminal proceedings involving minors. – Article.

The formation of Ukraine as a democratic state governed by the rule of law, the proclamation of man as the highest social value requires the adoption of appropriate socio-political and legal measures to ensure human rights and freedoms. Such measures are especially important to ensure the rights and freedoms of this category of the population, which due to their age, psychophysiological immaturity and socio-psychological adaptability are unable to independently protect their violated or disputed rights or exercise procedural powers. Among such persons, the most vulnerable category of society are minors. Therefore, their rights and interests are under constant close attention of both legislators and law enforcement agencies, prosecutors, courts.

Pre-trial proceedings in criminal cases against juveniles who have committed offenses, as well as juveniles who are victims of offenses, are carried out in Ukraine within the powers of the unified system of procedural activities of pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office. It is aimed at achieving common goals of the criminal process and is based on the general principles of criminal justice, but also has certain features.

Due to their age, juveniles who have entered the sphere of criminal proceedings need to strengthen their legal protection, apply special rules to them during the proceedings and create additional procedural guarantees for them. One of the forms of legal protection is the double representation of the interests of a minor in court – his legal representative and defense counsel (lawyer).

Unlike a lawyer, legal representatives protect the interests of a minor not through the prism of professional activity, but primarily through the general legal responsibility for their minor children, taking into account the moral and ethical aspects of education.

The article covers the legal regulation of investigative (search) actions with the participation of juvenile participants in the criminal procedure legislation of Ukraine, in particular the mandatory involvement of a legal representative. The importance of observance of the procedural form under the conditions of conducting investigative (search) actions with the participation of juvenile participants in criminal proceedings is emphasized.

Key words: investigation, guarantees, investigative (search) actions, normative-legal regulation, procedural form, juvenile participant, victim, suspect, accused, criminal proceedings.

UDC 343.21

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.708>*K. V. Shustrova, M. O. Bohatyrova*

CURRENT ISSUES AGAINST SMUGGLING IN UKRAINE

Formulation of the problem. Smuggling as a social phenomenon threatens many spheres of life. First, it is a threat to the national security of Ukraine or the security of other countries in the event of illegal export (import) of weapons of mass destruction, firearms and ammunition. Secondly, the threat to economic security due to the export of strategic raw materials and goods, currency values, resulting in a shortfall in customs duties and therefore a decrease in the revenue side of the budget. Third, it threatens human life and health by smuggling toxic, potent substances, especially drugs. Fourth, the threat to the national historical and cultural heritage in the smuggling of cultural values.

Thus, combating smuggling is one of the priorities of the state. Therefore, both at the legislative and practical levels, there should be an established mechanism for combating smuggling, as well as a clear distinction between administrative and criminal liability in this area.

Analysis of recent publications. It is important to note that, despite the exceptional importance and urgency of the legal regulation of smuggling, domestic and foreign science has not paid enough attention to certain issues of combating smuggling. The lack of definitions and adequate conceptual apparatus indicates significant gaps in the current legislation of Ukraine.

At the same time, in the legal scientific literature of theoretical and methodological nature, many ideas and well-founded provisions related to this issue are concentrated. The works of such legal scholars as P. Andrushko, I. Burakovsky, O. Busol, P. Kravchuk, V. Lukianova, M. Melnyk, A. Muzyka, O. Omelchuk, A. Pavlova, O. Pratsiuk, Y. Suchkova, V. Tymoshenko and others are devoted to the theoretical aspects of the problems of the concept and essence of smuggling.

Despite the significant theoretical basis of the study of smuggling, in the scientific field insufficiently disclosed issues of criminalization of new types of smuggling, delimitation of criminal and administrative liability for offenses in the field of smuggling, certain aspects of combating smuggling in Ukraine. Therefore, this issue requires further research, especially in the visa-free regime.

The aim of the study. Based on the relevance and significance of the problem, the purpose of the article is to identify current issues of criminal and administrative liability in the field of smuggling.

To achieve this goal, the following tasks were set: 1) to analyze the essence and normative content of smuggling; 2) determine the classification of contraband in accordance with the law; 3) to identify subjects of counteraction to smuggling in Ukraine; 4) consider further prospects for amendments to the legislation in the field of legal regulation of smuggling.

Results of the research. It is with the emergence of borders between countries and the collection of duties for the movement of goods through them that one of the most common types of crime is smuggling. In almost all countries, smuggling (contra – against, bando – government decree) means the movement across the customs border (state border) of goods and other items outside customs control or with concealment from customs control.

The definition of smuggling is also provided in Ukrainian legislation. According to Art. 201 of the Criminal code of Ukraine (further CCU), smuggling is movement across customs border of Ukraine out of customs control or with concealment from customs control of cultural values, poisonous, powerful, explosives, radioactive materials, the weapon or ammunition (except smooth-bore hunting weapons or ammunition). to it), parts of firearms, as well as special technical means of covert information [1].

In addition to Art. 201 of the Criminal Code, the Criminal Code of Ukraine provides for such types of smuggling as:

- movement across the customs border of Ukraine outside customs control or with concealment from customs control of timber or lumber of valuable and rare species of trees, unprocessed timber, as well as other timber prohibited for export outside the customs territory of Ukraine (Article 201–1 of the Criminal Code);

- smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors or falsified medicines (Article 305 of the Criminal Code).

In addition to criminal liability, Ukraine provides for administrative liability for smuggling in accordance with Section XVIII of the Customs Code of Ukraine. Violation of customs rules is an administrative offense, which is an illegal, culpable (intentional or negligent) acts or omissions that infringe the established by this Code and other legislation of Ukraine the procedure for moving goods, commercial vehicles across the customs border of Ukraine, presentation their bodies of revenues and fees for customs control and customs clearance, as well as transactions with goods under customs control or control over which is entrusted to the bodies of revenues and fees by the Customs Code of Ukraine or other laws of Ukraine, and for which the Customs Code of Ukraine provides for administrative liability. Administrative liability for offenses under the Customs Code of Ukraine occurs if these offenses do not entail criminal liability [2].

Based on the definition of smuggling and directly the objects of smuggling, we can distinguish between different types of smuggling. In particular, depending on the legal liability arising from the commission of smuggling, smuggling can be divided into: 1) smuggling, for which criminal liability is provided; 2) smuggling, for which administrative liability is provided.

Depending on the subject of smuggling it can be divided into : 1) smuggling of historical and cultural values; 2) smuggling of explosives, radioactive

materials, weapons or ammunition (except for smooth-bore hunting weapons or ammunition), parts of firearms; 3) smuggling of timber or lumber of valuable and rare species of trees, unprocessed timber, as well as other timber prohibited for export outside the customs territory of Ukraine; 4) smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors or falsified medicines; 5) smuggling of special technical means of covert receipt of information; 6) others.

In addition to the listed items of smuggling, criminalization requires the smuggling of valuable and rare species of animals and plants and (or) endangered animals and plants, microbiological or other biological agents or toxins, transplant organs or human tissues, etc.

A separate type of smuggling in the Criminal Code of Ukraine is the smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors or counterfeit medicines (Article 305 of the Criminal Code).

The legislation defines drugs as chemical substances of plant or synthetic origin that cause a change in the mental state of a person, the systematic use of which forms dependence on them; drugs in a broad sense are narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, the circulation of which is regulated by law [3]. Depending on the subject of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors or falsified medicines: 1) smuggling of narcotic drugs; 2) smuggling of psychotropic substances; 3) smuggling of analogues or precursors; 4) counterfeit medicines. Despite the rather wide range of types and forms of smuggling, some types of smuggling need to be criminalized, especially offenses in the field of transportation of goods and materials.

Thus, smuggling of goods is excluded from the disposition of Art. 201 of the Criminal Code, for which administrative liability is now provided. Nevertheless, the draft law "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on Criminalization of Smuggling of Goods" № 8543 of July 3, 2018 was submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine, where it is proposed to add movement across the customs border of Ukraine outside customs control or with concealment from customs control of goods in large quantities, as well as in large and especially large sizes.

If we consider goods in the meaning provided by the Customs Code of Ukraine, the goods are any movable property, including those to which the law applies to the regime of immovable property (except commercial vehicles), currency values, cultural values, as well as electricity, moving by power lines [2]. In addition to the above-mentioned bill, the draft Law "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Criminalization of Smuggling of Alcoholic Beverages and Tobacco Products" № 3254 of 07.10.2015 was also considered. control of alcoholic beverages, tobacco products committed in significant amounts.

Also Art. 201 of the Criminal Code is supplemented by clauses on smuggling of alcoholic beverages, tobacco products committed in large amounts and in especially large amounts, as well as committed by prior conspiracy by a group of persons or a person previously convicted of a crime under this article or an official using official position.

The process of counteracting smuggling and prosecuting covers the system of state bodies with the appropriate powers in this area. According to the most common classification of state bodies by the criterion of the breadth of competence, there are state bodies of general and special competence. If we adhere to this classification, the general bodies of counteraction to smuggling are state bodies of general competence, which are:

- The Cabinet of Ministers of Ukraine as the highest body in the system of executive bodies, takes measures to ensure the defense and national security of Ukraine, public order, the fight against crime, directs and coordinates the work of ministries and other executive bodies [4];

- The President of Ukraine as a guarantor of state sovereignty, territorial integrity of Ukraine, observance of the Constitution of Ukraine, human and civil rights and freedoms;

- The Verkhovna Rada of Ukraine is the parliament as the only legislative body in Ukraine that determines the basic principles of combating smuggling.

The bodies of special competence are the security forces, judicial and law enforcement agencies. Some are designed to combat smuggling others have the power to prosecute in this area. According to the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" of 21.06.2018 for № 2469-VIII, security forces are law enforcement and intelligence agencies, state bodies of special purpose with law enforcement functions, civil defense forces and other bodies to which the Constitution and laws of Ukraine assigned functions to ensure the national security of Ukraine [5].

Thus, law enforcement agencies are part of the security forces, which by the laws of Ukraine are entrusted with the functions of ensuring the national security of Ukraine.

There is no single definition of the concept of law enforcement agencies in the legislation, it is provided in various regulations. Thus, according to the Law of Ukraine "On State Protection of Court and Law Enforcement Officials" of December 23, 1993, 3781-XII, law enforcement agencies are the prosecutor's office, the National Police, the security service, the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine, the National Anti-Corruption the Bureau of Ukraine, state border guards, bodies of revenues and fees, bodies and institutions of execution of punishments, pre-trial detention centers, bodies of state financial control, fishery protection, state forest protection, other bodies that perform law enforcement or law enforcement functions [6].

According to the "Instruction on the procedure for conducting control measures by the control and audit department of the State Judicial Administration of Ukraine", law enforcement agencies are the prosecutor's office, internal affairs, security services, state control and audit service and state tax service [7].

"The procedure for inspection by the State Audit Office, its interregional territorial bodies" defines law enforcement agencies as prosecutors, security services, the National Police, tax police units of the SFS, the National Anti-Corruption Bureau, formed in accordance with the law and other bodies performing law enforcement functions [8].

Thus, the definition of law enforcement agencies contains only a list of such bodies, without the main tasks facing them. Quite meaningful is the definition provided by the "Agreement on the stay and interaction of law enforcement officers in the territories of the Commonwealth of Independent States", this document defines law enforcement agencies as state bodies that in accordance with national legislation ensure security of state, society, citizens and fight against crime [9].

Therefore, the definition of law enforcement agencies is carried out through the implementation of the functions entrusted to them, in particular law enforcement one. Anti-smuggling law enforcement agencies are state bodies that implement the law enforcement function of the state, which have the authority to apply measures to detect, prevent, eliminate crimes and other offenses related to smuggling, to bring to justice those guilty of such offenses. and may, if necessary, use state coercion.

Administrative jurisdiction in the field of prosecution for smuggling provides that in accordance with Art. 522 of the Customs code, cases of violation of customs rules provided for in Articles 468–470, 474, 475, 477–481, 485 of the Customs Code are considered by the bodies of revenues and fees. Cases of violation of customs rules provided for in Articles 471–473, 476, 482–484 of the Customs Code, as well as all cases of violation of customs rules committed by persons under 18 years of age, are considered by local courts (judges) [2].

In criminal proceedings, justice is administered only by a court. Prosecution of smuggling is carried out by the courts of first, appellate and cassation instances. According to Article 216 of the Criminal Procedure Code, security investigators are conducting a pre-trial investigation of crimes under 201, 201-1, 305 of the Criminal Code of Ukraine. According to Art. 38 of the CPC, the bodies of pre-trial investigation (bodies that carry out inquiries and pre-trial investigation) are the investigative units of the security authorities. Administrative liability for violations provided by the Customs Code occurs if these offenses do not entail criminal liability. Thus, cooperation in combating smuggling most often takes place between units of the Security Service of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, the State Border Guard Service of Ukraine, the State Fiscal Service of Ukraine, the prosecutor's office, other law enforcement agencies and the court.

Conclusions and prospects for further research. Ukraine has a well-established mechanism for combating smuggling, which includes criminal and administrative liability for offenses in the field of smuggling, as well as a system of state bodies for combating smuggling. Nevertheless, criminalization requires the smuggling of valuable and rare species of animals and plants and (or) endangered animals and plants, microbiological or other biological agents or toxins, transplant organs or human tissues, etc., as well as certain types of smuggling into sphere of transportation of inventory. Therefore, this issue requires further research.

References

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3095> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n3707> (дата звернення: 15.01.2020).
3. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 735-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80> (дата звернення: 15.04.2021).
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4690> (дата звернення: 15.04.2021).
5. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 07.04.2021).
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 15.04.2021).
7. Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним відділом Державної судової адміністрації України: Наказ Державної судової адміністрації України від 29.07.2011 N 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0120750-11> (дата звернення: 15.04.2021).
8. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. N 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF> (дата звернення: 15.04.2021).
9. Договір про порядок перебування і взаємодії співробітників правоохоронних органів на територіях держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 04.06.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_836 (дата звернення: 15.04.2021).

Summary

Shustrova K. V., Bohatyrova M. O. Current issues against smuggling in Ukraine. – Article.

It is determined that in Ukraine there is an administrative and criminal liability for smuggling. Therefore, depending on the legal responsibility that is provided during the implementation of smuggling, smuggling is divided into: 1) smuggling, for which criminal liability is provided; 2) smuggling, for which administrative liability is provided. In addition, it is concluded that based on the definition of smuggling and directly the objects of smuggling, the following types of smuggling can be distinguished: 1) smuggling of historical and cultural values; 2) smuggling of explosives, radioactive materials, weapons or ammunition (except for smooth-bore hunting weapons or ammunition), parts of firearms; 3) smuggling of timber or lumber of valuable and rare species of trees, unprocessed timber, as well as other timber prohibited for export outside the customs territory of Ukraine; 4) smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors or falsified drugs; 5) smuggling of special technical means of covert receipt of information; 6) others. It has been established that in addition to the listed items of smuggling, criminalization requires the smuggling of valuable and rare species of animals and plants and (or) endangered animals and plants, microbiological or other biological agents or toxins, transplant organs or human tissues, etc., as well as some types of smuggling in the field of transportation of goods and materials. Therefore, it is proposed to supplement the definition of smuggling by moving across the customs border of Ukraine outside customs control or with concealment from customs control of alcoholic beverages, tobacco products committed in significant amounts. And also Art. 201 of the Criminal Code to supplement the provisions on smuggling of alcoholic beverages, tobacco products committed in large amounts and in especially large amounts, as well as committed by prior conspiracy by a group of persons or a person previously convicted of a crime under this article or an official using official position. It is determined that in accordance with the most common classification of state bodies by the criterion of the breadth of competence, there are state bodies of general and special competence. If we follow this classification, the general bodies of counteraction to smuggling are state bodies of general competence, which are the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine. The bodies of special competence are the security forces, judicial and law enforcement agencies.

Key words: smuggling, law enforcement agencies, security forces, drugs, precursors, goods, types of smuggling.

А н о т а ц і я

Шустрова К. В., Богатирьова М. О. Актуальні питання протидії контрабанді в Україні. — Стаття.

Визначено, що в Україні за контрабанду передбачена адміністративну та кримінальна відповідальність. Тому, в залежності від юридичної відповідальності, яка настає при здійсненні контрабанди, контрабанда поділяється на: 1) контрабанду, за яку передбачено кримінальна відповідальність; 2) контрабанду, за яку передбачено адміністративну відповідальність. Крім того, зроблено висновок, що виходячи з визначення контрабанди та безпосередньо предметів контрабанди можна відокремити такі види контрабанди: 1) контрабанда історичних та культурних цінностей; 2) контрабанда вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї; 3) контрабанда лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України; 4) контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів; 5) контрабанда спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації; 6) інші. Встановлено, що крім перелічених предметів контрабанди, криміналізації потребує контрабанда цінних та рідкісних видів тварин і рослин та (або) тварин і рослин, які перебувають під загрозою зникнення, мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів, трансплантацийних органів або тканин людини тощо, а також деякі види контрабанди у сфері перевезення товарно-матеріальних цінностей. Тому запропоновано доповнити визначення контрабанди переміщенням через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю алкогольних напоїв, тютюнових виробів вчинене у значних розмірах. А також ст. 201 КК доповнити пунктами щодо контрабанди алкогольних напоїв, тютюнових виробів вчинене у великих розмірах та у особливо великих розмірах, а також вчинені за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або службовою особою з використанням службового становища. Визначено, що відповідно до найбільш розповсюдженої класифікації державних органів за критерієм ширини компетенції, виділяються органи держави загальної і спеціальної компетенції. Якщо додержуватися такої класифікації, то загальними органами протидії контрабанді виступають державні органи загальної компетенції, якими виступають Кабінет Міністрів України, Президент України, Верховна Рада України. Органами спеціальної компетенції виступають Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ, Державна прикордонна служба України, Державна фіскальна служба України, прокуратура, інші правоохоронні органи та суд.

Ключові слова: контрабанда, правоохоронні органи, сили безпеки, наркотичні засоби, прекурсори, товари, види контрабанди.

НАШІ АВТОРИ

Анішук Н. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Білоус-Осінь Т. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Василенко М. Д., доктор фізико-математичних наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»;

Рачук В. О., асистент кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»;

Слатвінська В. М., аспірантка кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»;

Гуйван П. Д., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, професор Полтавського інституту бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая;

Ковальчук С. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Джуган В. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Коритко Л. Я., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Латковська Т. А., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Манжосова О. В., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Марущак А. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Мішина Н. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Стоянова Т. А., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»;

Островська Л. А., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»;

Тріпунський Г. Я., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»;

Факас І. Б., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Харченко С. В., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ;

Симчук А. С., старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ;

Шустрова К. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»;

Богатирьова М. О., викладач Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія».

ЗМІСТ

<i>Н. В. Аніщук</i> Гендерно-правові реформи в Литовській Республіці.....	3
<i>А. П. Бегма, О. С. Ховпун</i> Розслідування злочинів в ІТ-сфері	12
<i>Т. І. Білоус-Осінь</i> Міністерство освіти та науки України як уповноважений суб'єкт у сфері наукової діяльності	20
<i>М. Д. Василенко, В. О. Рачук, В. М. Слатвінська</i> Шкідливі програми в контексті розуміння комп'ютерної вірусології та техніко-правової змагальності: міждисциплінарне дослідження	28
<i>А. І. Гнатовська</i> Концепція «сервісної держави»: досвід іноземних держав та особливості впровадження в Україні в умовах цифровізації.....	37
<i>П. Д. Гуйван</i> Загальна характеристика строків у цивільно-правовому зобов'язанні	44
<i>С. О. Ковальчук</i> Механізм застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності	51
<i>Л. Я. Коритко, В. О. Джуган</i> Основні риси права Стародавніх Індії та Китаю.....	61
<i>Т. А. Латковська</i> Напрями гармонізації податку на прибуток до вимог Європейського Союзу.....	69
<i>І. Й. Магновський</i> Правове осмислення розвитку місцевого самоврядування в Україні в контексті становлення громадянського суспільства.....	80
<i>О. В. Манжосова</i> Проблеми реалізації приватних прав в умовах глобальної цифровізації.....	89
<i>А. В. Марущак</i> Здійснення фінансового нагляду в умовах цифрової трансформації на прикладі Німеччини.....	97
<i>N. V. Mishyna</i> Hermeneutics in the constitutional law of Ukraine	109
<i>Т. А. Стоянова, Л. А. Островська</i> Перешкоди у застосуванні обмежувального припису як засобу протидії домашньому насильству: національна судова практика та практика Європейського суду з прав людини	110
<i>О. О. Сурілова</i> Продовольча безпека в умовах пандемії	117

<i>Г. Я. Тріпунський</i>	
Деякі аспекти охорони та захисту нерухомого майна у цивільному процесі.....	124
<i>І. Б. Факас</i>	
Поетапне впровадження Єдиної судово-інформаційної телекомунікаційної системи та її окремих підсистем (модулів) у цивільне судочинство	129
<i>С. В. Харченко, А. С. Симчук</i>	
Залучення законного представника у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх осіб.....	137
<i>К. V. Shustrova, M. O. Bohatyrova</i>	
Current issues against smuggling in Ukraine.....	145

CONTENTS

<i>Anischuk N. V.</i> Gender-legal reforms in the Republic of Lithuania.....	3
<i>Begma A. P., Khovpun O. S.</i> Crime investigation into the IT sphere.....	12
<i>Bilous-Osin T. I.</i> The Ministry of Education and Science of Ukraine as an authorized entity in the field of scientific activity.....	20
<i>Vasilenko M. D., Rachuk V. A., Slatvinska V. M.</i> Malicious programs in the context of understanding computer virology and technical and legal competition: an interdisciplinary study.....	28
<i>Hnatovska A. I.</i> The concept of “service state”: experience of foreign states and features of implementation in Ukraine in the conditions of digitalization.....	37
<i>Guyvan P. D.</i> General characteristics of terms in a civil obligation.....	44
<i>Kovalchuk S. O.</i> The mechanism of application of temporary removal of a judge from the administration of justice in connection with criminal prosecution.....	51
<i>Korytko L. Ya., Dzhuhan V. O.</i> The main features of the law of Ancient India and China.....	61
<i>Latkovska T. A.</i> Directions for harmonizing income tax with require-ments of the European Union.....	69
<i>Mahnovskiy I. Y.</i> Legal understanding of the development of local self-government in Ukraine in the context of the formation of civil society.....	80
<i>Manzhosova O. V.</i> Challenges of the exercise of private rights in global digitalization.....	89
<i>Marushchak A. V.</i> Implementation of financial supervision in the conditions of digital transformation exemplified by Germany.....	97
<i>Mishyna N. V.</i> Hermeneutics in the constitutional law of Ukraine	109
<i>Stoianova T. A., Ostrovska L. A.</i> Obstacles to the application of the restrictive provision as a means of combating domestic violence: national case law and the case law of the European Court of Human Rights.....	110
<i>Surilova O. O.</i> Food security in a pandemic	117

<i>Tripulskyi G. Ya.</i>	
Some aspects of protection of immovable property in civil process.....	124
<i>Fakas I. B.</i>	
Stage-based introduction of the Unified Judicial Information and Telecommunication System and its individual subsystems (modules) in civil court	129
<i>Kharchenko S. V., Simchuk A. S.</i>	
Involvement of a legal representative in criminal proceedings involving minors.....	137
<i>Shustrova K. V., Bohatyrova M. O.</i>	
Current issues against smuggling in Ukraine.....	145

НОТАТКИ

Сайт видання:
www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 18900–7680 ПР від 14.11.2011

Редактор-коректор *В. Ізак*
Технічний редактор *С. Кузнєцов*

Тираж 100 прим.

Адреса редакції
вул. Академічна, 2, каб. 1009 м. Одеса, 65009, Україна
Телефон. + 38 095 301 17 48
E-mail: editor@naukovapraci.nuonua.od.ua

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.